

PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL
REVIEW

XLIII

SCRIPTORIVM

Praha 2015

Šéfredaktor: doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.

Výkonní redaktoři: PhDr. Olga Fejtová, Ph.D. – prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Vědecká tajemnice redakce: Nina Lohmann, M.A., Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun, doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc. (předseda), Dr. Robert Luft, prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., PhDr. Martin Svatoš, CSc., prof. Dr. Janusz Tandeci, Mgr. Hana Vobrátilková, Ph.D., Prof. Dr. Karl Vocelka.

Tento svazek lektorovali:

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc., doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., doc. JUDr. Vladimír Kindl, Nina Lohmann, M.A., Ph.D., Prof. Dr. Marek Nekula, prof. PhDr. Hana Pátková, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., doc. PhDr. Michal Šroněk, CSc.

© Archiv hlavního města Prahy, 2015

© Scriptorium, 2015

ISBN 978-80-86852-69-0 (Archiv hl. m. Prahy)

ISBN 978-80-88013-32-7 (Scriptorium)

ISSN 0555-0238

*Sborník je zařazen na European Reference Index for the Humanities
and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

RECENSIONES LIBRORUM

Dvě publikace o katedrálách: v Praze a v Českých Budějovicích

Jiří Kuthan – Jan Royt, KATEDRÁLA SV. VÍTA, VÁCLAVA A VOJTĚCHA, SVATYNĚ ČESKÝCH PATRONŮ A KRÁLŮ, Nakladatelství Lidové noviny ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2011, 683 stran.

Jan Adámek – Jarmila Hansová – Daniel Kovář – Roman Lavička – Zdeněk Mareš – Zuzana Thomová, KATEDRÁLA SV. MIKULÁŠE V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, České Budějovice 2014 (= Miscellanea, sv. XI), 271 stran.

Není snad na závadu pokusit se paralelně postihnout dvě publikace o institucích a stavbách svým celozemským významem, historickým vývojem a uměleckou hodnotou až nesourodé, kterým přesto zůstává společným vymezení katedrály jako specifického chrámu a instituce. Před prací každé z obou skupin autorů stál poněkud jiný úkol, podmíněný už tímto rozdílem institucí, kterým se autoři měli věnovat, i dosavadní pozorností jim věnovanou. Tyto okolnosti také způsobily, že přístup obou autorských kolektivů ke katedrálnímu tématu byl odchylný. Poznání pražské katedrály má vzhledem k jejímu celozemskému významu dlouhou tradici různorodé odborné literatury, zatímco postižení budějovického chrámu bylo dosud relativně skromné. Při srovnání obou nových prací jde však také o to, že každá autorská skupina jinak vnímala to podstatné, co dělá katedrálu katedrálou, a proto i jinak kladla těžiště výkladu o zachycení vývoje a významu „své“ katedrály. Tím spíše stojí za to se nad oběma výsledky pozastavit. Nejprve k datem vydání starší, velké publikaci o pražské katedrále.

Reprezentativnost svazku o **pražské katedrále** jako centrálním chrámu státu je podtržena už symbolickými předmluvami nejvyšších představitelů státní a církevní moci: prezidenta republiky (Václava Klause) a českého primase a pražského arcibiskupa Dominika Duky, za nimiž následuje poeticky laděná a historizující laudatio obou autorů, jež přibližuje specifickou roli pražské katedrály v zemi a české společnosti od 10. do počátku 21. století. Vlastní struktura výkladu je členěna do šestnácti kapitol, jež jsou dále uspořádány do rozličného počtu různě obsáhlých dílčích úseků. Hlavní celky zachovávají ovšem chronologický postup, ale důsledněji to platí až pro 11.–16. kapitolu, od husitských válek po současnost. Stručně jsou pojaty obě kapitoly o předchůdcích gotické

stavby, o rotundě z doby sv. Václava a o bazilice Spytihněva I. Tyto stavby jsou dochovány jen archeologickými nálezy, takže výklad je tu historizující, opřený především o vyprávěcí prameny, a doprovázejí ho nákresy rekonstrukcí a kvalitní fotografie dochovaných torz. Bazilika fungovala ještě ve 14. století a její část dokonce ještě po vysvěcení vysokého chóru. Poznání přechodného soužití obou staveb by nepochybně mohlo být velmi zajímavé a objevné. Těžiště knihy je však po právu v postižení gotické katedrály.

Lucemburskému období je věnováno hned sedm kapitol (3.–9. kapitola). Svou strukturou a zaměřením jsou značně různorodé a ve snaze autorů po věcném (nikoliv chronologickém) vymezení se jejich údaje leckdy překrývají. Jakýsi historický úvod k lucemburskému období zřejmě supluje 3. kapitola o založení a růstu katedrály do husitství, do níž jsou ale zařazeny i údaje o účtech katedrály, o hrobech panovníků a biskupů z přemyslovského období, o ostatcích a hrobech světců, o korunovacích v chrámu a pohřbech členů panovnického rodu, také o úmrtí a pohřbu Karla IV. a Jana Očka. O většině z těchto dílčích celků jsou pak podrobnější údaje v dalších kapitolách, zvláště v té o sochařské výzdobě chrámu. Těžiště lucemburské části výkladu je však v umělecko-historickém podání (zhodnocení a ocenění) architektonického pojetí Matyáše z Arrasu a především Petra Parlěře a v paralelně podaných kapitolách o sochařských pracích a o malbách, resp. zařízení katedrály. Výklad tu vždy postupuje po jednotlivých dílčích celcích stavby, po kaplích, triforiích atd. K zařízení katedrály je připojen i výklad o mozaice nad jižní branou, část o korunovačních insigniích a o chrámovém pokladu, ale také o svatováclavském kultu. Rozbory příslušných uměleckých děl a jejich popisy jsou teprve pak (a poněkud nesourodě) doplněny stručným soupisem umístění a zasvěcení oltářů v katedrále, k němuž je přetištěn plán interiéru katedrály vypracovaný kdysi Václavem Vladivojem Tomkem. V něm jsou, jak je známo, uváděna patrocina a data založení oltářů. Bez něho se dosud neobejde nikdo, kdo se pokouší vyznat v katedrálním prostoru, jak byl ve 14. století uspořádán a jak fungoval. Lucemburskou část obsáhlé knihy uzavírá syntetické a široce pojaté postižení ideového programu katedrály, jak bylo míněno zakladatelem a jak je sledovatelné v koncipování celku i detailů chrámu. Jako zcela mimořádné tvůrčí osobnosti vynikají ze všech kapitol oba architekti chrámu, Matyáš z Arrasu a zvláště Petr Parlěř, a proto samostatná, zastřešující kapitola sleduje ohlas jejich díla mimo Prahu, v českých zemích i ve střední Evropě.

Jakýmsi dovětkem za středověkou částí historie a popisu katedrály jsou kratší kapitoly o úpravách, o pokusu o dostavbu chrámu, obrazech, dílech chrámového pokladu a o pořízení tří zvonů za Vladislava Jagellonského a pak Ferdinanda Habsburského. Stěžejní místo tu patří královské oratoři a výzdobě svatováclavské kaple a v druhém případě Wolmutově kruchtě. Místo tu našla i díla již neexistující nebo dochovaná jen v roztroušených zlomcích (Cranachův oltář). Počínaje renesancí přicházejí ke slovu i náhrobky ve staré části katedrály, kde v první řadě jde o královskou hrobku. Obdobně je pojata i kapitola o barokních úpravách katedrály vynucených kalvínským zničením většiny interiéru z roku 1619, o obrazech, plastikách, náhrobkách (dominuje jistě náhrobek sv. Jana Nepomuckého), o jednotlivých kusech pokladu a o málo známém pokusu o dostavbu katedrály na konci 17. století. Výhodou této části je skutečnost, že výklad se už může opírat o existující podobu nových oltářů a obrazů v původním umístění i těch, jež sem od konce 18. století byly dodatečně přeneseny ze zrušených chrámů. Jakýmsi dovětkem barokní kapitoly je soupis a identifikace znaků na stěnách chóru mezi klenbou a triforiem a ve stejné výši i v příčné lodi. Heraldické určení bylo děláno nově, bez použití práce Mileny Švecové vzniklé při opravách chrámu na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.

Poslední dvě kapitoly jsou v obdobném uspořádání věnovány dostavbě katedrály v 19. a 20. století: jde tu o historické souvislosti, o plány a realizaci vlastní stavby západní části chrámu a o popis uměleckých děl, jež sem byla pořízena, počínaje díly chrámového pokladu a zařízeními a výzdobou prostor a hlavního oltáře konče. Je sledováno nové zařízení korunní komory, výzdoba starých a nových kaplí, rekonstrukce zařízení svatováclavské kaple, sochařské práce uvnitř chrámu i na jeho portálech, nová sochařská a řezbářská díla vzniklá pro západní část, jednotlivé fresky a deskové obrazy; značná pozornost je věnována všem vitrajím katedrály, jež jsou popsány i po obsahové stránce. V této části je nahromaděno mnoho detailních informací, jež jsou opět doprovovzeny obrazovým zachycením. Chronologicky poslední údaj zaznamenává pořízení tří nových zvonů v roce 2011. Závěr práce (s. 565–571) je koncipován jako souhrn pozornosti, kterou na sebe katedrála vázala od 17. století v odborné literatuře i v domácích a celosvětových výstavách, především těch o umění pozdního středověku.

Poté co je přehled základních údajů o dotváření katedrály doveden až k její podobě z roku 2011, následuje několik „dodatků“. Prvním je chronologicky uspořádaný, nutně jen orientační přehled o dějinách chrámu

a jeho stavebním vývoji (s. 577–581), spočívající povětšinou na písemných dokladech. Úplnější mohly být údaje k soupisu korunovací českých králů a královen, jež vedle data a osoby korunovaného uvádějí i jméno biskupa, který obřad prováděl (s logickým, ale nezvyklým termínem „koronátor“), dále chronologicky řazený přehled pohřbů panovnického rodu (včetně případných předchozích uložení ostatků), a nakonec následuje základní seznam pražských biskupů a arcibiskupů se vsunutím údajů o administrátorech pod jednou, kde na přesnost nelze příliš spoléhat (mezi biskupy tu třeba chybí Mikuláš Puchník, zesnulý jako jmenovaný arcibiskup, zatímco biskup Gotpold, který rovněž zemřel před svěcením, samostatným údajem zahrnut je; tím, že byl pomínut rozdíl v postavení administrátorů volbou kapituly nebo papežským jmenováním, jsou mezi nimi některé osoby „rozdvojeny“, někdy i s rozličnými tvary jmen). Po těchto soupisových přílohách jsou dost nelogicky vřazeny poznámky k celému textu knihy (s. 589–635), za nimi pak následuje chronologicky uspořádaný soupis literatury o katedrále, počínající rokem 1541 (kde jde jistě spíše o prameny než o literaturu) a dovedený k roku 2009 (s. 637–652). Soupis koresponduje s obsahem závěru knihy a názorně ukazuje postupné narůstání zájmu o katedrálu a směr, kterým se ubírala tato povětšinou uměleckohistorická literatura. Objemnou knihu uzavírají seznam vyobrazení, fotografií i půdorysů a pláneků (s. 653–667) a konečně rejstřík osobních a místních jmen (s. 668–683).

Oba autoři pracovali na knize společně a jejich autorský podíl není nikde uveden; nepochybně knihu opravdu promýšleli nebo i prodiskutovali společně. Přesto je při četbě textu možno odlišit podíl obou autorů podle „rukopisu“ každého z nich: jeden píše spíše popularizujícím způsobem, opakuje široká pojetí myšlenky a vrací se k souvislostem, druhý je ve svém výkladu mnohem faktografičtější, kloní se až k tendenci pouhého řazení skutečností. Takový rozdíl samozřejmě nevádí. Co však poněkud vadí, je například skutečnost, že v knize není používáno jednotné označení pro jednotlivé kaple a případně oltáře v katedrále a pojednává se o nich na různých místech mnohdy pod jiným označením. U kaplí a oltářů se jejich převládající označení jistě v průběhu času měnilo, ale sotva lze předpokládat, že uživatel knihy bude mít o nich bezproblémový přehled. Na s. 574–576 je sice orientační, k následujícímu plánku půdorysu katedrály patřící seznam kaplí a jejich vybavení, kde k základnímu pojmenování kaple jsou v závorce uvedena i pojmenování další (až pět). Ale čtenář se při čtení knihy příliš neorientuje, setká-li se s Císařskou kaplí, o kus dál s kaplí sv. Trojice a jinde zase sv. Kříže nebo Panny Marie a musí

teprve poměrně složitě zjišťovat, že jde stále o tutéž kapli ležící v ose katedrály. Poněkud pečlivější domluva nebo redakční práce by věc vyřešila.

Odborná kniha se neobejde bez poznámkového aparátu, laický čtenář ho ale nemá rád a s kompromisem bývají vždy potíže. Obávám se však, že způsob, který zvolili autoři této knihy, neuspokojí ani jednu ze stran: Odborníky proto, že rozsáhlý poznámkový aparát (s. 589–636) je přece jen pouhým a ne jasně vymezeným výběrem z pramenů a literatury, obsáhlejším jen u některých částí, laiky zase neuspokojí proto, že se tu stále opakují odkazy na některé publikace včetně jejich plné citace, jen se změnou stránky. Uvádění odkazů se tak stává kontraproduktivní a čtenář je zcela přestane sledovat a používat (např. stále opakování úplného odkazu na kroniku Beneše Krabice včetně jejího překladu na s. 594–596 aj., což ovšem popudí i odborníka). Obsáhlé odkazy na dosavadní literaturu mají jen některé poznámky ke speciálnějším uměleckohistorickým problémům (k některým kresbám gotického plánu katedrály nebo třeba k soše sv. Václava a dalším sochařským pracím). Trvalou hodnotu si v knize zachovávají četné fotografie, jak svou technickou a reprodukční kvalitou, tak vysokou úrovní záběrů pořízených s uměleckým citem a zachycujících v mnoha případech běžně zcela nedostupné, ve vyšší poloze umístěné detaily kamenických prací v interiéru i v exteriéru. Totéž platí o soustředění všech rekonstrukčních plánek, kreseb a fotografií, jež zachycují podobu katedrály od nejstarších dob do poslední dostavby.

Kniha o **budějovické katedrále** vyšla při příležitosti 750. výročí založení města České Budějovice. Proto šlo v tomto případě o postižení celého vývoje zdejšího chrámu od jeho funkce městského farního kostela (kterým ovšem vždy zůstal) přes proměnu v katedrálu při vzniku biskupství za josefinských reformách až do současnosti. Vývoj od 13. století po dnešek je sledován ve třech časových úsecích, odvozených od zásadních změn, jež se dotkly kostela buď vnějšími zásahy (barokní přestavba chrámu po zničení dosavadní stavby požárem celého města, k němuž došlo v roce 1641), nebo funkčně, proměnou v jeho katedrální určení. Obsahová struktura jednotlivých částí není fixně dána, ale mění se podle podstatných úkolů a účelu, jež kostel v tu dobu plnil a jimž sloužil. Tím je také dáno, že strukturou jednotlivých příspěvků (nikoliv rozsahem stran) je nejbohatší část nejstarší, *Dějiny kostela a jeho duchovní správy od založení do velkého požáru roku 1641*. Je dokonce uvozena kratičkým odstavcem informujícím o tom, čemu vlastně slouží kterýkoliv kostel. V sedmnácti kapitolách pak autoři publikace sledují svůj kostel od samých počátků dokladů o něm: od vyměření parcely ke stavbě, přes stavbu, dokumentaci

archeologických nálezů a doložení kostela písemnými prameny, sledují jednotlivé fáze stavby s rekonstrukcemi podoby středověkého bazilikálního trojlodí s dvouvěžovým průčelím i jeho vrcholně a pak pozdně gotické přestavby s postupnými úpravami, vždy s pozorností k dochovanému (i fragmentárně a mimo dnešní kostel uloženému) vybavení.

Stavební a umělecká podoba kostela je ve svém vývoji paralelně sledována i v písemných a grafických dokladech a hlavně ve své „funkci“. To znamená, že postupný vývoj vnější podoby kostela se prolíná s kapitoly věnovanými farnímu duchovenstvu, jeho osobám, úkolům a zajištění, je sledováno narůstání počtu samostatných oltářů uvnitř chrámu (míněno ve smyslu benefícia i stavební podoby a umístění oltáře), osoby oltářníků a jejich povinnosti i specifika jejich liturgie a její koordinace uvnitř chrámu. Tyto partie samozřejmě reflektují dlouhodobý výzkum písemných pramenů církevní i městské provenience; jasně ukazují vazby kostela na měšťanské prostředí a vzájemné prolínání městského a církevního světa až po narůstající uplatnění cechů a bratrstev v chrámovém prostoru a provozu. V 15. a 16. století také tyto vazby vyústily v úsilí městské rady o získání patronátního práva k celému kostelu, jež ovšem patřilo králi. Vcelku pak autoři naznačují i pozvolné přerůstání funkce či hlavně liturgického provozu velkého městského kostela v „quasikatedrálu“ (na liturgický vzor pražské katedrály je tu dokonce odkazováno).

Druhou část, nazvanou *Barokní kostel a jeho lidé*, zahajuje popis požáru roku 1641 a úsilí o možnou záchranu zbytků objektu i výbavy, dovršeného stavbou a zabezpečením nového kostela, trvajících do roku 1687; kapitola spočívá převážnou měrou na původním výzkumu městských knih. Do souvislosti života v barokním kostele patří i jeho nový patron, sv. Auracián, jeden z katakombálních světců, jehož ostatky se do Budějovic dostaly roku 1644 prostřednictvím provinciála kapucínů. Auraciánova plastika byla spolu se zpodoběním sv. Václava umístěna na novém průčelí vedle sochy dosavadního patrona sv. Mikuláše; ostatky byly do chrámu přeneseny až po dokončení stavby roku 1687. Jeho kult se uplatnil při nové barokní výzdobě chrámu hlavně přičiněním městské rady. Mezi roky 1665 a 1676 se sv. Auracián stal také patronem města (zůstal jím do 20. století; sv. Mikuláš přešel jako patron chrámu). K Auraciánovu kultu patřily barokní oltář i zlacený relikviář a tiskoviny vyzývající k úctě k novému světci. Obecně málo známá kapitola o budějovickém katakombálním patronovi ústí do popisu liturgických slavností 17. století a zachycení interiéru kostela v 18. století. Opět tu převažuje původní archivní výzkum jako základ výkladu. Dochovaným uměleckým dílům

této doby (i těm, o nichž je jen povědomost) je věnována značná pozornost, protože patřila k interiéru kostela v době, kdy dostal status chrámu katedrálního. Druhou část uzavírá ještě kapitolka o archeologických nálezech v podzemí chrámu a na hřbitově u farního kostela.

Třetí oddíl, *Farní kostel katedrálou*, je do značné míry věnován úpravám chrámu, hlavně těm razantním, vyžadovaným prvním biskupem Schaaffgotschem, osvícencem, jemuž šlo o nutné úpravy pro katedrální funkce (zařazení stall do prostoru), ale současně též o očistu chrámu od projevů barokní zbožnosti. Výměny mobiliáře probíhaly mnohdy prostřednictvím náboženského fondu a jsou vesměs písemně zachyceny. Kostel však současně s novou katedrální funkcí zůstal i farním kostelem města, proto tu docházelo k napětí s městskou radou (i o právo sezení jejich členů v chórových lavicích, které si vedle členů nepočtené, nově ustavené kapituly zabrali reprezentanti státní správy). V druhé polovině 19. století tyto problémy přispěly – vedle vzrůstu počtu obyvatel města, kteří se do dosavadního kostela už nevešli – k návrhu postavit novou, pseudorománskou katedrálu; místo realizace nové stavby byly však zřízeny nové farní kostely pro vzdálenější části města. Katedrála sama byla od roku 1910 vyčištěna, renovována a upravena ve smyslu uvolnění interiéru a vytvoření dobově akceptovatelného prostoru podle návrhů architekta Richarda Klenky rytíře z Vlastimilu (zástupce památkové péče Zdeněk Wirth s úpravami značně nesouhlasil). K novinkám tehdy patřilo i zavedení elektrického osvětlení do kostela a nové varhany místo barokních. Dalšími opravami katedrála prošla – či spíš měla projít – v letech 1938 a 1948–1950. V období 1969–1971 byl za biskupa Hloucha interiér zdařile upraven podle požadavků 2. vatikánského koncilu. Poslední větší opravy, jež navazovaly na obnovení činnosti kapituly v roce 2000, proběhly v letech 2011–2013.

Spolupráce šesti autorů na knize (šifry jejich jmen jsou uvedeny v obsahu) proběhla zřejmě ve vzájemné shodě, výklad je plynulý a pořadí a návaznost dílčích částí různých autorů jsou redakčně dobře zvládnuté. Výklad celé knihy je podložen výzkumem a citováním archivních pramenů a doprovázen barevnými i černobílými fotografiemi písemných pramenů, uměleckých děl, archeologických nálezů, vedut, stavebních návrhů a plánů. Ilustrace jsou vhodně vybrány a kvalitně provedeny, takže názorně ukazují proměnlivé podoby kostela zasazeného do centra města. Knihu doplňuje seznam literatury (s. 261–267), rejstřík a na verzu přední desky umístěný seznam budějovických farářů (od roku 1323 do současnosti) a biskupů (1785–2014).

Základ v rozdílu pojetí obou nesourodých knih je nejspíš možno označit adjektivy „umělecko-historické“ a „historické“ pojetí, přičemž ono druhé přináší dostatek informací i z oblasti umělecko-historické. Je na čtenáři, kterému pojetí dá přednost. Bezděky se však vnucuje myšlenka, že pražská katedrála by si zasloužila i publikaci, která by si všímala nejen její mimořádné stavby a s panovnickou mocí spojené funkce, ale i toho základního, čemu byla katedrála určena: kdo a jak v ní působil, včetně oné organizace liturgie a třeba její hudební složky. Napsat takovou práci by byl jistě úkol na desetiletí, byť bylo na přípravě k tomuto tématu již leccos vykonáno.

V době tisku této recenze je možné alespoň upozornit na to, že anglickou a německou mutaci obsáhlé knihy o pražské katedrále ohlásilo k vydání při příležitosti výročí Karla IV. roku 2016 nakladatelství Karolinum; zatím nebylo k dispozici a jistě bude pojato do celkového zhodnocení odborného vyznění karlovských oslav v roce 2016. Stejně tak už v roce 2015 vyšlo v původním nakladatelství druhé, mírně doplněné vydání publikace o budějovické katedrále. K této novější verzi práce tu již nebylo přihlédnuto.

Zdeňka Hledíková

Zaplňování proluk v dějinách pražské divadelní kultury 19. a 20. století

Jitka Ludvová, AŽ K HOŘKÉMU KONCI. PRAŽSKÉ NĚMECKÉ DIVADLO 1845–1945, Institut umění – Divadelní ústav, Academia, Praha 2012, 798 stran, obr. příl., CD-ROM.

Markéta Bartos Tautmanová, EINE ARENA DEUTSCH-TSCHECHISCHER KULTUR. DAS PRAGER STÄNDETHERATER 1846–1862, LIT Verlag, Berlin 2012 (= Thalia Germanica, Bd. 14), 400 stran.

PRAŽSKÝ DIVADELNÍ ALMANACH. 230 LET STAVOVSKÉHO DIVADLA, (ed.) Jitka Ludvová, Institut umění – Divadelní ústav, Praha 2013, 213 stran, il.

V posledních patnácti letech se na našem knižním trhu objevují základní monografie či encyklopedická díla mapující dějiny divadelní kultury na našem území bez ideologických a nacionálních zřetelů, systematicky a v širším teritoriálním i společenském kontextu. Vedle prvního svazku zamýšlené série o českém divadle po druhé světové

válce Jindřicha Černého¹ a dvousvazkového soupisu repertoáru, inscenací a osobností pražského Prozatímního divadla² (obě publikace z produkce nakladatelství Academia) jsou tyto knihy zúročením dlouholeté badatelské práce historiků divadla, teatrologů, muzikologů, literárních a jiných vědců soustředěných kolem Kabinetu pro studium českého divadla Divadelního ústavu, dnes Institutu umění – Divadelního ústavu.³ Praha, jako jedno z center divadelního života v českých zemích, je v těchto kompendiích bohatě zastoupena. Spolu s dalšími dílčími monografiemi,⁴ tematickými sborníky či edicemi textů jsou tak položeny solidní základy pro poznávání pražského kulturního života ve vzdálené i blízké minulosti.⁵ A v případě recenzovaných prací života již neexistující česko-německo-židovské Prahy.

Německé divadlo v Praze, obdobně jako celá jazykově německá kultura, bylo v české historiografii, teatrologii i muzikologii po řadu desetiletí tématem takřka zapovězeným. Dějiny pražského i mimopražského divadla byly v období po druhé světové válce traktovány téměř výhradně z pozice národní české kultury. Kdo se chtěl dozvědět něco více o fenoménu německého divadla v Praze, byl odkázán jen na dobové prameny a monografická zpracování z konce 19. století (Oskar Teuber, 1883–1888) nebo z meziválečného období (Heinrich Teweles, 1927, Richard Rosenheim, 1938). Bádání, jež se slibně rozebíhalo v šedesátých letech, bylo v následujícím dvacetiletí tzv. normalizace zásadním způsobem zbrz-

1 JINDŘICH ČERNÝ, *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*, Praha 2007.

2 VÁCLAV ŠTĚPÁN – MARKÉTA TRÁVNÍČKOVÁ, *Prozatímní divadlo 1862–1883 I.–II.*, Praha 2006.

3 Projekt Česká divadelní encyklopedie. Dosud byly vydány tyto svazky: *Česká divadla. Encyklopedie divadelních souborů*, (ed.) EVA ŠORMOVÁ, Praha 2000; *Český taneční slovník. Tanec, balet, pantomima*, (ed.) JANA HOLEŇOVÁ, Praha 2001; *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století*, (ed.) JITKA LUDVOVÁ, Praha 2006; *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*, (ed.) ALENA JAKUBCOVÁ, Praha 2007; v kooperaci s Rakouskou akademií věd *Theater in Böhmen, Mähren und Schlesien. Von den Anfängen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Ein Lexikon*, (edd.) ALENA JAKUBCOVÁ – MATTHIAS J. PERNERSTORFER, Wien – Praha 2013 (= *Theatergeschichte Österreichs*, Bd. 10/6); *Česká činohra 19. a začátku 20. století. Osobnosti I.–II.*, (ed.) EVA ŠORMOVÁ, Praha 2015.

4 Jmenujme alespoň PHILIPP THER, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

5 Vedle produkce Divadelního ústavu možno též uvést práce Výzkumného ústavu dramatické a scénické tvorby Divadelní fakulty AMU publikované v nakladatelství KANT, dále např. jubilejní sborníky vydávané jednotlivými divadly (např. *100 let Divadla Rokoko*, Praha 2014; *Divadlo na Vinohradech 1907–2007 I.–II.*, Praha 2007). Z edic ve vztahu k recenzovaným knihám nutno uvést soubor divadelních kritik FERDINANDA BRĚTISLAVA MIKOVCE, *Pražská Thálie kolem 1850*, (edd.) JITKA LUDVOVÁ – HELENA PINKEROVÁ, Praha 2010, vydaný rovněž Institutem umění – Divadelním ústavem.

děno, nikoli však zastaveno, což dokládají mimo jiné i publikované dílčí studie Jitky Ludvové z osmdesátých let.⁶ Ta byla také spoluredaktorkou konferenčního sborníku *Deutschsprachiges Theater in Prag*,⁷ který byl slovy Petera Demetze „vícehlasou předehtou k [jejímu] integrálnímu historickému dílu“.⁸

Více než tři desetiletí intenzivní badatelské práce Jitky Ludvové o německé hudební kultuře Prahy 19. a první poloviny 20. století byla završena osmisetstránkovým monografickým zpracováním dějin pražského německého divadla v období od příchodu divadelního ředitele Angela Neumanna do Prahy v roce 1885 až do onoho hořkého konce v roce 1945, kdy německojazyčná kultura z Prahy nenávratně zmizela. Podtitul knihy *Pražské německé divadlo 1845–1945* je tedy poněkud zavádějící, avšak čtenář není o historický výklad situace v pražském divadelním světě mezi lety 1845–1885 ochuzen, neboť tento výklad je stručně a jasně podán v prologu předcházejícím vlastnímu výkladu.

Poutavé chronologické vyprávění je rozděleno do šesti kapitol řazených podle ředitelů a správců, kteří stáli v čele divadla v té které konkrétní době: Angelo Neumann 1885–1910, Heinrich Teweles 1911–1918, Leopold Kramer 1918–1927, Robert Volkner 1927–1932, Paul Eger 1932–1938, Oskar Walleck 1938–1945. Každá kapitola je logicky vnitřně členěna do podkapitol, pojednávajících o osobě ředitele a problémech, které musel řešit, o divadelním souboru a jeho výrazných osobnostech (dirigenti, zpěváci, herci), o hostujících souborech a umělcích, o dramaturgii, o každodenním provozu činoherním, operním, případně tanečním, včetně stručného popisu kmenových inscenací, a o filharmonických koncertech provozovaných v režii divadla. Takto koncipovaná struktura je přehledná, jednotlivé části tvoří uzavřené celky, které se vzájemně nepřekrývají. Ve zpracování jednotlivých kapitol lze postřehnout jisté disproporce, ty jsou však způsobeny stavem dochovanosti či spíše nedochovanosti archivních pramenů. Výklad je založen na důkladné excerpci pramenů a dokonalé znalosti tematiky i širších kontextů společenských, politických a uměleckých. Řada informací je zde uvedena poprvé, jiné byly korigovány. Hlavní výkladová linie je prokládána vysvětlujícími komentáři či exkurzy, které jsou tištěny menším písmem, takže text je přehledný.

⁶ Uvedme alespoň JITKA LUDVOVÁ, *Německý hudební život v Praze 1880–1939*, Uměnovědné studie 4, 1983, s. 53–183.

⁷ *Deutschsprachiges Theater in Prag. Begegnungen der Sprachen und Kulturen*, (edd.) ALENA JAKUBCOVÁ – JITKA LUDVOVÁ – VÁCLAV MAIDL, Praha 2001.

⁸ Recenze knihy *Až k hořkému konci* in: *Stifter Jahrbuch N.F.* 27, 2013, s. 201.

Některá témata či důležité události jsou popsány jako uzavřené celky uvnitř kapitol, zmiňme např. historii uvádění Mozartových oper v Praze, vztah Angela Neumanna k dílu Richarda Wagnera nebo popis záboru Stavovského divadla pro české divadlo v roce 1920, který je podán věcně a bez jednostranného národnostního pohledu.

Právě věcný a neideologizovaný pohled na tematiku je velkým vkladem knihy Jitky Ludvové. Je patrný už v prologu, v němž je popsán narůstající česko-německý antagonismus v Čechách druhé poloviny 19. a počátku 20. století a role národního (nacionálního) divadla v něm. Funkční profesionální divadlo v národním jazyce bylo často jedním z prostředků, ale i cílů národní emancipace, což v případě českého národa platí dvojnásobně. Německojazyčné divadlo v Praze mělo na rozdíl od českého delší tradici, přeshraniční umělecké kontakty, výběr kvalitního repertoáru německy píšících autorů a – co je důležité – přinejmenším do poloviny 19. století ekonomicky silnější publikum, které bylo schopno udržet v Praze relativně kvalitní německý ansámbel.

V prologu je popsán politický zápas o zřízení samostatného českojazyčného divadla, který vyvrcholil nejprve vybudováním Prozatímního divadla v roce 1862, určeného pouze pro české divadlo, a o dvacet let později otevřením Národního divadla. Dopady osamostatnění českého divadla a rozdělení dosud jednotného pražského divadelního prostředí podle jazyků byly pro německé divadlo zásadní: ze Stavovského divadla, do té doby společného a technicky již zastaralého, odešli nejen čeští umělci, ale i české publikum, které – spolu s rozvojem české Prahy – sílilo a udrželo české divadlo při životě. Snaha o záchranu německého divadla vedla po vzoru Sboru pro zřízení Národního divadla k založení Německého divadelního spolku v roce 1883, jehož cílem bylo postavit v Praze moderní německé divadlo. Katastrofální situace v německém divadle, které na počátku osmdesátých let nebylo schopno dostát ani finančním závazkům vůči zaměstnancům (penzijní fond, mzdy), vedla v roce 1885 k povolání schopného divadelního ředitele a podnikatele Angela Neumanna z Německa do Prahy.

Neumannově éře, kterou Jitka Ludvová označuje jako „zlaté časy“, se v knize dostalo největšího prostoru – jednak bylo jeho funkční období nejdelší, jednak se jím autorka řadu let badatelsky zabývala. Na začátku jeho působení v Praze se podařilo realizovat novostavbu Nového německého divadla, čímž měl k dispozici dvě stálé scény – Stavovské divadlo (nadále pod dohledem a se subvencemi zemského výboru) pro činohru, Nové divadlo (v majetku Divadelního spolku) pro operu a hudební

produkce. Provoz divadel se mu podařilo finančně stabilizovat i přes nepříznivý poměr českého a německého publika: zatímco pražské Národní divadlo mělo v českém prostředí výlučnou pozici a jeho obecenstvo se rekrutovalo z celých Čech, silná konkurence německých divadel v Čechách a na Moravě znesnadňovala možnosti přitáhnout německé publikum do Prahy. Ve své dramaturgii vsadil Neumann na kvalitu jak interpretační, tak uměleckou – uvedení Wagnerova *Prstenu Nibelungova* se stalo záležitostí evropského významu. Ve svém divadle Neumann premiéroval nová činoherní i operní díla, zavedl tradici hudebních májových slavností i cyklus filharmonických koncertů, k nimž zval významné dirigenty, uváděl veřejné generální zkoušky s výkladem. Přízeň publika musel však udržovat také řadou operetních představení. Zvláštní kapitolu za jeho působení v čele divadla tvoří hostování významných zahraničních umělců v Praze (např. Sarah Bernhardt, Enrico Caruso) nebo souborů (mj. souboru Berliner Ensemble), stejně jako úspěšné – a to i z hlediska finančního – výjezdy souboru do zahraničí.

Neumannovým nástupcem ve funkci se v roce 1911 stal Heinrich Teweles, jeho někdejší dramaturg, který pro Prahu objevil řadu významných novinek mezinárodního dramatického repertoáru, a šéfredaktor Prager Presse, novin s bohatou kulturní rubrikou a spolupracovníky z uměleckého světa. Teweles měl na rozdíl od Neumanna větší vztah k činohře než k operě. Avšak právě on přivedl do Prahy jako šéfa opery skladatele a dirigenta Alexandra Zemlinského, s jehož šestnáctiletým působením v Praze je spojena řada skutečných hudebních událostí. Tewelesovi se dařilo udržet pražské německé divadlo v kontaktu s evropským vývojem, udržet finanční stabilitu – mimo jiné i uváděním filmových produkcí ve Stavovském divadle – a především provést divadlo těžkým obdobím první světové války.

Do zcela jiné společensko-politické poválečné situace vstoupilo německé divadlo pod novým vedením Leopolda Kramera, pražského rodáka a vídeňského herce. Nové bylo i postavení německého divadla ve vztahu k publiku – „pražská scéna přestala být jedním z mnoha evropských německých divadel a stala se uměleckou institucí, jež měla reprezentovat Němce v českých zemích v jejich konkurenci s Čechy“ (s. 305). Po schválení jazykového zákona z roku 1920 byly německému divadlu jako instituci působící v „nestátním jazyku“ zásadním způsobem sníženy státní dotace na přibližně desetinu dotací určených Národnímu divadlu. Další ranou pak bylo násilné zabrání Stavovského divadla pro Národní divadlo. Kramer situaci vyřešil adaptací divadelního sálu

v zahradě Německého kasina z části peněz, které mu byly státem přičteny jako vyrovnání finanční ztráty za zábor Stavovského divadla, a zřídil zde Malou scénu (Kleine Bühne), která později sloužila i k experimentálním produkcím.⁹ V nové republice byly ztíženy i možnosti angažování zahraničních umělců. V katastrofálním stavu zůstaly po válce finance Penzijního spolku pražského německého divadla, v němž měly své úspory uloženy generace jeho členů (spolek byl založen v roce 1806). Třebaže se finanční situace divadla neustále zhoršovala vlivem vnějších okolností (roční rozpočet německého divadla byl cca 2,7 milionu korun, zatímco rozpočet Národního divadla 16 milionů), vidí Jitka Ludvová jako jednu z možných příčin problémů i špatné vedení divadla – například místo aby se snažil zlepšit kvalitu souboru, vydával Kramer obrovské částky na enormní počet hostování souborů či jednotlivců v pražském divadle (s. 329–330). Kramer však při svých obhajobách poukazoval především na malou početnost německého publika. Nicméně hostování zahraničních umělců přinášelo do Prahy mnohé nové umělecké impulzy, z čehož těžily i české scény. Pozitivním důsledkem změněné situace ve dvacátých letech je pak trvalý vstup děl českých autorů na německé jeviště.

Po předčasném odchodu Kramera z funkce do berlínského hereckého angažmá v roce 1927 se novým ředitelem německého divadla stal rodák z Rigy, zkušený divadelník Robert Volkner. Byl prvním ředitelem, který divadlo neřídil jako nájemce a divadelní podnikatel, ale jako placený zaměstnanec Divadelního spolku. Volkner musel nejdříve stabilizovat soubor, který utrpěl secesí členů po odchodu Kramera a Zemlinského z Prahy, to však znesnadňovaly předpisy o zaměstnávání cizinců (třiceti-procentní hranice pro cizí státní příslušníky včetně umělců hostujících). Přesto se mu podařilo angažovat další významnou osobnost v dějinách dirigentského umění, Georga Szélla. Vývojem prošla rovněž pozice německého divadla vůči Národnímu divadlu – německé divadlo už nemělo prostředky a možnosti realizovat se jako „německé národní divadlo“ a hledalo model střízlivější a přitom dostatečně reprezentativní. Vrátilo se částečně ke koncepci Neumannova „divadla zvláštních událostí“, k nimž patřila i hostování významných souborů (např. Tairovovo Moskevské komorní divadlo nebo Deutsches Theater Maxe Reinhardta). Repertoár byl velkou měrou (kromě obligátních operet pro pobavení a udržení publika) založen na inscenování novinek domácí i světové tvorby. Dopady

⁹ JITKA LUDVOVÁ, *Die Kleine Bühne in Prag: Geschichte eines Theaters in Dokumenten*, Stifter Jahrbuch N.F. 25, 2011, s. 57–85.

hospodářské krize, stejně jako prohlubující se zadlužení divadla nakonec vedly k Volknerovu předčasnému odchodu z Prahy.

Jeho nástupcem se v roce 1932 stal další Neumannův dramaturg, Paul Eger, který měl za sebou úspěšnou kariéru v německém divadelním prostředí a byl respektovaným členem německých profesních institucí. Také on musel řešit problémy zaměstnanosti kvalifikovaných pracovních sil a podfinancování divadelního provozu. Nejtěžší úkoly však přinášel politický vývoj v Německu a s ním související radikalizace společnosti v Československu. Pražské německé divadlo se stalo útočištěm uprchlých divadelníků z Německa a zároveň terčem útoků z německé i české strany. Navzdory tomu se prohloubila spolupráce obou předních národních scén – jedním z jejích projevů bylo společné česko-německé představení hry Jana Nepomuka Štěpánka *Čech a Němec* ve Stavovském divadle v květnu 1936 za účasti prezidenta Beneše. Vývoj však směřoval k jinému vyústění: po podepsání mnichovské dohody opustili soubor ředitel, ohrožení členové i publikum a 30. října 1938 byla činnost divadla ukončena; v případě budovy Nového německého divadla k tomu došlo v roce padesátého výročí jejího otevření.

Šestá kapitola už popisuje jen zmar, kdy bylo divadlo řízeno z Říše prostřednictvím úřadu říšského protektora a dosazeného intendanta, jímž se stal brněnský rodák Oskar Walleck. Ještě předtím odkoupil československý stát od Divadelního spolku budovu Nového divadla. Po obsazení zbytku Československa se Stavovské divadlo stalo opět součástí německého divadla. Program divadla zajišťovali hosté a s obtížemi budovaný umělecký soubor stěží dokázal realizovat Walleckovu ambici vybudovat v Praze Národní divadlo Němců v protektorátu. Nové německé divadlo se stalo scénou operetní a od listopadu 1943 sídlem duisburské opery, jejíž domácí scéna byla vybombardována. Dne 8. května 1945 přešly všechny tři scény do českých rukou: Stavovské divadlo se vrátilo do svazku Národního divadla, v Malé scéně bylo zřízeno Divadlo mladých pionýrů, v Novém divadle se usadilo Divadlo 5. května, které se pak o několik let později stalo třetí scénou Národního divadla.

V poslední, sedmé kapitole Jitka Ludvová zodpovídá otázku, k čemu nám bylo německé divadlo. Ve vztahu k českému etniku a české kultuře podle ní mělo několik důležitých funkcí. Nejprve se na půdě Stavovského divadla, které měli pronajaté němečtí ředitelé, utvářely základy české dramatické i interpretační divadelní tvorby; české divadelnictví zde získávalo profesionální sebevědomí, bez fundusu a částečně i personálu německého divadla by byl rozběh samostatného Prozatímního divadla

bezpochyby složitější. Pro kulturu emancipujícího se českého národa měla existence německého divadla a jeho mezinárodní provoz důležitou zprostředkovatelskou funkci. Poznávání děl českých skladatelů německými odborníky i publikem mnohdy usnadňovalo jejich průnik za hranice Čech, obdobný dopad měla později překladatelská činnost a uvádění děl českých autorů na scéně německého divadla. Důležitou zprostředkovatelskou roli sehrála také generace pražských německých literátů, která od začátku století referovala o dění v pražském divadle v zahraničním tisku. Bez významu nebyly ani dramaturgické i inscenační impulzy, které přinášely hostující soubory a jednotliví umělci. Jitka Ludvová v celé knize dokládá, že vzájemné vazby a spolupráce mezi oběma národními kulturami v Praze byly mnohem širší, než se dosud jevílo.

Za poslední kapitolou následuje oddíl nazvaný Dokumenty. Dvacet dva pečlivě vybraných textů především německých autorů z let 1886–1938 reflektuje dění v divadle, vývoj česko-německých vztahů, ale i různé úrovně zdejší žurnalistiky. Kniha je doplněna jmenným rejstříkem, obrazovou přílohou obsahující 85 ilustrací (vyobrazení budov, fotografie osobností, karikatury, divadelní cedule, scénické návrhy, fotografie z představení) a několika ilustracemi přímo v textu, které jsou komentovány v Seznamu vyobrazení. Základní a velmi cenná dokumentace doplňující vlastní text je uložena na příloženém CD-ROMu. Obsahuje údaje o personálním stavu, tedy seznam všech osob na vedoucích i uměleckých postech od intendantů až po knihovníky s uvedením doby jejich působení v divadle, dále soupis československých státních cen udělených německému divadlu, chronologický soupis inscenací dramát, oper a operet českých autorů uvedených v německém divadle v letech 1901–1938 a částečně komentovaný seznam pramenů a literatury. Největší část přílohy tvoří seznam repertoáru uvedeného na všech scénách německého divadla od první sezóny Angela Neumanna v roce 1885 až do rozpuštění souboru na podzim 1938, zahrnující abecední soupis autorů a jejich děl rozčleněný do skupin podle hlavních oborů – opera, opereta, činohra, dále chronologický program autorských cyklů, slavnostních her (Festspiele, Maifestspiele) s uvedením účinkujících a program vystoupení hostujících souborů a umělců. Druhou velkou přílohou je „výběrový“ slovník osobností pojednaných v hlavním textu, obsahující u každého umělce základní biografické a kariérní údaje, charakteristiku působení v německém divadle a odkazy na prameny a literaturu.

Umístění téměř třísetstránkového souboru na CD-ROM je pochopitelným, byť pro některé čtenáře možná ne zcela komfortním rozhodnu-

tím; většina uživatelů však určitě ocení snahu autorky i nakladatelství využít současné technické možnosti k tomu, aby čtenář nebyl ochuzen o bohatou a pracně shromážděnou faktografii. Závažnějším problémem je dle mého absence poznámek pod čarou v hlavním textu (oddíl dokumentů poznámky obsahuje). Odkazy na prameny jsou uvedeny ve zkrácené podobě přímo v textu v závorce, a to spíše jen v případě přímých citátů. To jsou snad jediné výhrady, které můžeme k této fundamentální práci poskytující základnu pro bádání dalších vědních oborů mít. Je to kniha, na kterou jsme dlouho čekali.

Ve stejném roce, kdy vyšla syntéza Jitky Ludvové, publikovala svou disertaci o Stavovském divadle v letech 1846–1862 Markéta Bartos Tautrmanová. Svou práci zpracovala pod vedením znalce dějin pražského divadla Philippa Thera a obhájila ji v roce 2011 na univerzitě ve Frankfurtu nad Odrou.

Slovu „aréna“ použitému v názvu knihy by čtenář znalý národnostního kontextu v Praze mohl rozumět jako místu zápasů dvou národních kultur. Autorka je však chápe jinak – jako místo, kde se generovaly elity a elitní kultura, kde se potkávali a vzájemně ovlivňovali aktéři, myšlenky, zájmy i tradice. Takovým místem je pro ni v 19. století pražské Stavovské divadlo. O pramenný výzkum opřená práce se věnuje období, v němž došlo k zásadním změnám v provozu divadla: na jedné straně je to rok 1846, kdy už bylo nutno reformovat dosavadní způsob řízení a financování divadla, na straně druhé rok 1862, kdy se zcela osamostatnilo jazykově české divadlo, zanikla koexistence českého a německého divadla ve Stavovském divadle a divadelní kultura v Praze se rozdělila na dvě jazykové a národní větve se všemi důsledky, které známe z knihy Jitky Ludvové. Kniha Markéty Bartos Tautrmanové sleduje dvě hlavní roviny: jedna popisuje dopad politicko-společenských změn (revoluce 1848/49, Bachův absolutismus, návrat ústavnosti) na chod divadla, druhá vztahy mezi českým a německým divadelnictvím na půdě Stavovského divadla. Kniha je rozdělena do dvou hlavních kapitol rozčleněných dále do podkapitol.

První kapitola se věnuje správě divadla, mocenským strukturám v divadle a financování divadelního provozu. Od převzetí zemskými stavy v roce 1798 bylo divadlo pronajímáno nájemci, který je provozoval ve své vlastní režii. Na jeho činnost dohlížela stavovská divadelní komise, která měla rovněž pravomoci zasahovat do chodu divadla. Původní idealistické představy stavů o divadle jako vzdělávací instituci a místě, kde se v praxi uplatňují osvícenské a vysoké estetické koncepce, narážely

na preference publika a možnosti finanční rentability. Neudržitelná finanční situace vedla v roce 1846 k reformě, při níž bylo rozhodnuto o částečném subvencování divadla. Současně byla zrušena divadelní komise a místo ní zavedena funkce intendanta coby dozorového orgánu nad nájemcem divadla. Dalším úhelným problémem finanční rovnováhy divadla byla existence bezplatných dědičných lóží pro příslušníky zemské šlechty (vstupné platili pouze při představeních ve prospěch penzijního fondu členů divadla). Markéta Bartos Tautrmanová v této kapitole popisuje rozvržení kompetencí mezi intendanty divadla a jeho ředitelem, tedy nájemcem, i konflikty, které z této koexistence vznikaly. Vedle toho se věnuje způsobům, kterými se ředitelé – marně – snažili udržet vyrovnaný rozpočet rozvážnou cenovou politikou nebo provozováním vedlejších scén mimo kompetence zemského výboru – v tomto však vždy narazili na omezení dané jim nájemní smlouvou.

Druhá kapitola analyzuje každodenní divadelní praxi se zřetelem na uváděný repertoár, přičemž velkou pozornost věnuje soužití českého a německého divadla. Stavovské divadlo bylo hlavní pražskou scénou, na níž byla provozována představení v českém jazyce – jednalo se buď o původní díla v českém jazyce, též o jejich překlady do němčiny, nebo o překlady jinojazyčných děl do češtiny. Postupem času se ve Stavovském utvořil samostatný český soubor, jehož velikost však kolísala, takže nezdíka účinkovali v hrách či operách v češtině němečtí herci. Divadlo bylo jedním z míst, kolem nichž se soustředila česká inteligence. Současně je v této kapitole zohledněn společensko-politický vývoj a zkoumán jeho dopad na skladbu repertoáru (revoluce, cenzura apod.), stejně jako rozpor mezi požadavky intendantů a očekáváními publika. Autorka zvolila chronologický výklad, v němž především na základě kritik a zpráv uvedených v časopise *Bohemia* podává komentovaný přehled inscenovaných titulů na německé a české scéně. Výlučná orientace na *Bohemii*, jak se jeví z poznámkového aparátu, je slabinou této části knihy. Zprávy *Bohemie* nejsou konfrontovány s jinými relevantními periodiky (v době dokončování práce, ale především v době přípravy tištěné verze byla již k dispozici edice divadelních kritik Ferdinanda Břetislava Mikovce – viz pozn. 5 této recenze) a možná z téhož důvodu nebyla v práci zmíněna uvedení některých děl českých autorů, jako např. Tylova *Drahomíra*.

Závěrečný oddíl se pokouší popsat stýkání české a německé kultury na půdě divadla, a to na základě teorie kulturního transferu a práce Matthiase Middella. Jako příklady autorka zvolila osobu Františka Škroupa působícího v českém i v německém divadle, překladatelskou

praxi, přenos idejí a přejímání slovní zásoby a kulturní kontakty mezi pražským Stavovským divadlem a drážďanským dvorním divadlem v polovině 19. století.

Hlavní text je doplněn soupisem repertoáru Stavovského divadla v letech 1846–1862 podle jednotlivých sezón. Je rozdělen na představení na německé scéně a na české scéně. U každé položky je uvedeno datum premiéry a repríz. Základem pro soupis byla excerpce ve sbírce divadelních cedulí divadelního oddělení Národního muzea. V seznamu pramenů a literatury můžeme postrádat nejen již zmíněného F. B. Mikovce, ale překvapivě i práce Hany Zimmerhaklové věnované Stavovskému divadlu, z nichž jedna byla publikována v Pražském sborníku historickém.¹⁰ Připojený rejstřík sestavený Paulem S. Ulrichem obsahuje kromě hesel jmenných a věcných také názvy divadelních kusů v konkordanci k heslům jejich autorů, což je pro čtenáře – jak se dnes říká – uživatelsky příznivé.

Poslední recenzovanou knižní novinkou týkající se pražského německého, ale i českého divadla je sborník – almanach věnovaný 230 letům činnosti Stavovského divadla. Je to kolektivní dílo vzniklé v Kabinetu pro studium českého divadla Institutu umění – Divadelního ústavu. Osmičlenný autorský tým pod vedením Jitky Ludvové se v tomto případě vrátil k dávné tradici divadelních almanachů poskytujících informace různého druhu k „poučení i pobavení“ a formou krátkých, maximálně pětistránkových statí doplněných bohatou obrazovou přílohou s komentáři a citáty nás provádí více než dvoustetletou historií nejstaršího stálého divadla v Praze.

Stavovské, původně Nosticovo, později Tylovo divadlo je v povědomí zdejší veřejnosti známé především jako místo, kde byla poprvé uvedena Mozartova opera *Don Giovanni* a které je nějakým způsobem spojeno s počátky českého národního obrození. O tom, že toto divadlo bylo po větší část své existence divadlem německým, že se zde formovalo samostatné české divadlo, o tom, jaké místo toto divadlo zaujímá v dějinách evropské hudební kultury, jaké osobnosti divadlem v jeho historii prošly, jaký byl jeho běžný provoz, s jakými problémy se museli správci divadla potýkat, o tom všem ví kromě odborníků a vážných zájemců málokdo. Tento půvabný sborník by měl tento stav alespoň částečně změnit.

¹⁰ HANA ZIMMERHAKLOVÁ, *Institucionální a ekonomické podmínky Stavovského divadla v první polovině 19. století*, Pražský sborník historický 36, 2008, s. 185–199.

Šedesát tři malých sond do různých oblastí života divadla mapuje jeho mnohohrstevné dějiny. Autoři v nich přístupnou formou zachycují poslední stav bádání, takže kniha může uspokojit nejen laické zájemce o dějiny divadla v Čechách, ale přináší mnoho nového i odborníkům příbuzných společenskovědních oborů. Jsou zde popsány počátky divadla a představy jeho zakladatelů, několik textů je věnováno prvním desetiletím činnosti divadla, repertoáru, autorskému a hospodářskému zázemí. Je tu zmíněna spolupráce s pražskou konzervatoří, stranou nezůstal vznik penzijního spolku v roce 1806. Z významných osobností je v samostatné kapitole pojednán Carl Maria von Weber, který v Praze strávil léta 1813–1816. Na příkladu uvádění vídeňských frašek je ukázán problém pražského českého i německého divadelnictví v 19. století, tedy rozpor mezi nároky na vzdělávací a výchovnou funkci divadla a požadavky obecnstva. Několik sond se zaměřuje na český soubor Stavovského divadla a jeho osobnosti, na problémy s českým repertoárem a na snahy o zřízení samostatného českého divadla ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století. Zvláštní pozornost je věnována přijetí díla Giacoma Meyerbeera, Richarda Wagnera a Giuseppe Verdiho. Autoři se nemohli vyhnout popsání nepříznivě se vyvíjející situace ve Stavovském divadle po osamostatnění českého divadla v roce 1862 a vybudování Nového německého divadla v roce 1888 a hledání cest, jak jeho pozvolný úpadek zastavit. O návratu divadla na výsluní pražského divadelního života v meziválečných letech, kdy bylo součástí českého Národního divadla, pojednává devět statí (Hilarova dramaturgie, novinky světové dramatické tvorby, scénografie, premiéry Čapkových dramát). Vývoj po druhé světové válce je představen na příkladech několika významných inscenací a dramaturgické dílny Otomara Krejči a Karla Krause.

Plnohodnotnou součástí knihy jsou ilustrace, doprovázející v dobré tiskové kvalitě téměř všechny kapitoly (tisky, divadelní cedule, scénické návrhy, grafické listy, archivní dokumenty, fotografie apod.). Řada z nich je zde zveřejněna poprvé. Pro zájemce o další informace je připojen obšáhlý seznam literatury.

Uvedené publikace svědčí o tom, že současná česká divadelní a hudební věda si je vědoma nutnosti napravit dříve jednostranný a tedy pokřivený pohled na minulost divadla a kultury v Praze, způsobený přehlížením existence německého divadla a působení německých divadelníků a hudebníků v hlavním městě. Zmiňované knihy dokládají poctivou snahu podat vyváženější a úplnější obraz divadelního života v Praze posledních

dvou století. Nejsou zde samozřejmě uvedeny všechny, které se tématu dotýkají,¹¹ a ani tyto nemohou odpovědět na všechny nezodpovězené otázky historiků. Tvoří však důležitý krok k zaplnění mezer v našem poznání kulturního fenoménu, který byl tak významný pro oba národy žijící v Praze vedle sebe – divadla.

Hana Svatošová

¹¹ Můžeme např. upozornit na jiný sborník z produkce Institutu umění – Divadelního ústavu: *Fidlovačka aneb Cokoli chcete*, (ed.) JITKA LUDVOVÁ, Praha 2014.

Vodárny, kanalizace a pisoáry v městě Praze

Jaroslav Jásek – Michal Fiala, ŠÍTKOVSKÁ VODÁRNA A KAREL MĚLNICKÝ, Scriptorium, Praha 2004 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 19), 275 stran.

Jaroslav Jásek, WILLIAM HEERLEIN LINDLEY A PRAŽSKÁ KANALIZACE, Scriptorium, Praha 2006 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 21), 238 stran.

Jaroslav Jásek, VEŘEJNÁ MÍSTA PRO INTIMNÍ CHVILKY. PROMĚNY PRAŽSKÝCH VEŘEJNÝCH ZÁCHODKŮ, Scriptorium, Praha 2013 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 29), 274 stran.

Témata historiografie se mění. Přese všechny koncepční i tematické inovace však největší segment historické vědy zůstává nadále fixován na událostní a politické dějiny, zatímco dějiny žité civilizace, dějiny každodennosti, infrastruktury, životního prostředí a podmínek lidského zdraví nadále setrvávají (jako „speciální“ nebo „populární“ problematiky) ve stínu zdánlivě důležitějších témat. Přitom zásobování pitnou vodou – dobrou a zdravotně nezávadnou vodou – patřilo a nejen v zemích třetího světa namnoze dodnes patří ke klíčovému, o životě a smrti rozhodujícím vymoženostem, resp. až k luxusu moderní evropské městské společnosti. Není náhodou, že výstavba vodovodů a zajištění dostatku nezávadné pitné vody pro obyvatelstvo skokem rostoucích evropských velkoměst byly jedním z velkých – komunálně politických, finančně investičních i technických – témat druhé poloviny 19. století. Velmi podobný byl však i význam spolehlivého odvodu a později čištění splaškových vod velkoměsta. Hrozba tyfu a cholery trvala v evropských

metropolích až do prvních let 20. století.¹ Nešlo však jen o stavební a zdravotní aspekty: Témata spojená s distribucí vody, odvodem splašek a zajištěním lidské defekační pohody či intimity v ruchu velkoměsta mělo také své kulturní roviny. Všech těchto témat se v dlouhé řadě studií, edic a knih zásadním způsobem dotkl dnes již emeritní vedoucí muzea a archivu Pražských vodáren Jaroslav Jásek. Stojí za to podívat se na jeho – dosud zdaleka neuzavřené – životní dílo (zdaleka neomezené jen na Prahu a na problémy kapalin ve městě) podrobněji.

Jásek, vzděláním geodet, kompetencí však dnes největší znalec historické vodárenské a kanalizační problematiky v českých zemích, zkoumal dějiny pražského vodárenství, resp. obecněji zásobování města vodou, ale také problematiku historie stok a odvodu tekutých odpadů již od osmdesátých let. Výsledky své práce soustavně publikačně zprostředkovával v řadě dílčích, časopiseckých i velkých a materiálově důkladných knižních publikací. Nejprve stála v ohnisku jeho zájmu pochopitelně pitná voda, její získávání, případně čištění, přívod a rozvod po městě. Z jeho nejstarších studií vzpomeňme významnou – nejen pro tu dobu – práci *vliv kvality zásobování vodou na život hlavního města Prahy v 19. století*, publikovanou roku 1987.² Krátce na to následoval článek o pražském renesančním vodárenství jako anonce, že Jásek hodlá prozkoumat pražskou vodní problematiku v co možná úplném chronologickém a dodejme i tematickém rozsahu.³ V roce 1997 to Jásek potvrdil knihou o historii pražského vodárenství a v roce 2000 předložil dokonce syntetický pohled na historické vodárenství celku českých zemí.⁴ K problematice přelomu 19. a 20. století se pak Jásek vrátil v kontextu s tématem radikální, pro tehdejší městskou aglomeraci fatálně důležitou modernizací pražského zásobování vodou na počátku 20. století při spojení sil pražských obcí ku stavbě vodárny v Káraném.⁵

¹ Klasickou prací v tomto směru je RICHARD J. EVANS, *Death in Hamburg. Society and politics in the cholera years 1830–1910*, London 1990. Srovnej též PETR SVOBODNÝ, *Němečtí sociální hygienici ve službách sociálního lékařství a veřejné zdravotnictví v meziválečném Československu 1918–1939*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 47, 2007, s. 247–267.

² Documenta Pragensia 7, 1987, s. 442–458.

³ JAROSLAV JÁSEK – PETR MALÍNSKÝ, *Pražské renesanční vodárenství*, Portál 37, 1990, s. 1–24.

⁴ JAROSLAV JÁSEK, *Klenot města – historický vývoj pražského vodárenství*, Praha 1997 (148 stran); JAROSLAV JÁSEK A KOL., *Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2000 (239 stran); JAROSLAV JÁSEK – JAROSLAV BENEŠ, *Pražské vodní věže*, Praha 2000 (104 stran).

⁵ JAROSLAV JÁSEK – ALENA VRBOVÁ, *Podíl Adolfa Thiema na zásobování Prahy a Norimberku pitnou vodou – podobnost čistě náhodná?*, in: *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, Praha 2010, s. 667–680 (= Documenta Pragensia, sv. 29).

K pražské vodárenské problematice se Jásek badatelsky vracel i po publikaci syntetických pojednání. V roce 2004 předložil spolu s Michalem Fialou vzorně zpracovanou a bohatým průvodním textem i aparátem provázenou edici unikátního pramene: Zpřístupnili „Stavební deník“ nebo spíše týdenní registra nákladů na stavbu novoměstských Šítkovských mlýnů a vodárny, která si v letech 1589–1591 vedl stavitel tohoto na svoji dobu vynikajícího technického „investičního celku“ Karel Mělnický z Karlsperka (1534–1599). Kniha přináší stručné dějiny novoměstské Šítkovské vodárny a s ní sousedících Šítkovských mlýnů, životopis Karla Mělnického i jeho početné – vzdělané, s pražskou univerzitou spojené a literárně činné – urozené rodiny Karolidesů a samozřejmě pasáž o stavbě mlýnů a vodárny. Poté následuje – pro pražské dějiny řemesel a služeb významný – přehled osob jmenovitě uvedených ve stavebním deníku, dále pasáž vysvětlující dobovou terminologii, soupis pramenů, literatury a ilustrací, rejstřík jmen, firem a osob. Jádro knihy (s. 88–259) je ovšem věnováno vlastní edici. Kniha je vybavena třemi cizojazyčnými shrnutími a jediné, nad čím si lze povzdechnout, je skutečnost, že práci ani zpřístupněnému materiálu nebyla zatím v historické obci věnována dostatečná pozornost.

Od počátku 21. století se Jáskův zájem začal obracet k problematice odpadních vod. Jásek se podílel na přehledné práci o dějinách kanalizací v Čechách, na knize o čištění tekutých odpadů,⁶ především však publikoval podstatnou monografii o Lindleyho konceptu a výstavbě pražské kanalizace v druhé polovině 19. století. Autor v knize nejprve stručně uvádí čtenáře do dějin pražské kanalizační problematiky a poté – bezpečně opřen o rozsáhlou dobovou literaturu a publicistiku i o novější speciální studie – soustřeďuje pozornost na „pražskou kanalizační otázku“ v druhé polovině 19. století.⁷ Jáskův výklad nezůstává jen na ryze technické a stavební úrovni; autor zasazuje téma do kontextů komunální politiky a především ukazuje ohromnou roli pražského architekta, stavitele a v letech 1893–1896 starosty města Prahy Čenka Gregora, pražského komunálního politika, který se dlouhodobě a v kontextu celku pražské aglomerace úspěšně angažoval při řešení pražského vodárenství a kanalizace.

⁶ DAGMAR BRONCOVÁ – JAROSLAV JÁSEK, *Historie kanalizací. Dějiny odvádění a čištění odpadních vod v Českých zemích*, Praha 2002 (259 stran); JAROSLAV JÁSEK – ALENA VRBOVÁ – JAN PALAS, *Pražské kaly*, Praha 2009 (180 stran).

⁷ Jásek se snažil také o širší mezinárodní srovnání pražské situace. Viz: PETER PAYER, *Unentbehrliche Requisiten der Großstadt. Eine Kulturgeschichte der öffentlichen Bedürfnisanstalten von Wien*, Wien 2000.

Jádro knihy (s. 34–129) je ovšem věnováno firmě Lindley – celoevropsky nejvýznamnějšímu budovateli moderních kanalizačních staveb ve velkoměstech – a osobě jejího šéfa: Williama Heerleina Lindley (1853–1917). Ten byl do Prahy přizván roku 1885 jako posuzovatel kanalizačních projektů předložených radnici, resp. konsorciu pražských obcí. Po jejich věcně kritickém odmítnutí pak Lindley podnikl poněkud neobvyklý krok: předložil městské radě projekt vlastní, opírající se o ohromné zkušenosti jeho firmy – a jeho návrh byl akceptován. Od roku 1892 pak Lindley – resp. jeho pražská kanalizační kancelář – s velkou energií a termínovou akurátností budoval ohromný, a jak Jásek podotýká, dodnes z velké části sloužící systém kanalizace a (rovněž dlouhá desetiletí funkční) systém čištění splašků. „Do roku 1914 bylo v Praze postaveno 135 305 metrů stok různých profilů a plně sloužila i čistírna odpadních vod v Bubenči.“ (s. 149) Bubenečská čistírna byla posléze proměněna v Ekotechnické muzeum. Jednu kapitolu Jásek věnuje Lindleyovu způsobu práce a také jeho pražským spolupracovníkům. V závěru knihy autor předkládá výhled dalšího vývoje pražské kanalizační sítě a čištění odpadních vod daleko do 20. století.

Text knihy je proložen 92 cennými fotografiemi stokového systému, detailů, ale také dobových plánů a situací při stavbě. Přílohy práce (s. 156–216) obsahují edici devíti klíčových dokumentů, mezi nimi i text „Generelní projekt na odvodnění královského hlavního města Prahy. Průvodní zpráva od W. H. Lindleye č. 25 725 z června 1893“ (s. 166–199). Knihu uzavírá seznam pramenů a literatury, vyobrazení, rejstříky jmenový, místní a firem, resp. cizojazyčná resumé.

Knihla o W. H. Lindleyem navržené a realizované pražské kanalizaci představuje nejen biografii velkého inženýrského, hygienicky nesmírně důležitého díla. Je to také zpracování významné kapitoly pražských komunálních dějin. Cenné je vykreslení inženýrsko-komunální spolupráce v měřítku celé aglomerace, a to již od devadesátých let, kdy jinak soubor pražských předměstských obcí a měst s Prahou dosti tvrdě „válčil“ v jednáních o spojení do jednotné Velké Prahy. Významné pak je i zachycení v podstatě vzorné česko-německé odborné spolupráce na tomto pro město zásadním projektu.⁸

⁸ V tomto kontextu je dobře podotknout, že na s. 79 zmíněný dr. V. Gintl, městskou radou povolovaný konzultant stavu dokončované kanalizační čistírny z roku 1899, byl českoněmecký zemský (později říšský) politik, významný profesor chemie a na přelomu století klíčově vlivná osobnost pražské německé Techniky Wilhelm Friedrich Gintl (1843–1908).

Nejnovější – velmi elegantní – kniha J. Jáska působí ve srovnání s jeho dosavadní produkcí zdánlivě odlehčeně: Co lze také vážně napsat o dějinách pražských veřejných záchodků? K údivu nezkušeného čtenáře jde však o stejně důkladnou, na ohromné archivní i technicko-dokumentační, resp. obrazové rešerši pečlivě vystavěnou odbornou práci, která se od starších autorových děl odlišuje pouze podstatně větším akcentem na civilizačně kulturní aspekty problematiky a na užívání, resp. individuální život jednotlivých objektů a zařízení. Další specifickou charakteristikou tohoto z podstaty městsky decentrálního tématu je, že přirozeně fragmentuje jádro výkladu do jakéhosi místopisu veřejných záchodků. Výklad, provázený 177 kvalitními vyobrazeními fotografické, plánově projektové i firemně katalogové povahy, se pak váže k jednotlivým objektům nebo jejich skupinám.

Tak jako v ostatních svých publikacích však Jásek nejprve vyšel z široké charakteristiky hygienické situace ve velkoměstech a podává výklad k jejím zásadním proměnám v druhé polovině 19. století. Autor samozřejmě neopomněl unikátní doklad z roku 1472, zápis v radním manuálu, jímž malostranská rada dědičně pronajala pivovarníku Jakubovi a jeho manželce Martě veřejný záchodek u Újezdské brány. Pak však již Jásek lvím skokem přechází do roku 1853 k přípisu pražského městského prezidia o povinnosti denně čistit všechny veřejné záchodky. První z hlavních kapitol pak systematicky a s hojnými citacemi z pramenů provádí čtenáře dějinami pražských veřejných záchodků od zmíněné doby až do toaletové krize roku 1997, která znamenala počátek definitivního zániku většiny tradičních pražských „veřejných míst pro intimní chvílky“.

Poté následuje bezmála stostránková – barvitá a dobře dokumentovaná – kapitola o veřejných záchodcích v jednotlivých pražských čtvrtích (s. 65–160) a bezmála obdobně rozsáhlý text o těchto opěrných bodech lidství na pražských dopravních terminálech všeho druhu. Autor se nespokojil se soustavnými historickými rešeršemi a dovedl své – obrazově bohatě a vynalézavě diferencovaně, v posledních fázích vlastnoručně fotograficky dokumentované – „medailonky“ jednotlivých veřejných záchodků na základě terénního výzkumu až do buď převážně spíše žalostné nebo nepříjemně „high tech“ současnosti.

Drobná kapitolka či spíše jen poznámka je věnována správě a provozování veřejných záchodků a druhá obdobná kapitolka poplatkům za jejich užívání. Pod název *Související události* autor do jedné kapitoly shrnul příběh pronájmu (většiny) pražských veřejných záchodků nejprve ing. Theodoru (Bohdanu) Procházkovi, který ovšem záhy těžce

duševně onemocněl a roku 1891 smlouva přešla na jeho ženu Marii, která pak tento lukrativní velkopodnik provozovala až do roku 1937, kdy jako osmdesátiletá odešla na odpočinek.⁹ V roce 1913 pronajímala pražské záchodky od města za roční sumu 4 000 korun, ve třicátých letech pak za 230 000 prvorepublikových korun. Podnik byl zřejmě výnosný, příčinlivá vdova dokonce každý rok mecenášsky obdarovávala pražský sbor stráže bezpečnosti (s. 247). Doba komerčního provozu a většinou i zodpovědné péče o tato zařízení skončila jejich vyvlastněním roku 1948.

Knihy končí stručnou, leč odborně kompetentní a podnětnou kapitolkou o veřejných záchodcích ve výtvarném uměleckém projevu a v literatuře. Stručný závěr pak jen upozorňuje na vazbu místního rozvržení záchodků na proměňující se geografii silně frekventovaných veřejných prostor města (posun od náměstí, tržišť a veřejných sadů k uzlům městské dopravy). Důsledkem těchto posunů je zánik sítě záchodků z první poloviny století a absence těchto zařízení v oblastech mimo metro a mimo turistické trasy. Kniha končí autorovou otázkou: „Lze tuto základní komunální službu zlepšit tak, aby alespoň nebyla svým stavem odpuzující?“

Z obsahu knihy to nevyplývá, ale čtenář v textu stále znovu zjišťuje, že téma záchodků otevřelo autorovi i čtenářům vhléd nejen do stavebně technické oblasti budování a údržby těchto potřebných zařízení, ale také do každodennosti komunálního provozu a do běhu sociálních a v několika rovinách kulturních, ba genderových dějin pražského obyvatelstva: jak provozovatelů, tak uživatelů těchto zařízení. V tom kontextu stojí za připomenutí, že v druhé polovině 19. století se při koncipování veřejných toalet původně myslelo především na muže, zatímco ženy se pouličního života vlastně neměly příliš účastnit. „Proto patrně vznikaly zpočátku pouze pisoáry a veřejné záchodky pro obě pohlaví souvisely s vývojem ženské emancipovanosti.“ (s. 16) Dodejme k tomu, že tento výrok se týká v podstatě jen dam ze středních a vyšších vrstev, protože ženská část městského proletariátu na takovýto účel vydat „pět troníků“ (sazba za použití 2. třídy veřejné toalety v roce 1885 – viz s. 241) prostě nemohla. Nicméně tabulka uvádějící počty mužských a ženských návštěvníků sítě záchodů provozovaných manželi Procházkovými (s. 27) ukazuje pro léta 1888 a 1889 jednak to, že frekvence obou pohlaví se již v podstatě vyrovnala, za druhé pak skutečnost, že úhrnná měsíční

⁹ Některé údaje tu ovšem opakují informace uvedené již v kapitole *Vývoj veřejných záchodků v Praze*, konkrétně s. 41 a 43.

frekvence této sítě byla 35 000 – 45 000 platících návštěvníků. V bezmála půlmilionové aglomeraci to odpovídalo právě tak té střední třídě. . .

Publikace je vybavena úctyhodně rozsáhlým soupisem použitých pramenů a literatury (aparát 1 312 poznámek pod čarou dokládá, že autor prameny a literaturu prostudoval opravdu důkladně), seznamem vyobrazení (s datacemi a místy uložení obrazů) a cizojazyčnými resumé. Pěkně graficky vypravená kniha čtenáři podává podstatně více než „jen“ dokumentaci míst, kam „i císař pán chodí pěšky“. Je to významný a zdařilý příspěvek k dějinám každodennosti města Prahy, pohled na její život a proměny ze svérázně, ale podstatné perspektivy. Autorovi, ale také nakladatelství Scriptorium, které – s důrazem na eleganci a solidnost provedení – vydalo nejen tyto tři, ale i některé další Jáskovy knihy, patří dík za podstatné obohacení dějin města Prahy.

Jiří Pešek

Václava Horčáková – Eva Semotanová – Robert Šimůnek – Josef Tomeš – Josef Žemlička, HISTORICKÝ ATLAS MĚST ČESKÉ REPUBLIKY 14. PRAHA-LIBEŇ, Historický ústav Akademie věd ČR, Praha 2006, 12 + XII stran + 38 mapových listů.

Václava Horčáková – Eva Chodějovská – Eva Semotanová, HISTORICKÝ ATLAS MĚST ČESKÉ REPUBLIKY 19. PRAHA – KRÁLOVSKÉ VINOHRADY, Historický ústav Akademie věd ČR, Praha 2010, 14 + VIII stran + 43 mapových listů.

Eva Semotanová a kol., HISTORICKÝ ATLAS MĚST ČESKÉ REPUBLIKY 24. PRAHA-SMÍCHOV, Historický ústav Akademie věd ČR, Praha 2013, 16 + XII stran + 60 mapových listů.

Projekt kartografického zpracování dějin českých měst pochází z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy Jindřich Tomas a Jan Smetana vypracovali – v kontextu s münsterskou ediční řadou Deutscher Städteatlas – koncepční maketu prvního svazku zamýšlené řady česko-moravsko-slezské. První sešit, věnovaný Litoměřicím, však reálně vyšel až v roce 1996. Cílem tohoto velkého edičního podniku bylo a je (parafrázujeme tu text listu volně vkládaného do jednotlivých svazků: Eva Semotanová – Jan Smetana – Josefa Žemlička, „Úvodem k první pěti svazků Historického atlasu měst České republiky“, resp. redakční poznámku: „Úvodem ke druhé pěti svazků Historického atlasu měst České republiky“)

umožnit srovnávací studium měst v mezinárodním měřítku, porovnat vývojové trendy městského osídlení ve střední a západní Evropě. Ediční řada byla od počátku koncipována jako mezinárodní, tj. textové části výkladové i aparát k jednotlivým mapovým listům byly a jsou podávány v češtině, němčině a angličtině. Motivem zahájení této ediční řady byla i skutečnost, že řada cenných starých map a plánů, které tvoří obsah jednotlivých sešitů, dosud nebyla publikována.

Každý sešit obsahuje jednak textovou, poznámkovým aparátem bohužel nevybavenou (!) část, která „shrnuje dějiny města v archeologických, historicko-geografických, politických, hospodářských a kulturních souvislostech“, jednak část kartografickou. Dále připočteme bohatou obrazovou dokumentaci a soupis pramenů i literatury. „Část kartografická obsahuje reprodukce starých map a plánů měst i jejich okolí a tematické mapy měst.“ Užitečným příspěvkem prvních dvou recenzovaných sešitů jsou přehledy názvosloví veřejných prostranství, sestavené (s oporou v: Marek Laštovka a kol., *Pražský uličník*, Praha 1998) Václavou Horčákovou. Z hlediska historika je velmi podstatnou součástí každého sešitu „Podrobný seznam map, plánů a vyobrazení“. V maximálně úsporné podobě (nadto bohužel *petitem*) je tu podán přehled údajů pro každou – v textové i v mapové části – publikovanou grafickou jednotku. Je podán její název, resp. charakteristika, rozměr, měřítko, uložení a instituce, kde byl list digitalizován. Pokud k dotyčnému kusu existuje speciální literatura, je připojena její citace. Snad je to „rozmazlenost“ historika, kdysi fakultně vyškoleného na edicích středověkého a raně novověkého materiálu, ale právě v edičním podniku, který je mj. určen mezinárodnímu vědeckému publiku, bych si dovedl představit podstatně důkladnější charakteristiky a kontextuální zhodnocení jednotlivých publikovaných mapových a plánových kusů.

Klíčovým záměrem edice je „představit starší i novodobý kartografický materiál jako rovnocenný a plnohodnotný pramen k dějinám měst a městského osídlení“. Celkově však šlo původně o podnik dominantně „středověkářský“ a ediční ve smyslu výběrového zpřístupnění kartografického materiálu. Cílem nebylo (přínejmenším rozsáhlejší) vytváření retrospektivních rekonstrukčních map. Postupně k němu však autoři – alespoň ve výjimečných případech – přece jen přistoupili.

Pražské souměstí coby příliš velké „sousto“ dosud leží na okraji zájmu pracovního týmu tohoto mezinárodně důležitého podniku. Přesto se během uplynulých dvacetiletí již tři sešity zaměřily přínejmenším na pražská samostatná předměstí/předměstská města přelomu 19. a 20. století.

První obcí, pro kterou bylo prolomeno dosavadní „embargo“ Prahy, se roku 2006 stala Libeň. Vesnice Libeň, resp. celý rozsáhlejší velkostatek byl od roku 1662 v držení Starého Města Pražského. Již od 16. století tu též žila (od 18. století velká) s Prahou těsně provázaná židovská obec. Za pozornost v tomto kontextu stojí zejména mapa č. 21 s výřezem otisku ze stabilního katastru obce Libně z roku 1841, kde je jasně vidět prostorová diferenciaci křesťanské vesnice Stará Libeň (severně od Rokytky) a „Judenstadt“ blíže křižovatce na Balabence, resp. mapový list 34/mapa 61, přinášející detailní plán libeňského Židovského města, zhotovený pražským stavebním úřadem roku 1838.

Tento příměstský sídelní celek se v 19. století proměnil v samostatnou obec, která byla v říjnu 1898 dokonce povýšena na město. Jeho dějiny ovšem čítají necelé tři roky, protože již 12. září 1901 proběhla oslava připojení Libně k Praze a její proměnění v VIII. pražský obvod. Přerod této příměstské řemeslnické „dvojjobce“ v průmyslovou pražskou čtvrť, již již od devadesátých let směrem k řece dominoval obchodní přístav, je v publikaci dobře mapově, plánově a fotograficky dokumentován a popsán průvodními texty E. Semotanové (přístav) a V. Horčákové (židovská obec, resp. Židovské město). Za zdůraznění stojí ještě bohatá obrazová dokumentace proměn celku i dominant této prostaré zástavby, poškozené destrukcemi některých bloků a poněkud „ořezané“ dopravními stavbami, nicméně co do *genia loci* dodnes zajímavé části Prahy.

Podstatně déle než Libeň – přes čtyři desetiletí – si postavení samostatného města užívaly Královské Vinohrady, jimž byl zasvěcen svazek Historického atlasu měst, vydaný roku 2010. Přerod katastrální obce, roku 1849 formálně založené pro správu nepravidelného osídlení v řídce zastavěné krajině za pražskými hradbami (srov. zmenšeně reprodukováné plány Prahy a jejího zázemí z let 1800 a 1823 na s. 3 a zejména z roku 1844 na s. 4), v samostatné gründerké „město“ o pouhý tři desetiletí později (1879) byl dynamický a dramatický: Když městští radové vyhlédli z oken nové, roku 1878 za peníze Městské spořitelny pražské postavené vinohradské radnice, dívali se ještě do polí. Vinohrady zatím neměly ani kostel, natož městskou nemocnici či jiné podstatné infrastrukturní instituce.

Mapy č. 12–21 a velmi názorně rekonstrukční mapa č. 28 názorně dokládají rychlost stavebních proměn Královských Vinohrad. Text publikace mohl ovšem poněkud více vysvětlit ryze stavebně spekulativní charakter tohoto „obytného“ města, rozvíjejícího jak průmysl, tak infrastrukturu alespoň v nutném náznaku teprve od počátku 20. století, města v podstatě „přivěšeného“ k Novému Městu pražskému. (Připomeňme,

že průmysl – v širokém smyslu toho pojmu – z Vinohrad opět poměrně důsledně vymizel již koncem 20. století, kdy se tato část Prahy znovu stala v podstatě čistě obytnou zónou.) Za zmínku by stála i velká ochota vinohradských elit konce 19. století investovat do reprezentativních staveb, ale zároveň šetřit na většině infrastrukturních institucí, které jeho obyvatelé mohli používat v sousední Praze. (Dokonce ani původně jen malá nemocnice, otevřená na Vinohradech teprve roku 1902, nebyla „městská“, ale „okresní“.)

Za drobnou korekturu by stál – dobovým vinohradským publikacím poplatný – výklad o vztahu vinohradské obce a města Prahy, usilujícího o spojení pražské aglomerace v jednotnou metropoli: „Královské Vinohrady, ale i jiné obce spojení zásadně odmítaly, připojení k Praze se jim zdálo nevýhodné. Pražská městská rada dokonce hrozila Královským Vinohradům zastavením dodávek vody (díky tomu byla vybudována roku 1882 vinohradská vodárna v Podolí a 1891 vodárenská věž v Korunní ulici).“ (s. 9) Realita byla ovšem poněkud jiná: Jednání o spojení Prahy a Vinohrad mělo na počátku dobré vyhlídky. Po dojednání podmínek sjednocení bylo rozhodnuto potvrdit spojení obou měst formou plebiscitu oprávněných vinohradských voličů (majitelů domů). Dne 24. dubna 1882 se 634 voličů vyslovilo pro a jen dva proti, voličská účast však ležela pod nutným minimem 788 platných hlasů.¹ Vinohradská reprezentace však poté náhle a radikálně změnila názor. Městská rada, ovládaná stavebními podnikateli, kteří toužili využít rozvíjející se stavební konjunkturu bez pražské kontroly, už ani nenechala dosavadní úmluvy s pražskou radnicí o podmínkách spojení obou měst projednat vinohradským zastupitelstvem a od smluv bez zdůvodnění odstoupila. Praha pak odpověděla zastavením přívodu pitné vody na Vinohrady na dobu půl roku.² Vinohradům tedy nezbylo než začít stavět ve vlastní režii. K vodovodní problematice srov. zajímavou dokumentaci, připravenou V. Horčákovou na mapovém trojlistu č. 24.

Nejnovější, nejdůkladnější a nejrozsáhlejší sešit atlasu s pražskou problematikou byl roku 2013 věnován Smíchovu. Smíchovský případ snad nejvýrazněji z předloženého tria pražských předměstí ukazuje – lokálně patrioticky archaizující – problematičnost samostatného pojmání této obce jako města, nadto jakoby s tisíciletou historií. Smíchov, formálně

¹ FRANTIŠEK HOLEC, *Zápas o Velkou Prahu*, Pražský sborník historický 5, 1970, s. 117–136, zde s. 120.

² JAROSLAV JÁSEK, *Vliv kvality zásobování vodou na život hlavního města Prahy 19. století*, Documenta Pragensia 7, 1987, s. 442–458.

povýšený na město 22. února 1903, si svých „městských dějin“ užil jen necelá dvě desetiletí. Převážně „městský charakter“ měla však smíchovská obec již od poloviny 19. století. Dokonce již roku 1838 byla „ves Smíchov, která je považována za předměstí Prahy, má 93 domů a 107 k nim náležejících objektů“ (J. G. Sommer), císařským reskriptem povýšena na „předměstí“. Problémem zůstává, že netušíme, co si pod tímto honosným pojmem – v rámci dějin měst – máme a můžeme představovat. Pohled na mapu č. II („Centrum Smíchova na Císařském povinném otisku mapy stabilního katastru“ z roku 1840) nebo č. 30 z roku 1838 nás v pochybách jen utvrdí: vidíme nevelkou ves, táhnoucí se podél zbraslavské silnice mezi poli a dále od ní na sever sadovou a zahradní příměstskou oblast s jednotlivými stavbami, rozhozenými uprostřed zeleně.

Politickou obcí se Smíchov stal až roku 1849, kdy k němu byl připojen Újezd a Košíře. Je samozřejmé, že dnešní (evropská) historiografie měst nelpí na právních formalitách a sleduje spíše charakter a funkci toho kterého sídelního celku. Přesto by – snad právě v „historickém atlasu měst“ – měla být definována charakteristika „městskosti“, tedy toho, od kdy a v jakém rámci lze nějaký sídelní celek začít považovat za „město“. V případě součástí městských aglomerací, po právní a správní stránce sice nesjednocených, nicméně funkčně a namnoze majetkově propojených v jeden celek, je to ještě podstatnější.

Smíchov se historicky vyvinul především ze dvou lokalit: ze zbytku osady Újezda, tedy té její části, která nebyla v raném novověku pojata do malostranských hradeb, a ze vsi Smíchova, postupně vykrystalizované v zahradách a polích jižně odtud. Mapa č. 19 ukazuje k roku 1696 smíchovskou sídelní situaci, kterou snad nelze označit ještě ani za ves. V atlase i v úvodním textu je staletím předměstské existence tohoto prostoru, zejména pak období středověku a raného novověku, věnována velká a kompetentní pozornost. Dlouhé dějiny jižního, nepravidelně a nekoncentrovaně osídleného, zato však intenzivně kultivovaného předpolí levobřežní Prahy s jeho zásobovací, rekreační (letní sídla šlechty i patriciátu), ale i odbytovou funkcí (ohromný výčep šlechtického piva pro masy agrárních dělníků a pro výletníky z pražských měst) jsou tu vylíčeny plasticky. Je to výklad (Petr Juřina, Robert Šimůnek, Václav Ledvinka) pro porozumění vývoji celku pražského souměstí a jeho zázemí nesmírně cenný.

Je pochopitelné, že kartografické podchycení procesu „poměstění“ Smíchova je – přes bohatý, zde poprvé publikovaný mapový a plánový materiál – poměrně obtížné. Přes bohatou a dokumentačně cennou moderní

literaturu o Smíchovu 19. a 20. století, o jeho stavbách a památkách, je třeba konstatovat, že analytické studie k urbánnímu, resp. komunálnímu vývoji Smíchova v období 1838–1920 vlastně neexistují.³ Jedním z důvodů je zánik městské spisovny a i obecněji velmi komplikovaná pramenná situace. (Srovnej s. 11.) V textu autorský kolektiv zaměřil svoji pozornost na přehled politických dějin a „společensko-hospodářského vývoje Smíchova v letech 1838–1920“ a „vývoj zástavby a rozvoj dopravy na Smíchově“ v téže době. V těchto kapitolkách je podána bohatá faktografie, důvody dlouhodobého blokování městotvorných procesů jsou však jen zmiňovány, nikoliv blíže osvětleny.

V centru problémů stála skutečnost, že proměna Smíchova v obec městského charakteru byla těsně svázána s jeho industrializací a pozicí dopravního uzlu či přípražské dopravní spojky. Jmenovitě byl vývoj Smíchova těsně propojen s dynamicky rostoucím Ringhofferovým podnikem v centru obce, dále s kartounkami a ovšem s drážními společnostmi, od sedmdesátých let 19. století zejména České západní dráhy: „Během několika let prosperující železniční společnost byla největším daňovým poplatníkem na Smíchově a přispívala do rozpočtu obce větší částkou než např. Ringhofferova strojírna nebo kartounky.“ (s. 8) Utváření zástavby a infrastruktury Smíchova pak probíhalo více v souladu se zájmy těchto podniků (a ovšem též stavebních podnikatelů nezvládaných slabou městskou radou, kteří byli lhostejní k urbanistickým potřebám sídelního celku) než podle potřeb obce. Výrazem této situace byla a je autory konstatovaná absence významového „městského“ centra Smíchova: Každý pokus o jeho konstituování byl zničen nebrzděnou expanzí továren nebo akcentováním dopravních staveb. (Srovnej např. s. 9, 11.) Rozvíjela se pouze noblesní vilová zástavba na svazích nad původním Smíchovem.

Tato situace, teoreticky od roku 1922 a prakticky zejména po roce 1948 ještě vyostřená drastickými zásahy státních institucí, pro které Smíchov nebyl urbánním prostorem, nýbrž pouhým – podle potřeb demoličně uvolňovaným – terénem zejména pro velkorysé dopravní stavby, tu blokovala a dodnes blokuje konstituci „žitého městského prostoru“. (V tomto kontextu srov. podrobný výklad z pera E. Chodějovské

³ Zde je potřeba vyzdvihnout hlavně cenné, především místopisně orientované knihy badatelů z Muzea hlavního města Prahy: KATEŘINA BEČKOVÁ, *Zmizelá Praha. Historická předměstí a okraje města, levý břeh Vltavy*, Praha 2004; TÁŽ, *Nádraží a železniční tratě. Zaniklé, proměněné a ohrožené stavby*, Praha 2009; TÁŽ, *Továrny a tovární haly. 2. Smíchov, Jinonice, Holešovice a další čtvrti na levém břehu Vltavy*, Praha 2012; JAN JUNGSMANN, *Smíchov. Město za újezdskou branou*, Praha 2007.

a M. Novotného o dopravě na Smíchově na mapovém listu 49a v kontextu s mapovými listy 49 a 50.) S městotvornými prvky a prostory tu sice bylo teoreticky počítáno, z těchto ani dalších plánů rozvoje Smíchova (mj. na zástavbu ohromných a převážně nevyužívaných nádražních ploch, resp. nové využití pobřežního pásu) nebylo však dodnes prakticky nic uskutečněno.

Závěr úvodní studie (s. 15n.) a podstatná část mapového korpusu jsou věnovány především opakovaným vlnám plánování zásadní přestavby Smíchova za socialismu i po jeho konci. Je zmiňována a v plánech bohatě dokumentována celá, od šedesátých let běžící řada návrhů na plošnou demolici prakticky kompletního historického Smíchova a jeho náhrada „symetrickým budovatelským městem budoucnosti“. Tomuto trendu dominovaly zejména návrhy ateliéru Karla Pragera. (s. 15) Čtenáře by zajímalo, proč vlastně nedošlo k plnému uskutečnění těchto plánovitě připravených katastrof. Chyběly prostředky a kapacity, nebo projekt uvízl v důsledku střetu zájmových skupin? Autoři připomínají, že – patrně v kontextu se zamýšlenou plošnou likvidací – byla stavební aktivita na Smíchově v poválečné době utlumena, památková ochrana historické podstaty redukována a městská část se postupně proměňovala v upadající oblast života nejchudších městských vrstev. Je cenné, že atlas obsahuje návrhy týmu Ivo Obersteina a Milana Klímy z roku 1971 (mapa č. 49 a 50 s výhledy do roku 1985 a 2000), které k smíchovské stavební substanci přistupovaly podstatně šetrněji a diferencovaněji než výše zmíněné. Škoda jen, že čtenáři nebyly dány k dispozici také výsledky „podrobně provedeného průzkumu Smíchova“, z něhož Obersteinův a Klímův modernizační projekt vycházel.

Rozsáhlé demolice obytné zástavby pak začaly na Smíchově v osmdesátých letech v souvislosti s výstavbou metra a Strahovského tunelu. Autoři nakonec optimisticky soudí, že „komplex Zlatého Anděla vyprojektovaný Jeanem Nouvelem situovaný na rušnou křižovatku ulic Nádražní a Plzeňské při stanici metra Anděl se stal zároveň novým symbolem Smíchova“ (s. 16). Pro řadu obyvatel Prahy je to spíše exemplární symbol zmaru polistopadových nadějí na přetvoření těžce zraněné městské části v žitý a uchopitelný prostor.

Máme-li k pohledu na dějiny Smíchova předloženému smíchovským sešitem vyjádřit též kritické připomínky, pak je to – ostatně jako u vinohradského sešitu – poněkud zvláštní přístup k tématu bourání pražských hradeb od roku 1874 a využití jejich pozemků, resp. téma začlenění Smíchova do sjednocující se pražské aglomerace: K prvému tématu

autoři praví: „Povinnost vykupovat hradební pozemky znamenala pro pražský magistrát nemalou finanční zátěž a zapříčinila to, že nebylo realizováno žádné velkorysé urbanistické řešení území uvolněného asanací hradby a povinně volného prostoru před ní. Plochy byly měněny na stavební parcely, jejichž prodejem se sanovaly prostředky vynaložené na demoliční práce a na přípravu pozemků pro novou výstavbu. Důsledkem bylo plynulé napojení (nikoli např. okružní třída, výjimečně parky) ve většině oblastí, důkazem je právě prostor Újezda.“ (s. 11) K tomu se sluší především podotknout, že město Praha využilo prostoru bývalých opevnění ke zřízení dvou ohromných a krásných parků na svém jižním okraji – od sedmdesátých let 20. století pak znehodnocovaných a drasticky redukovaných pražskou radiálou. Věnovalo také parcelu pro stavbu Národního muzea. Za druhé by – i historickému geografovi! – mohl postačit pohled na výškovou mapu členitého pražského prostoru, aby pochopil, že reálně použitelná okružní třída se po trase pražských barokních opevnění opravdu vést nedá. Okružní třída, zbudovaná v prostoru Újezdu, je pak čirý nesmysl. No a konečně za třetí: Jakou urbanistickou logiku by mělo v roce 1901, kdy město konečně převzalo újezdská opevnění, proměnit dopravně již značně zatížený prostor vojenského cvičiště mezi západním vyústěním mostu Legií (v dané době Františka Josefa) a náměstím Kinských, resp. smíchovskými kasárnami, dostavěnými roku 1892 (dnes Justiční palác), v park? Nadto při skutečnosti, že tento prostor, spojující smíchovskou a malostranskou zástavbu, leží přímo pod parkovými svahy Petřína?

K tématu slučování Smíchova s Prahou je třeba říci, že příslušná kapitola v publikaci zcela chybí. Smíchov přitom započal jednání o sloučení s Prahou již 17. října 1903, tedy pouhých osm měsíců po svém povýšení na město. Souhlasu se sloučením bylo dosaženo roku 1905 a slučovací smlouva byla podepsána „na Smíchově dne 31. března 1911 a v Praze dne 3. června 1911“. Praha se zavázala spolufinancovat smíchovský roční schodek 728 815 korun a podílet se na zaplacení smíchovských dluhů v jejich aktuální výši 16,6 milionů korun, resp. vybudovat nový most a prodloužit tramvajovou trasu na Malvazinky.⁴ Autoři atlasu patrně pokládají informace tohoto typu pro dějiny Smíchova za nepodstatné.

Tři „pražské“ sešity Historického atlasu měst České republiky představují významné obohacení pramenné základny výzkumu dějin Prahy.

⁴ Srovnej: JIŘÍ PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999, s. 178.

Uživatelům se do rukou dostal velký korpus mapového, plánového a obrazového materiálu, provázený rozsáhlým textovým souhrnem informací o příslušném segmentu pražského zázemí, resp. o pražském předměstí/městu/městské čtvrti. Velká část zpřístupněných kartografických materiálů i textových pasáží úvodních studií se samozřejmě tak či onak týká celku Prahy nebo jejího vztahu k bezprostřednímu, s městem od středověku pevně majetkově i funkčně provázanému předpolí velkoměsta. V tomto aspektu vidím i největší cenu úctyhodného a v souhrnu již dnes ohromného díla.

To, co na důkladné monografické, popis a dokumentaci přesahující zpracování teprve čeká, je historie pražských předměstí v jejich vývojově urbánní fázi. Nejbolestivějším desideratem je pak zpřístupnění kartografického materiálu k dějinám „historické“ vnitřní Prahy.⁵ Zůstává otevřenou otázkou, lze-li při něm postupovat identicky se způsobem zpracování tří stávajících sešitů atlasu. Pracovníci Archivu hl. města Prahy se vydali odlišnou cestou: Zatím dva svazky, připravené Barborou a Markem Laštovkovými, zpřístupnily v letech 2005 a 2008 celek mapových listů Pražského kraje podle indikačních skic stabilního katastru z let 1840–1842 a plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru z roku 1856. Zejména první edice má pro všechny tři „pražské“ svazky Historického atlasu měst velký prostorově a vazebně kontextualizující význam. Je proto poněkud s podivem, že ji autorský tým důsledně ignoroval. (Tyto publikace, vybavené mj. solidním výkladovým rejstříkem, nejsou zahrnuty ani v přehledu literatury tématu.) Bylo by načas a více než užitečné zahájit o problematice zpřístupnění mapového a plánového materiálu k dějinám pražské aglomerace důkladnou mezioborovou diskusi.

Jiří Pešek

⁵ V tomto směru bude třeba posoudit také práce: EVA SEMOTANOVÁ, *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, a TÁŽ, *Ottův historický atlas – Praha – krajina města*, Praha 2016.

Tobias Weger, KLEINE GESCHICHTE PRAGS, Friedrich Pustet, Regensburg 2011, 175 stran.

Psát „malé dějiny“ velkých a významných, nadto ještě „cizích“ měst je úkol nesnadný: Autor by měl na nevelké ploše poučit převážně laického a autopsii onoho města nejednou postrádajícího čtenáře o hlavních vývojových rysech města, o klíčových dobrých i traumatických okamžicích

jeho dějin, o zásadních proměnách charakteru městské obce i zástavby a samozřejmě o velkých politických i kulturních osobnostech jeho dějin. V případě metropolí je to úkol o to těžší, že se dějiny města v lecčems prolínají s dějinami země a její společnosti. Město se pak autorovi pod rukama snadno může stávat pouhou scénou a kulisou pro „velké dějiny“ (politické, národní, nadnárodní, kulturní i ekonomické...), městský areál a osud daleko přesahující. Vlastní dějiny města pak „vyjdou zkrátka“. Totéž platí o osobnostech: Kdo se podstatně zapsal do dějin města a do života jeho obyvatel a kdo v něm jen občas působil, jen prošel, zanechav ovšem po sobě takové či onaké stopy? Oporu při nesnadném výběru a při určování akcentů výkladu může autor najít vlastně jen v důkladné, o vlastní výzkumy opřené znalosti tématu. Problém ovšem nastává, když je mu toto téma badatelsky vzdálené.

Role stručných a populárních syntéz a tedy také zodpovědnost historiků, kteří je píšou, je velká. Tyto knížky vezme totiž do rukou nesrovnatelně více čtenářů, než kolik čítá nevelká komunita profesionálních historiků, schopných či nucených pročíst se velkými „vědeckými“ (ale i rozsáhlými, nejednou pouze v důsledku absence poznámkového aparátu za „populární“ prohlášeními) syntézami dějin měst či dokonce monografickou literaturou a časopiseckými studiemi k dějinám měst. V tomto směru je z bohemikálního pohledu příkladně možno přivítat nejnovější věcné a stručné Bahlckeho drobné (rozsahem s Wegerovým dílem korespondující) *Dějiny Čechie*, pozitivně se odlišující od starších, koncepčně i faktograficky deprimujících dějin Československa nebo Čech z pera Jörga K. Hoensche, od roku 1978 vycházejících v řadě stručných i rozsáhlých mutací, nebo od „malých“, ale poměrně obsáhlých, proniknutí tématu však namnoze vzdálených *Dějin českých zemí* Manfreda Alexandra.¹

Pro Prahu dlouho platily za standard tohoto „drobného“ dějepisného žánru *Malé dějiny Prahy* z pera Josefa Janáčka.² Vyšly ve třech, stále přepracovávaných a rozšiřovaných vydáních v letech 1968, 1977 a 1983. Rozsahem 355, v druhém vydání 436 stran však vlastně nebyly až tak úplně „malé“ (ve srovnání s Janáčkem redigovanou, více než osmisetstránkovou syntézou pražských dějin z roku 1964 ovšem samozřejmě

¹ JOACHIM BAHLCKE, *Geschichte Tschechiens vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2014; JÖRG K. HOENSCH, *Geschichte der Tschechoslowakei*, Berlin – Stuttgart 1978¹, 1998²; TÝŽ, *Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert*, München 1987¹, 1992², 1997³, 2013⁴; MANFRED ALEXANDER, *Kleine Geschichte der böhmischen Länder*, Stuttgart 2008.

² JOSEF JANÁČEK, *Malé dějiny Prahy*, Praha 1968.

ano).³ Skutečně „malé“ dějiny Prahy napsal ovšem již roku 1836 německy František Palacký. Uveřejněny byly – díky Amedeo Molnárovi – až o sto padesát let později.⁴ Českého vydání se tento malý (v němčině 94, v češtině 78 stran) historicko-literární klenot doby obrození dočkal roku 1998.⁵

Národopisec a historik, docent severoněmecké univerzity v Oldenburgu Tobias Weger je osobnost s velkým zájmem o novodobé německé, polské – zejména slezské – a o české dějiny a s bohatou, mj. publikační kooperací s polskými a českými historiky soudobých dějin.⁶ V poslední době Weger pro sebe na okraji výzkumu mýtů, tradic a míst paměti objevil též žánr „malých dějin“ měst. Vedle Prahy zpracoval touto formou i Košice a Plzeň.⁷

V úvodní poznámce otevírající knížku, která je tématem našeho zájmu, Weger vysvětluje, že „Malé dějiny Prahy chtějí srozumitelnou formou a zároveň na základě vědecky ověřených informací zprostředkovat základní historický rámec, který by [čtenáři – J. P.] na místě, při přípravě či při vyhodnocování výpravy do Prahy ulehčil orientaci ve zpočátku zdánlivě nepřehledném bohatství jmen, míst a událostí“. (s. 9n.) Poté následuje deset chronologicky členěných kapitol, zachycujících vývoj Prahy od vzniku středověkého města až do období po revoluci roku 1989, resp. po rozdělení Československa. Po závěrečné „Apoteose Prahy“ (s. 157–159), která dává vyniknout Wegerovu sympatickému vztahu k městu i obecněji k českým dějinám, následuje chronologická tabulka se třemi stránkami nejdůležitějších dat, stručný výběr literatury k tématu, místní rejstřík pro Prahu a druhý pro Evropu, osobní rejstřík a soupis vyobrazení.

Čtivě napsaná knížka má několik problémů. Tím prvním je krajně nespolehlivá faktografie. Recenzent u knihy bez aparátu samozřejmě těžko pozná, která data jsou převzata ze zastaralé literatury a kde prostě

³ *Dějiny Prahy*, (red.) JOSEF JANÁČEK, Praha 1964.

⁴ FRANTIŠEK PALACKÝ, *Skizze einer Geschichte von Prag*, Hanau 1985 (nach dem deutschen Originalmanuskript aus dem Jahr 1836 hrsg. und mit einem Vorwort von Amedeo Molnár). Druhé, A. Molnárem připravené německé vydání vyšlo v Praze roku 1991.

⁵ FRANTIŠEK PALACKÝ, *Stručné dějiny Prahy*, Praha 1998 (doslov Jiří Kořalka).

⁶ Z Wegerovy bohaté bibliografie zmiňme alespoň jeho disertaci a habilitaci: TOBIAS WEGER, *Nationalsozialistischer „Fremdarbeitereinsatz“ in einer bayerischen Gemeinde 1939–1945. Das Beispiel Olching (Landkreis Fürstentfeldbruck)*, Frankfurt am Main 1998 (= Münchner Studien zur neueren und neuesten Geschichte, Bd. 20), a TÝŽ, „*Volkskämpfung ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945 bis 1955*“, Frankfurt am Main et al. 2008 (= Die Deutschen und das östliche Europa, Bd. 2).

⁷ TOBIAS WEGER – KONRAD GÜNDISCH: *Kaschau/Košice. Eine kleine Stadtgeschichte*, Regensburg 2013; TOBIAS WEGER, *Pilsen/Plzeň. Kleine Stadtgeschichte*, Regensburg 2015.

došlo k chybě. Těchto „nespolehlivých výskytů“ je však prostě ohromné množství. Druhým problémem je pak absence celé řady pro porozumění dějinám města klíčových informací, dat či historických epizod. Jde přitom o klíčové momenty proměn městské obce, jejího vztahu ke státu a zeměpánovi, k ostatním stavům, resp. o vzájemný poměr jednotlivých částí aglomerace navzájem. Typickým příkladem je zápas měst se šlechtou po vydání Vladislavského zřízení zemského v roce 1500, „studená válka“ v zemi, kdy mocná a vojensky silná Praha byla hegemonem městského stavu a dovedla města k dosažení únosného kompromisu ve Svatováclavské smlouvě roku 1517. Výsledkem této situace bylo i sjednocení pražských měst roku 1518, zrušené pak ovšem Ferdinandem I. roku 1528. O všech těchto momentech, do nichž nadto dramaticky zasáhl nástup luteránské reformace v Praze, nenajdeme ovšem v knize ani slovo. Jistě, vždy lze namítnout, že „malé dějiny“ musí být co do fakticity nutně výběrové a klíč volby proto vždy subjektivní... Soustředme se proto alespoň na exemplární výběr kontroverzních soudů a chyb, které lze v knize dohledat.

Tak kupříkladu na s. 15 autor soudí, že rotunda sv. Víta byla na Pražském hradě postavena již roku 926. Vzhledem k tomu, že podnětem ke zbudování kostela byl dar ostatku sv. Víta, který Václav obdržel od Jindřicha Ptáčníka roku 929, lze se – pro její vysvěcení – držet dnes obvyklé datace až k roku 930 nebo dokonce (s ohledem na slova legendy *Crescente fide*) po roce 935. Na téže straně Weger datuje uložení ostatků sv. Václava do svatovítského kostela do šedesátých let 10. století, ač literatura obvykle (s odkazem na zprávy o přenesení světceva těla tři roky po zavraždění) počítá již s rokem 938. Zde jde samozřejmě o nejistou půdu vyhodnocení zpráv a náznaků svatováclavských legend či zahraničních kronik, avšak přece je rozumné vycházet z aktuálního úzu odborné literatury. Tím spíše to platí pro vyšehradskou mincovnu, kterou autor hned na další straně datuje do osmdesátých a devadesátých let 10. století, ač numismatická literatura jednoznačně hovoří o letech 1092–1112.

Na téže s. 16. Weger hovoří o tom, že Vratislav II. roku 1070 „přeložil, pravděpodobně po sporu s bratrem Jaromírem, centrum svého panství z Hradčan na Vyšehrad“, jehož světské i církevní výstavbě se pak věnoval, založil tu kolegiátní kapitulou sv. Petra a Pavla, eximovanou z pravomoci pražského biskupa, atd. Knížecí sídlo pak podle tohoto výkladu vrátil na Pražský hrad až Vladislav II. o sedmdesát let později. Autor tu příliš zjednodušil situaci pražské sídelní aglomerace 11. a 12. století, ovládané

dvěma hradními pevnostmi. Z nich Pražský hrad měl pro panovníka trvale větší symbolický význam (kdo ovládal kamenný stolec na Žiži, vládl v celé zemi) a snad i bezprostřednější vazbu na městské nebo protoměstské zázemí pražského levobřeží. Vyšehrad však byl – jak se potvrdilo při polském útoku na Prahu roku 1003, kdy byl Pražský hrad dobyt a polskou posádkou rok držen – vojensky výrazně bezpečnější pevností (jeho podhradí ostatně v 11.–12. století snad zejména díky židovským obchodníkům nijak nezaostávalo za ostatními částmi aglomerace). V případě ohrožení se proto kníže opakovaně uchýlil na Vyšehrad a obranou Pražského hradu pověřoval někoho z družiníků – aniž by ovšem rezignoval na Hrad coby na tradiční rezidenci vládců Čech, která dávala jeho vládě legitimitu.

Tak tomu bylo i při Vratislavově mocenském konfliktu po smrti biskupa Šeběře v letech 1067–1070 s nově jmenovaným biskupem, Přemyslovcem Jaromírem, odmítajícím roku 1063 provedené vyčlenění olomouckého biskupství z pražské diecéze. Vratislav budoval na Vyšehradě svoji mocenskou oporu, jeho královská korunovace, provedená 15. června 1085 trevírským arcibiskupem Egilbertem, se ovšem samozřejmě odehrála již opět na Pražském hradě. V podstatě obdobně tomu bylo i na počátku panování Vladislava II.: Ten roku 1142 přenechal vedení obrany Pražského hradu proti vojsku moravských vzbouřenců svému příbuznému Děpoltovi. Na těžce poničený, ale nedobytý Hrad se pak vrátil až potom, co porazil Moravany spojeným vojskem Čechů a římského krále Konráda III.⁸ Trvalý přesun rezidenčního těžiště na Pražský hrad byl pak zřejmě důsledkem dramatického vzestupu významu sídel a tržišť na území pozdějšího Starého Města.

Podstatnějším problémem než tyto jednotliviny je ale Wegerovo pojetí konstituce Starého Města (s. 23): „Okolo roku 1232 opatřil král Václav I. opevnění na pravém vltavském břehu ležící osady Podhradí – ‚Většího Města‘ – a propůjčil mu jednotné městské právo podle norimberského vzoru.“ Podotkněme, že masivní opevnění, budovaná z iniciativy krále od roku 1231 do čtyřicátých let (na severu a západě města do roku 1253), „vykrojila“ z pravobřežního osídlení jen vojensky hájitelný segment, mimo nějž na budoucím novoměstském území zůstala početná a ekonomicky prosperující křesťanská i židovská, česká i německá sídliště, kláštery i výstavné velmožské rezidence. Město, spravované rychtářem,

⁸ Srovnej *Pokračování Kosmovy kroniky podle kapitulního rukopisu G5. Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského*, in: *Pokračovatelé Kosmovi*, (ed.) MARIE BLÁHOVÁ – ZDENĚK FIALA, Praha 1974, s. 73.

pak však nedostalo norimberské právo (ale neřídilo se ani švábským zrcadlem), nýbrž podrželo vlastní, k jihoněmeckému okruhu se vážící právo. Král Václav I. nadto – alespoň pokud je známo – nevydal žádné zakládací privilegium, jímž by upravil situaci hradbami nově vymezené městské obce.

Měli bychom snad opustit Wegerovi cizí středověk. Stojí ovšem například za připomenutí ke s. 32, že Karel IV. nemohl roku 1333 „nařídít znovuvybudování roku 1303 požárem zničeného Hradu“, jestliže se teprve koncem října 1333 vrátil z Itálie a až v lednu 1334 byl Janem Lucemburským ustanoven markrabětem moravským a vybaven rozkazovací pravomocí. Obdobně privilegium na stavbu staroměstské radnice roku 1338 vydal městu Jan Lucemburský, a nepatří tedy do Karlovy stavitelské aktivity, jak lze soudit z textu na s. 34. Nové Město bylo založeno již 8. března 1348, nikoliv 26. března téhož roku, kdy Karel pouze osobně položil základní kámen novoměstských hradeb. Kaple na Dobytčím trhu, v níž byly vystavovány říšské klenoty, pak nebyla zasvěcena „svaté krvi“ (s. 3), nýbrž „Božímu tělu“. Záměnu těchto v křesťanství poměrně centrálních pojmů ve vztahu k významné, mj. s pražskou univerzitou později dlouhodobě spjaté kapli nalezneme pouze ve Wikipedii... Obdobně je nutno prohlásit, že Žižka ve srážce na Vítkově nepoužil vozové hradby, ale pouze bránil stávající srubová opevnění, že k památné bitvě u Lipan nedošlo roku 1433, nýbrž až o rok později, atd. (s. 48, 49). Příkladů by se našlo mnohonásobně více. Především však chybí být i krátké vysvětlení, jakou celozemskou roli Praha (její elity, staroměstská rada a ovšem také pražská univerzita, spojená s konzistory pod obojí) hrála v husitských Čechách. To je podstatnější než většina dílčích dat a informací.

Asi bychom se měli – s těžkým srdcem – raději přenést i přes rany novověk. Přesto nám však bude vrtat hlavou, proč nechal Weger na s. 56 královnu Annu Jagellonskou, Ferdinandovu místopředsedkyni v Praze, žít a umřít ve Vídni? Nechme stranou více než problematický popis událostí roku 1547 a zeptejme se, kde autor přišel na to, že knihovna Jana Hodějovského, zničená při požáru Malé Strany a Hradu roku 1541, čítala evropsky unikátních 51 000 svazků, tedy např. pětinašobek velikosti slavné rožmberské knihovny z počátku 17. století?⁹ (s. 56) A když už jsme u těch knih: první a hned velkolepý doklad existence pražského židovského

⁹ Dodnes standardní studie k této knihovně JAN MARTÍNEK, *O knihovně Jana st. Hodějovského*, in: *Knihniště a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, (ed.) JOSEF POLIŠENSKÝ – FRANTIŠEK ŠMAHEL, Praha 1970, s. 221–238, se otázce rozsahu Hodějovského knižní kolekce důsledně vyhýbá.

knihtisku nepochází „až“ z roku 1526/27, jak se praví na s. 60, nýbrž je jím pražský Sidur z roku 1512. A také lze s jistotou prohlásit, že císař Rudolf II. nepodporoval „znovuusídlení Židů v Pražském Starém Městě“ (s. 62). Židé totiž nebyli přes všechny protižidovské výnosy Ferdinanda I. nikdy z Prahy vyhnáni.¹⁰ Rudolf II. pak blahovolně přál rozkvětu staletého samostatného Židovského města, ležícího v staroměstském sousedství. Ostatně Rudolf II. rozhodně v roce 1583 oficiálně nepřenesl svůj dvůr do Prahy, „aby unikl vřavě dvora“ (s. 61). To ho mohl nechat ve Vídni a nadále pobývat na Pražském hradě napůl inkognito. Ale opět je důležitější, že se nám nedostane poučení o tom, jakým v celé škále ohledů vysoce nadregionálním evropským centrem se stala Praha od časů Ferdinanda Tyrolského vlastně až do konce třicetileté války, ale ani o tom, jak se od poloviny 16. bezmála do poloviny 18. století utvářela unikátní pražská kolekce mnoha set šlechtických i patricijských paláců a rezidencí, které – zejména, ale nejen – vnitřní Praze dodnes dávají její specifický ráz.

Výklad o moderních dějinách Prahy dokládá, že toto období je autorovi bližší. Nicméně ani zde není málo problémů. Typově na s. 79 tak autor tvrdí, že roku 1850 byl ku Praze spolu s Židovským městem připojen i Smíchov. Původně samostatné předměstí mimo Prahu, etablované císařským patentem roku 1838 a ještě roku 1903 panovníkem povýšené na nezávislé město, však – tak jako řada dalších „předměstských měst“ – spojení s Prahou po léta odmítalo a smlouvu o spojení podepsalo až roku 1911. Snad nejzřetelněji jsou pak svízele knihy patrné na příběhu rozdělení pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity. Weger na s. 98 píše: „Po dlouhých jednáních byla k 28. lednu 1882 pražská univerzita na přání mnoha českých reprezentantů rozdělena podle národností.“ Realita však vypadala tak, že v situaci, kdy „hrozilo“, že pražská univerzita bude čechizována přirozeným vývojem a kdy němečtí profesori i politická reprezentace požadovali buď zmrazení situace, nebo založení nové univerzity pro Čechy, císař vyměnil návrat obstruujících českých poslanců do Říšské rady za elegantnější řešení a univerzitu rozdělil dekretem z 11. dubna 1881 na dvě rovnocenné univerzity. Tento dekret byl pak potvrzen říšským zákonem z 28. února 1882. Rozdělení bylo uvedeno v život od zimního semestru 1882/83 a bylo dokončeno (arcibiskupem dlouho blokovaným) rozdělením převážně české teologické fakulty v roce 1891. Rozdělení fakult, resp. kateder, ústavů a k nim vázaných

¹⁰ Srovnej shrnutí údajů starší literatury in OLGA SIXTOVÁ, *Židovské tiskárny a tiskaři v Praze 1512–1670 (1672)*, in: *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, (ed.) TÁŽ, Praha 2012, s. 33–65, zde s. 41.

zařízení se uskutečnilo podle opce jednotlivých profesorů, takže neplatí ani Wegerova slova, že univerzitní kliniky zůstaly společné (s. 98).

Pro 20. století klade autor velký důraz na kulturu. I tu však nepojednává komplexně, nýbrž jen prostřednictvím vyjmenování spíše náhodně vybraných objektů, děl, výstav či autorů. Z dnešního pohledu fascinující zapojení Prahy do sítě tehdy nejnovějšího evropského, nejen výtvarného umění tak Weger vlastně spíše minimalizuje než dokumentuje. Jen omezenou pražskou autopsii přitom autor dokládá např. tím, že Havlův palác Lucerna umísťuje na Národní třídu místo mezi Vodičkovu a Štěpánskou ulici. Neméně problematické je deklarovat tuto průkopnickou, v mladší, jižní části konstrukčně funkcionální, v roce 1929 dokončenou betonovou stavbu jako exemplární příklad secese (s. 103).

Úskalím výkladu se pro 20. století stávají politické události, přičemž často vypadává zejména socialisticko-politický aspekt. Např. na s. 107 při výkladu o pražských nepokojích roku 1908, jež vyvrcholily vyhlášením výjimečného stavu, autor redukuje kontext na česko-německé studentské střety a na obstrukce v zemském sněmu, zatímco nezmíněna zůstala problematika socialistických demonstrací v souvislosti se zavedením všeobecného volebního práva pro muže a změny volebního řádu. Při zmínce o demonstraci 14. října 1918 na s. 109 pak autor zapomněl, že se jednalo o socialisty vyhlášenou generální stávkou, při níž dokonce došlo k pokusu o proklamování republiky. Wegerem vyzdvížená skutečnost, že se této demonstrace zúčastnil primátor Groš (s. 109), není překvapivá: vedení města se již od léta stalo hostitelem Národního výboru a činně – ba i v kooperaci se socialisty – připravovalo převzetí moci ve městě i v zemi. Skutečnost, že „zákon o zřízení samostatného státu československého“ byl přijat Národním výborem československým již při zasedání 28. října 1918 v Obecním domě, autorovi naopak unikla. Ostatně připojená fotografie na s. III, údajně dokumentující „demonstrace ohledně založení Československa, 28. října 1918“, je v reálu snímkem průvodu z oslav 50. výročí založení Národního divadla 16. května 1918. Tomu datu odpovídá i bezmála letní oblečení davů a bohaté (tmavé, ergo zelené) listoví na stromech.

Horší než tento drobný lapsus je skutečnost, že autor neztratil ani slovo o „popřevratovém převratu“ na radnici, kde Šámalova skupina zabránila připravovaným novým komunálním volbám, převzala moc a v podstatě spolupracovala s vládou nové republiky na omezení samostatnosti pražské samosprávy a podřízení města rigidnímu dohledu ministerstev vnitra a financí, resp. na politicky účelovém anulování produktivních

výsledků dosavadního procesu spojování pražské aglomerace a zcela novém výměru „Velké Prahy“. Na to navazuje i neslavná „rašínovská“ kapitola finančních dějin mladého státu, jenž nečistým trikem výrazně posílil svoji měnu na úkor pokladny svého hlavního města.¹¹ I k těmto otázkám, stejně jako např. k působení státní regulační komise, samozřejmě existuje moderní literatura.¹²

Podobné nepřesnosti a mezery obsahuje i další text. Ponechme stranou, že první nacistický protektor v Praze se nejmenoval Hans, nýbrž Konstantin von Neurath (s. 124). Horší je chybějící zmínka o devíti studentských funkcionářích popravených bez soudu 17. listopadu 1939 na střelnici v Kobylisích (s. 125). K tradičnímu repertoáru jistě části německých autorů (a redaktorů) patří započetí pražského povstání již 4. května 1945 a následně dobytí pražského rozhlasu povstalci, kteří odtud měli vyzvat k ozbrojenému boji (s. 132). Skutečnost, že povstání začalo neorganizovaně po poledni 5. května (dopoledne se v biographech v centru města ještě promítalo), a to voláním vládního protektorátního, tedy v zásadě českého rozhlasu o pomoc při útoku jednotky SS, však nevzal na vědomí ani Tobias Weger. Ke všem těmto tématům přitom existuje dostatek české i jazykově německé literatury.¹³ To alespoň rámcově platí i o dějinách poválečné Prahy. Pro město drasticky ničivé „pouňorové“ postátňující reformy, zásahy do hospodářské struktury, personální čistky, nahrazení volené samosprávy správními orgány, jmenovanými ministerstvem vnitra, atd. však autor redukoval na reformu územně-správní: „Aby byl definitivně zlomen vliv v hlavním městě tradičně vlivného měšťanstva, byla mimo to [tedy mimo přejmenování náměstí Petra Osloboditele, Wegerem zaměněného za cara Petra I., na náměstí Říjnové revoluce – J. P.] započata velká správní reforma. Praha se stala součástí tzv. Pražského kraje s 16 dílčími okresy.“ (s. 135)

Podobně je tomu s problémem bytové výstavby, pro město kritickým. Weger charakterizuje počátek stavby panelových sídlišť jako důsledek

¹¹ HANA SVATOŠOVÁ, *Zahraniční půjčka hlavního města Prahy z roku 1922 aneb jak okrást město*, Documenta Pragensia 14, 1997, s. 127–151.

¹² Srovnej: JIŘÍ PEŠEK, *Velká Praha – hlavní město Republiky československé*, in: VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 561–596, zde s. 561–566; TÝŽ, *Die Regulierung des Prager Stadtwachstums im 20. Jahrhundert*, in: *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*, (ed.) THOMAS M. BOHN, München 2009, s. 77–97, zde s. 79–83; JAN E. SVOBODA – ZDENĚK LUKEŠ – ESTER HAVLOVÁ, *Praha 1891–1918. Kapitoly o architektuře velkoměsta*, Praha 1997.

¹³ Srovnej zejména STANISLAV KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*, Praha 2005 (německé vydání vyšlo v roce 2009 pod názvem *Prag im Mai 1945. Die Geschichte eines Aufstandes*).

blíže nejmenovaného usnesení z roku 1958. „Zhoršující se hospodářská situace a nutnost rychle vytvořit v hlavním městě bytové prostory pro masové přicházející občany způsobily změnu názoru.“ (s. 139) Hospodářské těžkosti, které prakticky zablokovaly pražskou výstavbu bytových kapacit, nastaly však již bezprostředně po roce 1948. Počátek aplikace panelové technologie je pro Prahu datovatelný již do roku 1957, kdy začala stavba sídlišť v Krči, Libni a Vršovcích. Počet obyvatel Prahy přitom spíše stagnoval... Ve výčtu lapsů bylo by možno kriticky pokračovat ad infinitum. On totiž ani start do epochy nové demokracie po roce 1989 nebyl ani bezproblémový, ani nudný. Zdaleka nešlo jen o – nikoliv ovšem okamžité, nýbrž postupné – ukončení stavby panelových sídlišť (srov. s. 152). Daleko větší roli hrála restituce majetku města a jeho částí a ovšem komplikované hledání funkčního modelu samosprávy města a jejího vztahu k českému státu.

Možná, že jsem se „Malým dějinám“ města, které je podle autora (s. 10) teprve od 11. století hlavním městem Čech, resp. zemí Koruny české (odmyslíme-li si možný problém užší, tedy juristické definice „města“ pro onu dobu a spokojíme-li se s Prahou ve formě Ibrahimem ibn Jakubem popsaného hradu a malostranského suburbia, musíme se ptát, kde jinde by „hlavní město“ rozlehle říše Boleslava I. a Boleslava II. v 10. století bylo?), věnoval příliš podrobně. Uvědomme si však, že zahraničních, profesionálních historiky napsaných publikací, přinejmenším svou intencí překračujících úroveň turistických průvodců nebo lehce otextovaných obrázkových publikací, je pro Prahu minimum.¹⁴ Zahraniční publikum by si kapesní průvodce osudy tohoto snad nejkrásnějšího města Evropy, stručný, přehledný, spolehlivý a přitom reflektující výsledky nesmírně bohatého dějepisného, uměleckohistorického, urbanistického nebo i právněhistorického výzkumu, zcela jistě zasloužilo. Napsat takovou knížku, pro zahraniční, kontextů neznalé čtenáře přístupnou a přitom tématu relevantní, je však práce nelehká. Wegerův dobře myšlený pokus, který vyústil ve zklamání a neúspěch, to bohužel dokládá.

Jiří Pešek

¹⁴ Stranou ponechme poměrně kvalitní, již ve třech vydáních dostupný průvodce DETLEV ARENS, *Prag. Kultur und Geschichte der „Goldenen Stadt“*. DuMont-Kunst-Reiseführer, Ostfildern 2005. Je však třeba zmínit uměleckohistoricky pojatou syntézu MARKÉTA THEINHARDT A KOL., *Prague*, Paris 2005, a – s trochou nechuti – též neautorizované, redakčně upravené a prokrácené německé vydání knihy VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, *Prag*, Praha 2001.

Jan Havrda – Michal Tryml a kol., NEBOVIDY. STŘEDOVĚKÁ OSADA V PRAŽSKÉM PODHRADÍ, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hl. městě Praze, Praha 2013 (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 6), 476 stran.

Anna Žďárská, STŘEDOVĚKÉ SKLO Z PRAHY, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hl. městě Praze, Praha 2014 (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 7), 188 stran.

Tak trochu nepozorovaně se mezi pražskou odbornou literaturou objevila ediční řada *Archeologické Prameny k Dějinám Prahy*, kterou vydává pražské pracoviště Národního památkového ústavu. K této nenápadnosti nejspíše přispěla i skutečnost, že první čtyři svazky byly zpracovány v dosud poněkud méně akceptovaném formátu elektronických knih. Všechny jsou dílem Jarmily Čihákové a všechny nesou vročení 2008.¹ Věnují se konkrétním pozůstatkům dřevěných komunikací (1–3) a dřevěným obytným domům (4) v prostoru Malé Strany a pro nejstarší etapu levobřežního podhradního osídlení přinášejí sice dílčí, ale zásadní informace.

Vzhledem ke skutečnosti, že elektronické publikace se dosud setkávají s menším zájmem a tedy i ohlasem, byly další díly edice vydány již v tradiční knižní podobě. Publikace Miroslava Kováře, *Raně gotická architektura benediktinského kláštera v Břevnově* (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 5) vyšla v roce 2010. V ní jsou rekapitulovány dosavadní názory na vývoj kostela a kláštera ve středověku a na základě rozboru vybraných přístupných situací stavebních pozůstatků ve vazbě na hodnocení architektonických detailů je nastíněna vize komplikované stavební geneze stavby v průběhu gotické stavební etapy. Součástí knihy je katalog architektonických fragmentů řazených do raně gotického období. Všechny publikace si lze snadno zakoupit v prodejně památkářské literatury na pražském pracovišti Národního památkového ústavu Na Perštýně.

V posledních letech následovaly dvě další práce. Publikace Jana Havrda a Michala Trymla, *Nebovidy. Středověká osada v pražském podhradí*,

¹ JARMILA ČIHÁKOVÁ, *Starobylé komunikace pod domem Malostranské náměstí čp. 2/III. Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 28/00*, Praha 2008 (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 1); TÁŽ, *Dřevěné vozovky z 10. století pod domem Malostranské náměstí čp. 271/III. Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 6/01*, Praha 2008 (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 2); TÁŽ – MARTIN MÜLLER, *Dřevěná cesta přes mokřinu v jihozápadním rohu Malostranského náměstí. Vyhodnocení archeologických výzkumů*, Praha 2008 (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 3); TÁŽ, *Raně středověké obytné domy v Josefské čp. 626/III. Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 33/99 na Malé Straně*, Praha 2008 (= Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, sv. 4).

má výrazně odlišnou koncepci. Na rozdíl od předchozích, převážně materiálově orientovaných děl, z nichž každé bylo věnováno vždy jedné konkrétní lokalitě, sumarizuje tento obsáhlý svazek dosavadní poznání prostoru jedné z levobřežních osad podhradní sídelní aglomerace – Nebovid. Použití výrazu „prostoru“ je podle mého názoru nezbytné, protože samostatná osada Nebovidy je výsledkem spíše vrcholně středověkého vnímání této části pražského levobřeží, zatímco recenzovaná práce se zabývá i starší historií těchto míst. Tehdy byl sledovaný prostor součástí jinak strukturovaného podhradního osídlení. Publikace je dílem autorů, kteří zároveň působí jako editoři, s menším autorským podílem se zúčastnilo dalších šest odborníků.

Kniha se skládá ze tří základních částí. První z nich, nazvaná prostě Nebovidy, přináší shrnutí poznatků získaných téměř kompletně archeologickými výzkumy, protože písemné prameny jsou značně skoupé. Rozsah sledované problematiky určují jednotlivé kapitoly oddílu – *Výpověď písemných pramenů, Přírodní prostředí a zdroje nerostných surovin* (Jan Zavřel a Jan Havrda), *Nejstarší osídlení, Raně středověké opevnění podhradí* (se zásadním přínosem objevení a prezentace donedávna neznáme části fortifikace v jižní části Malé Strany), *Románská architektura, Gotické kláštery, Hřbitovní areály, Komunikace, Řemeslná výroba a Osada Nebovidy* (s enormním přínosem výzkumu předcházejícího výstavbě areálu hotelu Mandarin). Stejně jako stručný úvod a kapitola *Diskuse a závěr* jsou tyto kapitoly zjevně dílem dvojice hlavních autorů bez rozlišení konkrétního podílu každého z nich. Za zvláštní upozornění stojí partie věnovaná charakteru osady Nebovid a jejího prostorového vztahu k dalším blízkým v písemných pramenech uváděným lokalitám (Trávník, Újezd).

Střední část obsahuje samostatné studie přizvaných autorů, věnované kostelu sv. Vavřince (Jiří Varhaník), nástěnným malbám v tomtéž chrámu (Zuzana Všetečková), antropologickému zpracování odkrytých částí hřbitova u tohoto kostela (Pavel Kubálek), flóře a vegetaci Nebovid (Petr Kočár a Romana Kočárová) a dokladům neželezné metalurgie (Jan Zavřel). Poslední oddíl představuje jednotně zpracovaný *Katalog archeologických výzkumů*, obsahující základní údaje z 27 výzkumů z let 1967–2011. Díky tomuto počtu akcí postačují k jejich značení písmena abecedy, s výjimkou finálního Ž bez změkčených variant. I tato partie je společným dílem Jana Havrdy a Michala Trymla.

Přehledná a detailní prezentace stavu poznání přesně vymezené části pražského podhradí je v literatuře novým a důležitým krokem, vyzývajícím k následování. Pokračující předpokládané stavební a tedy

i archeologické aktivity jsou nejspíše důvodem pro celkem stručné a jakoby opatrné formulování závěrů, u nichž se proto předpokládá další ověřování a potvrzování. Právě nutnost rozšíření pramenné základny je důvodem pro opakované zařazení oddílů diskuse ve větším počtu sumarizačních kapitol. Řada otázek se váže i k definitivně ještě nedořešeným problémům, týkajícím se celopražských otazníků (např. datování raně středověké sekvence pražské keramiky). V použité struktuře publikace by se nabízelo i odlišné řazení kapitol s umístěním oddílů shrnujících pohledy na dílčí oddíly až za prezentaci jednotlivých výzkumů, ale použité schéma se zařazením charakteristik jednotlivých archeologických akcí za určité hodnotící partie není právě pro malostranský prostor v archeologických publikacích zcela výjimečné. Za upozornění stojí také důkladné a detailní prezentování dokumentace související s řešeními nebo diskutovanými okruhy otázek. V každém případě se za předloženým dílem skrývá úctyhodný kus práce důležité pro další a hlubší fázi poznání vývoje levobřežního podhradí.

Zatím posledním svazkem edice je práce Anny Žďárské *Středověké sklo z Prahy*. Stručné vstupní kapitoly rekapituluji vývoj českého sklářství a dějiny bádání o něm, následující část se věnuje nepříliš hojnému počtu dosud publikovaných souborů středověkého skla z pražských archeologických výzkumů. Jádrem publikace je výčet, charakteristika a základní hodnocení dalších devatenácti lokalit, které přinesly nálezy většího množství středověkého skla. S touto kapitolou úzce souvisí partie věnovaná typologickému spektru skleněných nádob, které se formálně ani chronologicky výrazně neliší od nálezového fondu z jiných českých měst. Na tomto místě je třeba učinit jednu důležitou poznámku: Počet lokalit se nezasvěcenému čtenáři bude zdát zákonitě příliš nízký, zvláště při vědomí, že prakticky při každém archeologickém výzkumu, který obsáhne středověké stratigrafie, dochází k nálezům skla. Situace je ovšem zásadně odlišná při nálezích z vrstev, v nichž se objevují ojedinělé zlomky skla, tehdy dochází navíc k téměř úplné destrukci skleněných artefaktů, lze je jen obtížně nalézat a jejich vyhodnocování je téměř nemožné. Pro úspěšnou práci se středověkým sklem jsou tak zásadní nálezy ze zasypaných studní a odpadních jímek, kam se dostávají podstatně větší torza předmětů a kde jsou možnosti jejich vyzvednutí a doplnění nesrovnatelně větší.

Autorka se zabývá samozřejmě také nepočtým fondem plochého okenního skla. Zvláštní kapitoly upozorňují na sociální kontexty nálezů středověkého skla a jeho významu v Praze a dalších českých lokalitách.

Závěrečnou kapitolu tvoří partie pojednávající o chemickém složení vybraných vzorků skel (18 nádob ze šesti nalezišť). Publikace A. Žďárské tak zařazuje Prahu mezi města, ve kterých je středověkému sklu věnována systematictější pozornost, a hlava království na mapě středověkých Čech sebevědoměji vstupuje po bok dosud dominujících západních Čech, které disponují nejen příslušným nálezovým fondem, ale i specializovanými odborníky. Fenomén českého středověkého skla si zvýšený odborný zájem určitě zaslouží.

Zamyšlení nad jednotlivými svazky *Archeologických Pramenů k Dějinám Prahy* dovoluje i určitý hodnotící pohled na celou řadu. Je rozhodně přínosem, poskytuje jak ucelené informace o dílčích otázkách jednotlivých výzkumů, tak cenné souhrny poznatků z konkrétně vymezené části Prahy nebo pohled na materiálově specializovanou skupinu nálezů. Všechny svazky řady v elektronické i knižní podobě jsou výstupy z finančně podporovaných výzkumných projektů (tato skutečnost působila i jako významný impuls pro jejich vydání). Zůstává otázkou, zda se Národnímu památkovému ústavu podaří pokračovat plynule v řadě i v případě projektově nepodporovaných aktivit, resp. zda bude úspěšný v získávání dalších grantů či jiných forem podpory. Na závěr jen poněkud staromilské postesknutí: prezentovaná forma názvu edice – *Archeologické Prameny k Dějinám Prahy* – mne nadbytečným použitím velkých písmen u dvou slov bije do očí.

Zdeněk Dragoun

Martina Lehmannová, ŘEMESLA V POŘÁDKU. HISTORIE PROFESNÍHO SDRUŽOVÁNÍ PRAŽSKÝCH ŘEMESLNÍKŮ OD STŘEDOVĚKU PO SOUČASNOST, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2014, 221 stran.

Na konci května roku 2014 byla otevřena stálá expozice Muzea hlavního města Prahy ve výstavních prostorách zámku Ctěnice. Pod názvem *Řemesla v pořádku* představuje výstava veřejnosti přes 170 cechovních předmětů a předmětů živnostenských společenstev převážně ze sbírek Muzea hlavního města Prahy, které jsou doplněny několika exponáty Národního muzea a Moravské galerie v Brně. Jsou zde prezentovány nejkrásnější exponáty unikátní sbírky cechovních předmětů nacházející se dnes ve správě Muzea hlavního města Prahy. Sbírkou čítající přes 600 kusů je největší v České republice a kvalitou předmětů se řadí mezi

nejvýznamnější na světě. Počátky této kolekce spadají do poslední čtvrtiny 19. století, kdy tehdejší ředitel městského muzea Břetislav Jelínek po vzoru ředitele vídeňského muzea Karla Glossy začal prostřednictvím darů živnostenských společenstev sbírat pozůstatky činnosti jejich předchůdců. Největšího rozšíření se sbírka dočkala ve třicátých letech 20. století za ředitele Antonína Novotného, který živnostenská společenstva systematicky oslovoval a přesvědčoval je o důležitosti zachování kulturního odkazu, dokumentujícího jednu z nejvýznamnějších složek městského života v minulosti. Získal tak do muzea nejen předměty, nýbrž i písemné materiály. Tyto pozůstatky původních cechovních archivů byly v šedesátých letech předány do Archivu hl. města Prahy.

O prezentaci cechovních památek se poprvé pokusil na stránkách Časopisu Společnosti přátel starožitností českých historik umění a někdejší ředitel městského muzea František Xaver Harlas¹ a po něm i již zmíněný Antonín Novotný.² K systematickému soupisu však přistoupil až v osmdesátých letech muzejní kurátor Jan Diviš, který zpracoval nejprve cechovní pokladnice a počátkem devadesátých let všechny cechovní předměty ve sbírce městského muzea.³ Předkládaný katalog na tato díla navazuje a u exponátů vybraných na výstavu dosavadní popis zpřesňuje a někdy i opravuje.

Záměrem autorky bylo, jak hlásá i podtitul výstavy a katalogu, zachytit vývoj a proměny profesního sdružování od středověku po současnost. Tomuto cíli byla přizpůsobena struktura textové části. Hlavní pozornost je právem věnována cechům, které v českém městském prostoru působily přes půl tisíciletí. Autorka začíná svůj výklad shrnutím současného stavu historického bádání o ceších a nejzajímavějších muzejních projektech v Evropě i v Čechách, na které navazuje nástínem vývoje prezentované muzejní sbírky. Následné kapitoly se již zabývají popisem cechovního systému a jednotlivých aspektů tohoto zřízení. Autorka při tom ve velké míře vychází z nejnovějších děl současné německé historiografie. Ve stati nazvané *V Indii, Číně i v Praze* upouští od tradičního výkladu dějin cechů pouze v evropském prostoru a na celou problematiku velice přínosně nahlíží v kontextu celosvětových tendencí sdružování živnostníků.

¹ FRANTIŠEK XAVER HARLAS, *Cechovní pokladny v Museu kr. hl. města Prahy*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 11, 1903, s. 122–128.

² ANTONÍN NOVOTNÝ, *Pražské cechovní truhlice a korouhve*, Umělecké památky 20, Praha 1948.

³ JAN DIVIŠ, *Pokladny pražských cechů*, Acta Musei Pragensis 84, Praha 1984; TÝŽ, *Pražské cechy*, Acta Musei Pragensis 91–92, Praha 1992.

Postupně jsou otevírána témata členů organizace po jednotlivých stupních profesní kariéry od učedníka po mistra a řešeno je i postavení žen v cechovní organizaci. Rozsah dílčích kapitol však umožňuje jen obecný nástin dané problematiky a celkově tím text získává populárně naučný charakter.

V rámci úvodu poněkud postrádám širší pojednání o problematice cechovních předmětů v obecné rovině, proč si cechy pořizovaly reprezentativní předměty, jaká byla souvislost jejich honosného provedení s nárůstem ochranařských tendencí v době hospodářských krizí a je-li možná nějaká obecná klasifikace, s jakou se můžeme setkat v díle Jana Diviše. Revize jeho tezí z osmdesátých a počátku devadesátých let by byla velmi přínosná. Zároveň bych rád opravil drobné chyby v této úvodní části, a to u odkazu na tzv. Soběslavská práva, která se nacházejí v rukopise č. 993 (nikoli v č. 933, pozn. 7) Archivu hl. města Prahy, a v popisku vyobrazení na straně 21, neboť v tomto případě se jedná o list fedrovní, nikoliv výuční.

Katalog nadchne nejen obrazovým doprovodem, ale i textovými popisky, které jsou výborně zvládnuté, a jak už bylo řečeno dříve, doplňují dosavadní Divišovo zpracování, které někdy opravují. Část výstavy i katalogu sledující památky pražských cechů je rozdělena do sedmi skupin: *Mezi řemeslem a uměním*, *Pro nasycení těla*, *Zpracování materiálů*, *Kovozpracující řemesla*, *Tvůrci módy*, *Výroba nábytku a dřevěných předmětů* a *Stavební řemesla*. V rámci každé skupiny je vedle dějin jednotlivých organizací představen i jeden typ z cechovních předmětů, zpravidla ten, s nímž se může návštěvník-čtenář v dané části seznámit blíže. V první části je to samozřejmě pojednání o nejdůležitějším předmětu cechu, jímž je pokladnice, následované v dalších kapitolách statěmi o korouhvích, výběřcích pokladničkách, slavnostním nádobí, pohřebních štítech, vývěsních štítech a ferulích.

V částech, které líčí osudy organizací řemesel a živností dané kapitoly, nalézáme několik nepřesností, které mohou být z větší části dány nespokojivým stavem dosavadního bádání v této oblasti. V úvodu ke kapitole *Mezi řemeslem a uměním* je to nepřesně označený charakter organizace knihtiskařů, kteří od roku 1839 nebyli organizováni v cechu, nýbrž v grémiu. Obdobně chybné je považovat lazebníky za váženou profesi vzhledem ke skutečnosti, že nejméně do 16. století jimi příslušníci jiných profesí opovrhovali. Jejich postavení dokonce v té době nepomáhala zlepšit ani opakovaná královská privilegia z let 1474 a 1509 zrovnoprávňující je s ostatními měšťskými živnostmi. Nejzávažnější chybu nacházíme

v části věnující se zahradnickému cechu, v níž autorka uvádí, že cech, který vznikl roku 1679, sdružoval pěstitele zeleniny a ovoce a že tvůrci okrasných zahrad byli představiteli svobodné živnosti. Ve skutečnosti tomu bylo právě naopak, neboť zmíněného roku vznikl cech uměleckých zahradníků. Tato chyba je však vyvážena správným zařazením zahradnické profese mezi řemesla stavební, nikoliv potravinářská.

Kapitola *Úpadek moci* se zabývá postupným zasahováním státního aparátu do cechovních pravomocí a silícími požadavky na volný trh, což vedlo k rušení cechů a jejich následnému přetváření v živnostenská společenstva. Cenná je krátká stať týkající se otázky vzdělávání řemeslnického a živnostenského dorostu, tedy otázky, která se zrušením cechovnictví úzce souvisí a jež se stala velice palčivou po tomto radikálním kroku směrem k tržní svobodě. Jsou zde představeny předměty organizací mnohdy bezprostředně navazujících na cechovní tradice i organizační struktury.

Závěrečná část nazvaná *Cech jako ideál* sleduje vývoj profesního sdružování ve 20. století, zejména rozdíl mezi přístupem v období první republiky a v době poválečného socialismu, kdy se společenstva přetvářela nejčastěji na výrobní družstva. Epilog se věnuje současnému stavu této problematiky. Zmíněny jsou asociace, uskupení a svazy, které mají v závěru výstavy možnost aktivní prezentace. Přestože je mezi těmito organizacemi zmíněna Česká komora architektů, chybí mi v této části další profesní komory, které svými principy a „nuceným“ členstvím v případě zájmu vykonávat danou profesi představují nástupce historických cechů. Paradoxně se s tímto způsobem sdružování dnes setkáváme u tzv. svobodných povolání. Historickou ironií pocítí čtenář v pasáži o Cechu malířů a lakýrníků České republiky, kteří za svůj úspěch považují zařazení malířů mezi řemeslné živnosti v roce 2007. Právě malíři však byli velkým privilegiem císaře Rudolfa II. z roku 1595 povýšeni z řemesla na umění.

Hodnocení katalogu je třeba rozdělit na dvě části. Zpracování jednotlivých katalogových hesel a jejich smysluplné rozdělení odpovídající koncepci výstavy je výborné a každý, kdo se touto problematikou zabývá, ocení záměr Muzea hlavního města Prahy trvale zpřístupnit tyto unikátní předměty formou stálé expozice v krásných prostorách ctěnického zámku. Doprovodné texty se však mohly tématu věnovat hlouběji a více reflektovat novější práce zaměřené na pražské živnosti a jejich organizace či ve větší míře revidovat bádání o cechovních předmětech.

Jiří Smrž

Martin Musílek, PATRONI, KLIENTI, PŘÍBUZNÍ. SOCIÁLNÍ SVĚT STARÉHO MĚSTA PRAŽSKÉHO VE 14. STOLETÍ, Casablanca, Praha 2015, 360 stran.

Kniha Martina Musílka vstupuje do prostoru jen velmi omezeného zájmu o sociální dějiny pozdního středověku, resp. o moderně pojaté dějiny pozdně středověkých měst. Autor svým analyticky pojatým textem programově navazuje na metodicky propracované badatelské přístupy k městským sociálním dějinám, které se v české a moravské medievistice dostaly v průběhu šedesátých let na evropskou úroveň. Musílek si zvolil zdánlivě dostatečně probádané téma sociálních dějin předhusitské Prahy. Na rozdíl od výzkumů Františka Grause však zaměřil pozornost nikoli na poslední léta před vypuknutím husitské revoluce, nýbrž na dobu po polovině 14. století. Důrazem na sociální aspekty do značné míry rozšířil poznatky prosopograficky pojatých výzkumů Jaroslava Mezníka. Ten se zaměřil především na proměny mocenských elit na Starém Městě pražském, přičemž kladl důraz na ztrátu vlivu tzv. starého patriciátu a na nástup nových horních vrstev po roce 1350. Jestliže v Mezníkově přístupu hrály hlavní role politické aspekty, spojené se zakupováním pozemkového majetku členy městských rad, resp. radních rodin, pak v Musílkově pojetí dominují aspekty hospodářské. V tomto ohledu spočívá největší přínos jeho práce v potvrzení změny mocenských elit ve druhé polovině 14. století. Zároveň se mu však podařilo prokázat, že ani před rokem 1350, ani po něm nebyl pražský patriciát (samotné užívání tohoto pojmu pro Staré Město autor problematizuje, například s. 223, s přídechem „ve vlastním slova smyslu“) uzavřeným společenstvím. Tím se pražská situace lišila od celé řady říšských měst. Do horních vrstev postupně pronikali řemeslníci ze střední třídy. Jasně to vyplývá i z normativního materiálu, neboť snahy o jakousi sociální exkluzivitu nalézáme v nařízeních staroměstské rady pouze v první polovině 14. století, kdežto z nařízení mladších zcela mizí a jako anachronismus se objevují až v tzv. Soběslavových právech.

Musílkova analýza předhusitské staroměstské společnosti vychází ze dvou typů pramenů: z evidence nově přijatých měšťanů z let 1324–1393, pro něž se v Praze v předhusitském období nevyvinula (obdobně jako ve většině českých i moravských královských měst) samostatná kniha přijímání za měšťany, a z knihy soudní s trhovými zápisy z let 1351–1367, v níž jsou v drtivé většině evidovány trhy s nemovitostmi, resp. vzdání se nemovitostí. Pokus o badatelské propojení těchto dvou typů

pramenů se však ukázal jako nadmíru komplikovaný. I přes usilovnou snahu se autorovi podařilo ztotožnit jen mizivé procento nově přijímaných měšťanů s osobami, které prováděly transakce s nemovitým majetkem a jsou zachyceny soudní knihou. V Evropě pozdního středověku se však nejedná o nic neobvyklého a platí to především pro velká města, k nimž Praha v předhusitském období bezpochyby patřila. Středověké identifikátory osob se totiž velmi často v průběhu jejich života měnily a vždy závisely na konkrétním písaři, jenž s nimi pracoval. Autor si toho byl ovšem vědom a stejně tak si byl vědom skutečnosti, že výsledky jeho výzkumů mohou mít jen omezenou platnost.

Přesto je nízké procento (15%) ztotožnění osob z evidence přijímaných měšťanů a jedinců, kteří se podíleli na trzích s nemovitostmi, dosti překvapivé. V samotné kvantitativní analýze Musílek předpokládá, že jistá část lidí, kteří přijímali měšťanské právo, ve městě již dříve bydlela. Přestože však v soudní knize nacházíme takovýchto osob jen velmi málo, zdá se být pravděpodobné, že těch, kdo přijali městské právo až po několika letech pobytu ve městě, byla drtivá většina. Pokud tomu tak bylo, pak ale museli vlastnit nějakou nemovitost na Starém Městě pražském již dříve, což do značné míry zpochybňuje autorův předpoklad, že měšťanské právo bylo vázáno na vlastnictví nemovitosti, a problematizuje i měšťanství jako takové (to se v některých českých městech mohlo vázat pouze na právo být volen členem rady). Každopádně bude napříště třeba analyzovat veškerý český a moravský materiál a předložit funkční koncept měšťanství vztažený na poměry královských a markraběcích měst.

Autor v práci kombinuje kvantitativní analýzu s analýzou kvalitativní, což se ukazuje jako velmi vhodné především v případech, které jsou nekvantifikovatelné. To se týká jak zkoumání příbuzenských vazeb, které, byť na malém vzorku, prokazují prostupnost jednotlivých sociálních vrstev, resp. pronikání řemeslníků do starých radních rodin, aniž bychom samozřejmě dostatečně znali majetkové poměry osob při uzavírání sňatků. Stejně tak je kvalitativní analýza v Musílkově projektu přínosná v případě dosud přehlížených klientelských vazeb jako jisté alternativy vůči vazbám rodovým, stejně jako vazeb služebných, kdy služebníci přijímají městské právo, opět bohužel aniž bychom tušili, jaké byly skutečné majetkové poměry klientů a služebníků. Musílek jasně, byť na omezeném materiálu ukázal, že existují možnosti, jak zkoumat pozdně středověkou městskou společnost i jinak než pouze kvantitativně a jak postihnout možnosti sociálního vzestupu u sluhů, písařů a kaplanů (s. 180–191).

S kvantitativními analýzami bývají mnohdy potíže. Problematickou kvantifikaci předložil ovšem v jednom ohledu i Martin Musílek. Tvrdí, že kniha zachycuje 360 aktivních příslušníků tzv. starých patricijských rodin včetně žen. Z tohoto zjištění pak vyvodil, že včetně žen a dětí žilo na Starém Městě pražském zhruba 1 000 osob, jež byly příslušníky tzv. starých patricijských rodin. K tomu patrně dospěl na základě předpokladu, že některé patricijské rodiny nejsou v soudní knize s trhovými zápisy doloženy, stejně jako tam nejsou doloženy všechny ženy a děti. To je jistě možné, stejně jako je možné, že jich mohla být zhruba tisícovka. Těžko však souhlasit s tvrzením, že tito lidé tvořili desetinu městského obyvatelstva. Staroměstská populace sice čítala přibližně 10 000 obyvatel, avšak pouze v jednom jediném roce. Během šestnácti či sedmnácti let, z nichž známe údaje ze soudní knihy, se však populace výrazně proměnila, takže počet osob, které žily v horizontu šestnácti či sedmnácti let na Starém Městě, byl mnohem vyšší. Při průměrně proměně městské (berní) populace o 10 % z roku na rok¹ musíme počítat s přibližně 16 000 dalších osob, z čehož plyne, že příslušníků tzv. starého patriciátu byla v populaci mnohem méně než jedna desetina, jak tvrdí autor. Ona exkluzivní vrstva staroměstské populace samozřejmě setrvala ve městě déle než sociálně slabší vrstvy, a tudíž byla z hlediska délky pobytu ve městě stabilnější a blížila se tak přibližně k jedné dvacetině, nikoli tedy k menší části, jak by tomu mohl napovídat prostý přepočít.

Z hlediska sociální topografie autor na základě soudní knihy víceméně potvrzuje závěry, jež známe z jiných výzkumů, tedy velmi omezenou koncentraci jednotlivých řemesel v jedné ulici. Rovněž kapitola o cenách nemovitostí nepřináší nic podstatně nového, neboť daný typ pramene obsahuje jen omezené údaje. Z Musílkovy analýzy soudní knihy považují za nejcennější zjištění frekvence prodeje staroměstských nemovitostí, resp. frekvence změny majitelů nemovitostí, jež se pohybovala meziročně v průměru kolem 5%. V tom se pražské poměry nelišily od poměrů známých z posledních let z výzkumů polských měst 15. století. Ve zkoumaném horizontu let 1351–1367 změnilo podle Musíla majitele 679 nemovitostí z 1 157 staroměstských nemovitostí (některé několikrát, neboť trhů Musílek napočítal 776), z čehož autor po právu vyvodil závěr o nepřilíš trvalé držbě domů a o migraci v rámci města, a to i do jeho nejexkluzivnějších částí. To je velmi pozoruhodné a pro české poměry

¹ K takovýmto konstrukcím populačních změn MARTIN NODL, *Populační vývoj Střibra v letech 1380–1419. Integrace, fenomén dějin středověkého města*, Minulostí západočeského kraje 35, 2000, s. 7–47, především s. 24–42.

objevné zjištění. Napříště by bylo vhodné zaměřit pozornost nikoli pouze na změnu, nýbrž i na jistě přítomné dlouhodobé vlastnictví konkrétního domu v rámci jedné rodiny. Polské výzkumy takovýto jev, jenž zachycuje opačnou sociální realitu oproti časté fluktuaci vlastnictví nemovitostí, postihují.² Bylo by proto významné sledovat pro Staré Město pražské, zda dlouhodobé vlastnictví najdeme pouze u horních vrstev, nebo i u řemeslnické střední vrstvy. Při absenci berních pramenů to ovšem bude na základě Teigeheho a Tomkových výzkumů možné jen zčásti.

Hlavním pramenem Musílkovy práce však není kniha soudní, nýbrž evidence nově přijímaných měšťanů. Oproti starším výzkumům, jež vycházely z nedokonalé edice Teigeheho, autor vyšel z nového vydání tzv. Liber vetustissimus.³ Způsob přijímání nových měšťanů pak autor charakterizuje na základě pro Staré Město dochovaných normativních předpisů, resp. podle ojedinělých poznámek při evidenci v Liber vetustissimus. Je jednoznačně jasné, že staroměstský způsob přijímání novoměšťanů se výrazně lišil od způsobů známých v soudobých říšských městech.⁴ Jen na okraj je však třeba k autorově analýze podotknout, že starší zvyklosti nebyly „kodifikovány“ v tzv. Soběslavových právech, protože ta nebyla kodifikací (s. 121), nýbrž pouze zbožným přáním jejich autora či autorů. Evidence staroměstských měšťanů v Liber vetustissimus byla na Starém Městě pražském velmi nedokonalá a nepříliš soustavná (i Musílek předpokládá měšťanství u mnoha osob, které se v evidenci nevyskytují). Totéž platí i pro uvádění jejich míst původu (50 %). Frekvence tohoto údaje není sice ve srovnání s jinými městy nízká, avšak z kvantitativního hlediska umožňuje jen velmi omezenou analýzu migračních horizontů. Vedle pražského zázemí, které je zastoupeno v místech původu překvapivě velmi málo (to je po mém soudu způsobeno nikoli evidencí

² Především URSZULA SOWINA, *Sieradz. Układ przestrzenny i społeczeństwo miasta w XV–XVI w.*, Warszawa-Sieradz 1991; MATEUSZ GOLIŃSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997; TÝŽ, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy I.*, Wrocław 2000, II., Wrocław 2004; TÝŽ, *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji*, Wrocław 2011.

³ *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*, (ed.) HANA PÁTKOVÁ, Praha 2011.

⁴ WILHELM EBEL, *Der Bürgereid als Geltungsgrund und Gestaltungsprinzip des deutschen mittelalterlichen Stadtrechts*, Weimar 1958; ADALBERT ERLER, *Bürgerrecht und Steuerpflicht im mittelalterlichen Städtewesen*, Frankfurt am Main 1963; GERD DILCHER, *Zum Bürgerbegriff im späteren Mittelalter. Versuch einer Typologie am Beispiel von Frankfurt am Main*, in: *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, (Hrsg.) JOSEF FLECKENSTEIN – KARL STACKMANN, Göttingen 1980, s. 59–106; EBERHARD ISENMANN, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme in der spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt*, in: *Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*, (Hrsg.) RAINER CH. SCHWINGES, Berlin 2002, s. 203–250.

přistěhovalců z nižších sociálních vrstev, nýbrž evidencí majetkově movitějších novoměšťanů), se zázemí migrantů koncentrovalo především na české země a mimo ně na větší města v říši a Polském království.

Starší výzkumy Musílek vhodně doplnil analýzou ručitelů novoměšťanů, mezi nimiž se vedle příslušníků radních vrstev objevují i dřívější přistěhovalci na Staré Město pražské. Naopak kvantitativní analýza zastoupení jednotlivých řemesel mezi přistěhovalci je v Musílkově podání pojata tradicionalisticky (ostatně při absenci dochování pramenů cechovní proveniencce či jiné evidence jednotlivých řemeslnických oborů tomu jinak ani nemůže být). Autor správně dospívá k závěru, že změny v počtu zastoupených řemeslníků neodrážejí hospodářské změny v daném městě, jak soudil Jaroslav Mezník. Interpretačně otevřená mi naopak přijdou jeho tvrzení, že z evidence novoměšťanů, u nichž jsou uvedena povolání, je možné vyvodit, že některá řemesla se uzavírala migrantům a preferovala vstup do cechů u synů cechovních mistrů (s. 139–142). Vycházíme totiž z tak nedokonalé evidence, že „pravdivá“ mohou být obě tvrzení, souhlasné i nesouhlasné, a jejich pravdivost není možné nijak potvrdit.

Nejpozoruhodnějším zjištěním autorovy kvantitativní analýzy přijímání novoměšťanů je ve srovnání s jinými léty výrazný nárůst počtu nově přijímaných osob v letech 1381–1383. Musílek ho interpretuje, jako již dříve Eduard Maur, jako reakci na morovou epidemii v roce 1380.⁵ V tomto ohledu má nepochybně pravdu. Stejně tak s ním mohou souhlasit v tvrzení, že onen nárůst nebyl nijak podpořen staroměstskou radou, popřípadě cechy, a že iniciativa ležela na jednotlivcích. Z Prahy nemáme dochovány žádné normativy o zvyšování či naopak snižování poplatků za přijetí měšťanství, nebo dokonce o jejich odpouštění, o povolení přijímat měšťanství šlechtici apod., jak to známe pro morovou epidemii z let 1347–1351, resp. pro morové epidemie mladší, z prostředí některých říšských měst.⁶ Zda ona mortalita byla „katastrofická“, jak tvrdí Musílek, v tom bych byl ovšem opatrnější, protože nárůst počtu novoměšťanů byl v letech 1381–1383 pouze trojnásobný, resp. dvojnásobný oproti nemorovým letům. Z toho plyne, že mortalita staroměstských měšťanů nemohla

⁵ Nejnověji výstižně shrnul diskuse o morových epidemiích v české medievistice DAVID C. MENGEL, *A Plague on Bohemia? Mapping the Black Death, Past and Present* 2011, č. 211, s. 3–34.

⁶ Srov. AHASVER VON BRANDT, *Gesellschaftliche Struktur des spätmittelalterlichen Lübeck*, in: *Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa*, (Hrsg.) THEODOR MAYER, Konstanz – Stuttgart 1966, s. 215–239; HANNO VASARHELYI, *Einwanderung nach Nördlingen, Esslingen und Schwäbisch Hall zwischen 1450 und 1550*, in: *Stadt und Umland*, (Hrsg.) ERICH MASCHKE – JÜRGEN SYDOW, Stuttgart 1974, s. 129–164.

být oproti normálním letům více než dvoj- či trojnásobná a že se tedy mohla pohybovat maximálně na úrovni 15% obyvatel celého města. To je mnohem méně než v říšských městech v polovině 14. století, pro která máme v některých případech doloženou mortalitu až padesáti- či dokonce šedesátiprocentní.

Musílek si však je této skutečnosti vědom. Proto jsou jeho kvantitativní zjištění velmi důležitá také pro ostrou debatu o charakteru morové epidemie v Čechách a na Moravě v roce 1380, která propukla před deseti lety. Z kvalitativního hlediska by bylo v budoucnu vhodné doplnit Musílkova zjištění analýzou staroměstské knihy soudní pro menší dluhy z let 1370–1391, tedy ověřit, zda se právě v ní nějakým způsobem přece jen neodrazila morová deprese roku 1380 (ve srovnání s léty předešlými a následujícími).

Velmi důležitá je v Musílkově knize drobná kapitolka o zachovacích a zhostných listech. Teprve díky edici *Liber vetustissimus*, resp. díky Musílkově analýze v ní obsažených zápisů dnes víme, že i v pražském prostředí došly zachovací a zhostné listy jistého uplatnění. Pramenné doklady se autorovi podařilo shromáždit teprve pro osmdesátá léta 14. století, kdy s největší pravděpodobností začaly zhostné listy hrát v Praze významnější roli. Možná se jednalo o reakci na nové sociální poměry po roce 1380, popřípadě o přijetí jisté inovace z polských měst, kde se zhostné listy striktně vyžadovaly rovněž od konce 14. století, jak to ukázaly nejnovější studie věnované Krakovu⁷ a Lvovu. Lvov je v tomto ohledu pro pražské poměry zajímavý, protože odtud pochází – bohužel až z roku 1435 – dochovaný zhostný list, vydaný pro přistěhovalce do Lvova na Starém Městě pražském.⁸ Pozornost si zaslouží i podkapitolka o přijímání městského práva příslušníky tzv. patriciátu (s. 168–170). Autor z doložení asi padesáti osob, jež přijaly městské právo a jež považuje za členy patricijských rodin, vyvozuje, že se jedná o potomky rodin, které se ze Starého Města pražského vystěhovaly a v další generaci se jejich příslušníci do města vrátili ve snaze znovu se podílet na městské správě, vykonávat městské úřady, popřípadě ujmout se rodinného dědictví.

⁷ Srov. TITUS T. IZDEBSKI, *Zwiąski czasu i przestrzeni w świadomości mieszkańców późnośrednio-wiecznego Krakowa. Propozycje badawcze*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 38, 1990, s. 305–314.

⁸ ANDRZEJ JANECZEK, *Listy dobrego urodzenia i dobrej slawy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*, *KLIO. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 23, 2012, s. 89–116, zde s. 111–112. Tamtéž z roku 1426 zhostný list vydaný olomouckou radou a z osmdesátých let 15. století dva listy vydané v Bratislavě městskou radou, dochované v tzv. *Codexu Przemyslaeus* (NK VI A 7).

Tuto interpretaci dovozuje zjištěním, že u těchto nových měšťanů vystupují jako ručitelé rovněž patricijové.

Z hlediska migrace představuje jeden z nejdůležitějších problémů integrace novoměšťanů. Studií na toto téma máme však k dispozici jen velmi málo. Výjimku představují výzkumy ze švýcarského Zürichu⁹ a ze západočeského Stříbra,¹⁰ obě prováděné na jiných typech pramenů, a tedy i s odlišnými výsledky. Musílek se ve svých úvahách nemohl opířt o konfrontaci zápisů knih přijímání za měšťany s berními prameny, a sledoval tudíž integraci pouze na příkladu jednotlivců. Jeho úvahy komplikuje skutečnost, že někteří novoměšťané podle zápisů v Liber vetustissimus vlastnili dům na Starém Městě již několik let před svým přijetím měšťského práva. Jednalo se tedy o osoby, které byly ve staroměstské společnosti již integrované. Proto je dosti překvapivé, že z 1 718 osob, které přijaly měšťské právo, jich pouze 32 (tedy pouhá 2 %) proniklo do měšťské rady. Důvodem byly pravděpodobně majetkové poměry novoměšťanů. Stejně tak ale hrála roli i neprostupnost radních vrstev pro přistěhovalce bez hlubších vazeb ke staroměstskému prostředí.

Problém studia integrace spočívá i v tom, že při ztotožnění pouhých 15 % majitelů nemovitostí s přistěhovalci většina novoměšťanů z jiných dochovaných staroměstských pramenů úplně mizí. Proto je možná až příliš nadnesené autorovo tvrzení, že novoměšťané-řemeslníci, kteří vlastnili nemovitosti v řemeslnických ulicích, se postupem doby přestěhovali do lukrativnějších částí města. Ve skutečnosti se jedná o pouhé jednotlivce, byť z tohoto hlediska sociálně úspěšné a sociálně integrované. Vskutku markantní sociální vzestup se autorovi podařilo prokázat pouze u výjimečných jedinců či rodin: Rudamana z Litoměřic, Fanka z Berouna či rodu Mühlhausenů. Ne že by se tedy novoměšťané na Starém Městě neintegrovali, avšak dochované prameny nám dávají jen malou možnost tento fenomén prozkoumat. A protože se mezi novoměšťany neobjevují sociálně nejnižší postavení přistěhovalci, jaké známe v západočeském Stříbře, nelze pro Staré Město pražské sledovat integraci z hlediska délky pobytu přistěhovalců ve městě či z hlediska jejich sociální mobility či sociální stability.

⁹ BRUNO KOCH, *Integration von Neubürgern in die Städte des späten Mittelalters*, in: *Migration und Integration. Aufnahme und Eingliederung im historischen Wandel*, (Hrsg.) MATHIAS BEER – MARTIN KINTZINGER – MARITA KRAUS, Stuttgart 1997, s. 75–86; TÝŽ, *Neubürger in Zürich. Migration und Integration im Spätmittelalter*, Weimar 2002.

¹⁰ MARTIN NODL, *Sociální koncept pozdně středověkého měšťského přistěhovalectví*, in: *Sociální svět středověkého města*, (ed.) MARTIN NODL, Praha 2006 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia*, sv. 5), s. 3–97, především s. 68–93.

Knihu Martina Musílka považují pro české sociální dějiny měst za velmi přínosnou. Je založena na primárním pramenném materiálu, jenž je často nahlížen novou optikou, vedenou podněty moderního bádání o sociálních dějinách měst pozdního středověku. Kniha vyvolává možnou diskusi, což dnes pohříchu není příliš zvykem, a otvírá i nové badatelské možnosti, jichž se buď zhostí sám autor, nebo někdo jdoucí v jeho stopách. Pro Prahu druhé poloviny 14. století je možností až překvapivě hodně. Nebýt Musílka, patrně bychom to ani netušili.

Martin Nodl

František Šmahel, JAN HUS. ŽIVOT A DÍLO, Argo, Praha 2013, 312 stran + 32 barevných obr.

Vylíčit na základě bohaté vědecké literatury české i zahraniční proveniencí a zároveň s oporou v pramenném materiálu, jak se bohoslovec, kazatel a univerzitní mistr Jan Hus stal onou osobností, kterou se domníváme „znát“, je z nejrůznějších důvodů skutečně umění. František Šmahel má však k takovému výkonu vynikající předpoklady: Už v roce 1969 za podmínek brutálního potlačení československého reformního hnutí a pod dojmem dobrovolné smrti Jana Palacha napsal během pouhých několika týdnů jako protest proti okupaci knihu o Husovi *Hranice pravdy*. Soustředila se především na poslední měsíce pozemského života Jana Husa v kostnickém žaláři.¹ Doslov oné Šmahelovy knihy nesl titul „Pravda nezvítězí sama“, přičemž autor zvláště odkazoval na Husovo pojetí pravdy. Rovněž v jeho nové monografii má problém pravdy samozřejmě centrální význam.

I když Šmahelova monografie o Janu Husovi vyšla už v roce 2013 – dva roky před 600. výročí upálení magistra Jana Husa na hranici před branami města Kostnice, jež v té době sloužilo jako dějiště největšího církevního shromáždění celého středověku na německé půdě –, je stále aktuální. Její autor má co říct a reflektuje, resp. průběžně zpracovává výsledky českého a mezinárodního bádání. František Šmahel se déle než půl století zabývá problematikou života a díla Jana Husa a hnutí, jemuž dal „kacíř“ nedobrovolně jméno. Už věnování knihy přitom ukazuje, komu z celé řady českých a mezinárodních husitologů se autor zvláště

¹ SPOV. FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Hranice pravdy. Husovy listy z Kostnice podle edice Bohumila Ryby*, Praha 2015 (nové vydání s novým doslovem).

cítí být zavázán. Řada Husových životopisců a editorů, bez jejichž děl by dnešní odborníci nemohli pracovat, začíná Petrem z Mladoňovic a končí Jiřím Kejřem, který jako nestor a *Grandseigneur* oboru zemřel právě v letošním roce a jehož monografie „Husův proces“ vzbudila velký ohlas i mimo Českou republiku.²

Šmahel popisuje Husa jako muže víry a současně jako muže činu – stejně jako poslední biografové pražského magistra během posledních patnácti let.³ Šmahelova biografie o Husovi přitom nikoliv náhodou nese stejný titul jako jeho biografie Jeronýma Pražského, osobnosti, která autora zajímá mnohem více než Hus.⁴ Co ale monografie Františka Šmahela přinesla nového? Dle našeho mínění je to především kontextualizace Husovy kauzy. Šmahel v úvodu naznačuje, že předložená kniha není „velká“ monografie (stále platí, že nejrozsáhlejší Husovou biografií je a pravděpodobně nadále bude dvoudílná monografie Václava Novotného z let 1919–1921, kterou sice najdeme zmiňovánu ve všech dalších knihách o Husovi v seznamech literatury, ale na druhé straně je málo citována). Autor v knize a zejména v poznámkách (s. 261–271) prezentuje velmi užitečný a stručně formulovaný, dvaadvacet pasáží obsahující abecední přehled vybraných otázek, diskutovaných v aktuálním bádání (od otázek místa a data narození přes mýtus Husových „předchůdců“, Husův podíl na Dekretu kutnohorském a listy na Husovu obranu z let 1410–1412 až k Husově korespondenci, tajnému písmu v Husových listech a k novým pohledům na tuto osobnost v souvislosti s 600. výročím jejího upálení).

Šmahelova biografie je rozdělena do dvaceti kapitol (každá o rozsahu přibližně deseti stran), přičemž od třetí kapitoly je fakticky trvale přítomna osobnost anglického církevního kritika Johna Wyclifa. Od deváté kapitoly je čtenář seznamován s Husovým procesem a od kapitoly šestnácté stojí v centru pozornosti koncil kostnický. Dvacátá kapitola prezentuje stručný, nicméně dobře komponovaný přehled na téma „Dva životy a dvojí žití mistra Jana Husa“.⁵ První kapitola nese titul „Chléb,

² Srovnej překlad uvedené monografie JIŘÍHO KEJŘE do němčiny, jež vyšel pod titulem *Die Causa Johannes Hus und das Prozessrecht der Kirche*, Regensburg 2005.

³ Odkazují zde na práce: PETER HILSCH, *Johannes Hus. Prediger Gottes und Ketzer*, Regensburg 1999; JIŘÍ KEJŘ, *Jan Hus – známý i neznámý*, Praha 2009 (druhé, doplněné vydání Praha 2015); THOMAS A. FUDGE, *Jan Hus. Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, London – New York 2010; THOMAS KRZENCK, *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Zürich – Gleichen 2011; PAVEL SOUKUP, *Jan Hus*, Stuttgart 2014 (české vydání vyšlo pod titulem *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015).

⁴ FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského*, Praha 2010. Srovnej také *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*, (edd.) FRANTIŠEK ŠMAHEL – GABRIEL SILAGI, Turnhout 2010.

latina a šachy“, což mj. výstižně naznačuje, že v otázce Husova dětství, mládí a základního vzdělávání se pohybujeme stále a nejspíše navždy na půdě fragmentárních, částečně nepřímých konstrukcí.⁶

Autor v každé kapitole spojuje intimní znalost pramenů, týkající se Husovy životní dráhy, s dějinami velké politiky. Ukazuje např. přesvědčivě, jak se Betlémská kaple rychle stala „veřejným médiem“, které v Praze v dané situaci určovalo společenský život. Šmahel citlivě popisuje, že Hus, jehož v roce 1409 najdeme v čele reformního hnutí, „sice měl přirozené schopnosti vůdce i charisma kazatele, chyběla mu však rozhodnost k zaujetí jednoznačného postoje“ (s. 69). V některých otázkách autor zpochybňuje tradované badatelské mínění – třeba v otázce pravosti listů na Husovu obranu (s. 101–102) v kontextu diplomatických aktivit pražského dvora, představitelů šlechtické obce a pražských měst.⁷

Autor odkazuje i na problémy, jež obvykle stojí spíše na okraji zájmu Husových životopisců. V Husových biografích nečeského původu nalezneme jen málo např. o problematice tajného písma v Husově korespondenci z kostnického žaláře (s. 152). V ústřední, patnácté kapitole monografie se Šmahel soustřeďuje na důkladnou analýzu Husova reformního programu v traktátu O církvi. Mnozí biografové přecházeli tento spis mlčením, protože Hus tento text – podle Šmahela – převzal jen s menšími úpravami od Wyclifa (s. 163). V tomto kontextu je rozhodující i autorův odkaz na Husův pojem trojí pravdy (s. 164). Instancí, jež Husovi fakticky poskytla přesvědčení o správnosti vlastního poznání pravdy, přitom bylo jeho svědomí.⁸ A Šmahel důkladně popisuje i Husův pojem poslušnosti (s. 164–165). Hus není pro Šmahela (a nejenom pro něho) sociálním vizionářem, jako například o století později Thomas Müntzer,⁹ protože pro Husa stále platil církevní model „trojího lidu“!

⁵ Dodatečně upozorňuji na rozsáhlý přehled o druhém životě Jana Husa od PETRA HILSCHE a JAROSLAVA ŠEBKA v knize *Die Landespatrone der böhmischen Länder. Geschichte – Verehrung – Gegenwart*, (ed.) STEFAN SAMERSKI, Paderborn 2009, s. 275–296.

⁶ Tak charakterizoval badatelskou situaci již VÁCLAV FLAJŠHANS, *Mistr Jan Hus*, Praha 1915, s. 9–22.

⁷ K diskusi srov. také recenzi FRANTIŠKA ŠMAHELA na knihu BOŽENA KOPIČKOVÁ – ANEŽKA VIDMANOVÁ, *Listy na Husovu obranu z let 1410–1412. Konec jedné legendy?*, Praha 1999, Český časopis historický (dále ČČH) 98, 2000, s. 355–365, a ALEŠ POŘÍZKA, *Listy na Husovu obranu z let 1410–1412. Konec druhé legendy?*, ČČH 99, 2001, s. 701–724.

⁸ Srovnej k tomu ALEXANDER PATSCHOVSKY, *Das Gewissen als Letztinstanz: Wahrheit und Gehorsam im Kirchenverständnis von Jan Hus*, in: *Autorität und Wahrheit: kirchliche Vorstellungen, Normen und Verfahren (13.–15. Jahrhundert)*, (Hrsg.) GIAN LUCA PODESTÀ, München 2012, s. 147–158.

⁹ K této osobnosti aktuálně: HANS-JÜRGEN GOERTZ, *Thomas Müntzer. Revolutionär am Ende der Zeiten*, München 2015.

Příznačný je autorův intelektuální i literární styl psaní. Zaslouží zvláštní zdůraznění; patří k němu i označení jednotlivých kapitol, exemplárně uveďme třináctou kapitolu („Znameníčka, ukazovadla, nápisy a šifry“) a devatenáctou kapitolu („Slyšen, odsouzen, upálen“), která naznačuje dramaturgii v osobní Husově dráze – vrcholem byly poslední týdny pozemského života muže uvězněného v Kostnici. Ve dvacáté kapitole Šmahel konstatuje, že od poloviny 20. století se obraz Husa i husitství měnil téměř každých dvacet let. K tomu ovšem přispěl i Šmahel sám pracemi syntetického i biografického charakteru. Na závěr autor konstatuje, že na prahu velkého jubilea si lze jen přát více reflexe a méně prázdných slov. Lze pouze dodat, že výsledky jsou skutečně významné, když pomyslíme na vědecké konference, na výstavy,¹⁰ ale především na edici Husových spisů.¹¹

Šmahelovy práce recenzent vždy recipoval a chápal jako velký inspirační zdroj – pro badatelskou obec v autorově zemi, zároveň však také pro mezinárodní obec husitologů, pro kterou Šmahel se svými studii a knihami de facto zprostředkoval intimní a mimořádnou znalost veškerých pramenů bohemikální proveniencí v kontextu Husova příběhu. Do této souvislosti patří dle našeho soudu také Husova biografie, které přejme i překlad do němčiny nebo do angličtiny, aby z ní mohla čerpat mezinárodní obec odborníků.

Thomas Krzenck

¹⁰ Srovnej třeba výstavu *Praha Husova a husitská 1415–2015* a stejnojmennou průvodní publikaci PETRA ČORNEJE a VÁCLAVA LEDVINKY, Praha 2015.

¹¹ Odkazují na publikaci *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou. Překlady, komentáře a poznámky*, (edd.) JANA NECHUTOVÁ – JANA FUKSOVÁ, Brno 2015, a na výběrovou edici Husových spisů v německém překladu: ARMIN KOHNLE – THOMAS KRZENCK, *Hus deutsch*, Leipzig 2016.

PRAHA HUSOVA A HUSITSKÁ. 1415–2015, (edd.) Petr Čornej – Václav Ledvinka – Jan Hrdina, Scriptorium, Praha 2015, 328 stran.

Je na čase, abychom krátce bilancovali historiografický výnos „Husova roku“ 2015, tedy roku, ve kterém v centru četných aktivit stálo 600. výročí upálení mistra Jana Husa. Konference i výstavy se zaměřovaly na různé aspekty přiblížení osobnosti českého reformátora, propagace jeho památky, znovuoživení jeho životního příběhu, myšlenkového odkazu a mravního příkladu budoucím generacím. Celková bilance výkonů

loňského roku vyhlíží pozitivně. Vyšla nová (ve srovnání s německým vydáním odlišná) Husova biografie z pera Pavla Soukupa¹, Jana Nechutová a Janou Fuksovou uveřejnily rozpravu o Husových polemikách, resp. kázáních a promočních řečech s překladem do češtiny,² objevila se monografie Lucie Mazalové o eschatologii v díle Jana Husa³ a František Šmahel s Otou Pavlíčkem připravili svazek, jenž anglicky seznamuje zahraniční – především anglo-americkou – odbornou veřejnost s nejdůležitějšími problémy v aktuálním bádání o Husovi.⁴ Navíc můžeme vycházet z toho, že ještě v roce 2016 vyjdou další publikace (v rámci souborného vydání Husových spisů – Opera omnia – a navíc v Německu výběrová edice Husových spisů v německém překladu).⁵

Husův rok symbolicky skončil 24. ledna 2016. Tohoto dne byla uzavřena výstava „Praha Husova a husitská 1415–2015“, která na Starém Městě pražském, jenom skok od Betlémské kaple jako bývalého působiště Mistra Jana Husa na jedné straně a Univerzity Karlovy na straně druhé, po čtyři měsíce nabízela v osmi sálech Clam-Gallasova paláce, reprezentanční budovy Archivu hlavního města Prahy, ke zhlédnutí 350 exponátů. Výstava v Clam-Gallasově paláci nebyla první expozicí roku 2015, jež se osobnosti pražského bohoslovce, kazatele a zastávce reforem církevního života 15. století a jedné z nejvýznamnějších českých historických osobností věnovala. Menší výstava v pražském Karolinu již dříve tematizovala působení Jana Husa na půdě pražské univerzity, kde studoval svobodné umění a teologii, kde získal všechny své univerzitní grady a kde působil také jako rektor. Rozsáhlá výstava o Husově životě a díle v Husitském muzeu v Táboře se pak snažila objasnit, což znamenal Hus pro minulost a současnost.

Výstava v Clam-Gallasově paláci, jež byla koncipována na základě úspěšné kooperace Archivu hlavního města Prahy a Muzea hlavního města Prahy, se věnovala výhradně pražskému působení Jana Husa v jeho době a husovské tradici od poloviny 15. století až do současnosti. Praha byla interpretována jako bývalé Husovo působiště, jako centrum historických převratů husitismu a indikátor společenských přeměn, které se týkaly celé společnosti v českých zemích v různých epochách.

¹ PAVEL SOUKUP, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015.

² *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou. Překlady, komentáře a poznámky*, (edd.) JANA NECHUTOVÁ – JANA FUKSOVÁ, Brno 2015.

³ LUCIE MAZALOVÁ, *Eschatologie v díle Jana Husa*, Brno 2015.

⁴ *A Companion to Jan Hus*, (edd.) FRANTIŠEK ŠMAHEL – OTA PAVLÍČEK, Leiden 2015.

⁵ *Hus deutsch*, (Hrsg.) ARMIN KOHNLE – THOMAS KRZENCK, Leipzig 2016.

Publikace *Praha Husova a husitská* je mnohem víc než jen průvodní kniha, a to z různých důvodů. Celá řada odborníků přispěla v jejím rámci k tomu, aby byly prezentovány aktuální výsledky bádání jak pro historiky, tak i pro zainteresovanou laickou obec. Do Husova kontextu tu byly zařazeny i specifické pražské problémy, jako např. církevní struktury předhusitské Prahy a jejich hierarchie, archeologické doklady každodenního života pražských měšťanů na počátku 15. století anebo vnitřní život pražských měst v letech 1378–1412. Tzv. druhý život Jana Husa je v takovém rozsahu (na 200 stran) – přes skutečnost, že v centru výstavy stojí výhradně Praha jako metropole českých zemí – prezentován poprvé. Samozřejmě, téměř každá Husova biografie obsahuje též kapitolu o druhém životu Jana Husa, nicméně v takové podrobnosti – od historiografické produkce protestantské i katolické provenience přes literární tvorbu až po výtvarné umění – jde nesporně o novum.⁶

Kniha sestává ze dvou základních částí. Kapitoly I.–III. (dvanáct příspěvků pěti autorů) jsou věnovány tematickému okruhu Hus a Praha, čtvrtá kapitola (pět příspěvků jednoho autora) popisuje pod titulem *Kolébka a středisko husitského hnutí* politický i církevní-ideologický vývoj v hlavním městě po Husově smrti až do konce husitské revoluce. Kapitoly V.–IX. (dvacet devět příspěvků devatenácti autorů) pak sledují Husovu tradici od 15. století až do současnosti. Petr Čornej v úvodu knihy výstižně (mj. prostřednictvím staveb a uměleckých děl) charakterizuje lesk, konflikty na nejrůznějších úrovních, ale i bídu říšské metropole v době po smrti Karla IV. Milada Studničková se orientuje na situaci ve výtvarném umění koncem 14. a na počátku 15. století, tedy v době velkých převratů, kterou z jiného úhlu nyní monograficky prozkoumala Milena Bartlová.⁷

Zajímavost na okraji: druhá nejstarší veduta Prahy z roku 1536 (s. 12) možná trochu „překvapuje“ – ve srovnání s nejstarším zobrazením Prahy

⁶ Srovnej např. THOMAS A. FUDGE, *Jan Hus. Religious Reform and social Revolution in Bohemia*, London – New York 2010 (kapitoly 9.–II.). Navíc odkazují na PETER HILSCH – JAROSLAV ŠEBEK, *Johannes Hus*, in: *Die Landespatrone der böhmischen Länder. Geschichte – Verehrung – Gegenwart*, (Hrsg.) STEFAN SAMERSKI, Paderborn 2009, s. 275–296.

⁷ MILENA BARTLOVÁ, *Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015. Co se týká třeba knižní malby v době Husova působení v Praze, odkazují i na výstavu v lipské univerzitní knihovně, která mj. na příkladu ilustrace Bible (tzv. Biblia latina) vznikající v Praze v první čtvrtině 15. století ukazuje mimořádně vysokou úroveň knižní výroby v české metropoli. Srov. *Blätterleuchten. Mitteleuropäische Buchmalerei des 15. Jahrhunderts in Leipziger Handschriften*, (Hrsg.) CHRISTOPH MACKERT – ARMAND TIF, Luzern 2015.

ze Schedelovy světové kroniky z roku 1493 je však mnohem bohatší! Nejstarší vyobrazení Lipska pochází ze stejné doby (z roku 1537), přičemž zdroj je totožný: Jde o celou sérii tzv. cestovních vyobrazení, jež si nechal malovat falckrabě Ottheinrich, kníže falcko-neuburský, který na podzim roku 1536 cestoval do Polska na královský dvůr v Krakově a počátkem roku příštího se přes Lipsko a Berlín vracel zpět.⁸

Zvláštní pozornost si zaslouží i příspěvek Jana Hrdiny o církevních strukturách předhusitské Prahy a jejich hierarchii, a to včetně jejich velmi cenného kartografického zobrazení. To platí také pro druhou a třetí kapitolu, ve které Dušan Coufal popisuje jak obecně ideový svět a duchovní klima Husovy doby se všemi příznaky a jevy krize, tak i vlastní působení Jana Husa v Praze od druhé poloviny osmdesátých let 14. století. Soudí, že „Husův životní příběh charakterizuje hustá síť osobních vztahů“ (s. 55). Husovo působení se odehrávalo mezi univerzitou, kazatelnou a veřejností (s. 65n.). Expozice v tomto kontextu poprvé a možná i naposled prezentovala veřejnosti také ze Stockholmu vypůjčený originální autograf Husova opisu latinských Wyclifových traktátů z roku 1398 se známými českými glosami. Coufal velmi výstižně a pro čtenáře sdělně – i prostřednictvím citátů z Husových děl – líčí Husův ideální model pozdně středověké církve i společnosti (s. 71n.). Druhým vrcholným lákadlem pozornosti v expozici byl jediný zachovaný exemplář tzv. „stížného listu“ české a moravské šlechty proti upálení Jana Husa z počátku roku 1415, který je dnes uložen v univerzitní knihovně ve skotském Edinburghu.⁹

Jak už bylo uvedeno, vyličení druhého života Jana Husa v takové šíři jako na výstavě v Clam Gallasově paláci je opravdu výjimečné. V pěti kapitolách autoři zpřístupňují pohled na proměny husovské tradice v období sedmi století. Upozorňují na snad všechny problémy a aspekty s Husovým jménem spojené. Výklad se týká například kališnické ikonografie, Husova učení v pojetí katolických dějepisců, cesty Husa mezi národní velikány v 19. století, vědeckého bádání o Husovi anebo husitství v „postmoderním chaosu“ (s. 279n.). Přitom se čtenář může seznámit i s méně známými kapitolami tohoto tématu, např. s problematikou *Jan Hus a husité v literatuře českých Němců* (s. 237nn.). Jednotlivé problémy

⁸ Srovnej *Geschichte der Stadt Leipzig. Von den Anfängen bis zur Reformation*, (Hrsg.) ENNO BÜNZ, Leipzig 2015, s. 680–682.

⁹ K tomu srov. PETR ČORNEJ ET AL., *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení Jana Husa 1415–2015*, Okrouhlice 2015.

někteří autoři už zpracovali ve vlastních studiích v jiném kontextu.¹⁰

Bohužel zde není možno uvádět jména všech autorů, kteří v recenzované knize přispěli kratšími nebo delšími výklady k pozitivní vědecké bilanci svazku. Seznam citovaných pramenů a literatury (s. 287–309) a anglické resumé (s. 322–328) najde čtenář na konci publikace. Editori publikace v předmluvě odkazují na skutečnost, že – s ohledem na Husův význam – dnes stojí v centru pozornosti „nové pohledy na vývojové souvislosti“ (s. 9). Tohoto principu se autoři jednotlivých příspěvků systematicky drželi. Výsledkem jejich úsilí je kniha, která je mimořádným příspěvkem jak pro další vědecký výzkum, tak i pro dodnes významný myšlenkový odkaz a mravní příklad Jana Husa.

Thomas Krzenck

¹⁰ Odkazují zde exemplárně na studii JANA RANDÁKA, *Ein wahrer Revolutionsheld. Jan Hus als Vorkämpfer der tschechoslowakischen kommunistischen Diktatur*, in: *Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken im 20. Jahrhundert*, (Hrsg.) KRISTINA KAISEROVÁ – EDUARD NIŽŇANSKÝ – MARTIN SCHULZE WESSEL, Essen 2015 (= Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, Bd. 20; Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, Bd. 46), s. 125–150.

Marie Buňatová, PRAŽŠTÍ KUPCI NA CESTÁCH. PŘEDBĚLOHORSKÁ PRAHA A STŘEDOEVROPSKÉ TRHY, Mishkezy, Praha 2013, 350 stran.

Praha jako obchodní středisko v době raného novověku nepatří k marginálním tématům domácího historiografického bádání. Vedle již klasické syntézy Josefa Janáčka, na niž navázaly jeho další dílčí studie soustředěné na vazbu pražských obchodních aktivit v době předbělohorské na západní a jižní Evropu, je třeba zmínit především studie Miloše Dvořáka zaměřené na období pobělohorské, v nichž se podařilo vyvrátit řadu mýtů o úpadku pražského trhu v období třicetileté války.¹ Monografie Marie Buňatové tyto výzkumy významně rozšiřuje. Autorka orientovala své bádání na obchod v městech pražských období předbě-

¹ JOSEF JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955; TÝŽ, *Česko-rakouské obchodní styky v 16. století*, Sborník historický 17, 1970, s. 123–145; TÝŽ, *Italové v předbělohorské Praze (1526–1620)*, Pražský sborník historický (dále PSH) 16, 1983, s. 77–118; MILOŠ DVOŘÁK, *Pražský obchod po Bílé Hoře*, Folia historica Bohemica (dále FHB) 8, 1985, s. 317–327; TÝŽ, *Obchod s plátnem v Praze za třicetileté války*, FHB 10, 1986, s. 375–395; TÝŽ, *Pobělohorská Praha a velkoobchod s českou vlnou na západoevropských trzích*, PSH 37–38, 2009–2010, s. 67–148 a 53–184.

lohorského, pozornost přitom soustředila na dosud opomíjená témata, tj. otázku židovského obchodu v městech pražských v kontextu evropského dálkového obchodu či problematiku obchodních kontaktů pražského souměstí se Slezskem a územím Polsko-litevské unie, respektive jeho obchodních vazeb s východní Evropou. V centru její pozornosti tak nestanul místní pražský obchod, ale meziobchod a dodavatelsko-odběratelské vztahy mezi pražskými obchodníky a kupci z jiných regionů.²

V úvodu práce shrnula Buňatová aktuální metodologické koncepty evropských, především německých výzkumů dějin obchodu, které se dotýkají v prvé řadě dějin komunikace a nových kulturních dějin. Ke škodě věci však autorka uvedený inspirativní metodologický rámec ve své práci téměř nezohlednila. Výsledkem jejího výzkumu je proto spíše důkladná rešerše ke zvolenému tématu, která se opírá nejen o množství relevantních pramenů domácí proveniencie, ale také o materiály ze zahraničních archivů v Polsku či Německu. Z německých archiválií ovšem Buňatová vytěžila pouze materii uloženou v lipském městském archivu. Obchodní vazby pražských měst se západní a jižní Evropou jsou v její práci nastíněny spíše pro doplnění souvislostí vývoje pražského předbělohorského obchodu, ale když už autorka podnikla exkurz směrem k lipským pramenům, určitě stálo za to podobně vytěžít i materiály norimberské, respektive frankfurtské či augsburské, které by jistě pomohly upřesnit obraz obchodních kontaktů Prahy sledovaného období. Navzdory uvedené skutečnosti autorčina pramenná báze doplněná přednostně o domácí literaturu dala vzniknout solidnímu zázemí celé publikace a hlavně vytvořila předpoklad pro vznik informačně bohaté příručky k vývoji pražského obchodního centra ve sledovaném období. V této souvislosti lze jen litovat, že bohaté spektrum využitých pramenů doprovází pouze výběrová bibliografie k tématu.

Kniha se dělí na dva celky. V úvodu autorka nejprve charakterizuje prostředí, kterým se zabývá, tj. nastiňuje politickou, ekonomickou i kulturní situaci pražského souměstí v raném novověku a věnuje zvláštní pozornost ekonomickým elitám měst, ať už z prostředí křesťanského, nebo židovského, z nichž se rekrutovaly přední osobnosti pražského kupectva. Pražské kupce z křesťanského prostředí Buňatová charakterizuje nejen jako zdatné obchodníky, ale také jako osoby, které upevňovaly své ekonomické postavení působením „ve vyšších městských úřadech“.³

² Srovnej MARIE BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, Praha 2013, s. 21.

³ Srovnej tamtéž, s. 33n.

Co konkrétně má autorka termínem vyšší městské úřady na mysli, bohužel její monografie nevysvětluje, nicméně ani nejvyšší post, který mohl měšťan ve strukturách správy jednotlivých měst pražských získat, tj. pozice radního, případně purkmistra, nebyl obecně pro pražské ekonomické elity příliš „atraktivní“. Výzkumy doložily, že obchodníci spíše než přímé zastoupení v městské správě preferovali vliv nepřímý, tj. využívali prostředníků, s nimiž je spojovaly různé sociální vazby.⁴

Zvláštní pozornost je v úvodní části knihy věnována právnímu prostředí, které vytvářelo rámec a podmínky veškerým obchodním aktivitám v městech pražských. Právní normy definující toto prostředí autorka sleduje v kontextu vývoje zemí Koruny české od dob středověku a zaměřuje se nejen na formování institucí spojených s kupeckými aktivitami (celnice, ungelt apod.), ale také na kupecké profesní organizace. Samostatně je pak pojednána problematika působení vybraných skupin mimopražských obchodníků, jejichž podnikání v městech pražských bylo, často recipročně, ošetřeno zvláštními privilegii (Norimberčané, Chebané, Vratislavané). Ve stručných exkurzech, mapujících specifické obchodní aktivity privilegovaných zahraničních kupců, autorka ukazuje, že především Norimberk by si zasloužil větší pozornost. Bylo by možné doplnit tradiční znalosti o působení norimberských kupců v Praze i o novější poznatky, např. o čilých obchodních aktivitách Norimberčanů směřujících do měst pražských i za husitství.⁵ Současné však prezentování aktivit norimberských obchodníků v pražském souměstí naznačilo, že ne vždy je autorkou zvolená cézura bělohorských událostí vhodnou hranicí. Obchodní aktivity – a ty norimberské představují exemplární případ – politické události související s porážkou stavovského povstání totiž ovlivnily jen omezeným způsobem, pokud vůbec.

Už v této části knihy je zřetelné, že největším přínosem nového výzkumu předbělohorského pražského obchodu jsou pasáže věnované prostředí židovských kupců. Autorce se podařilo jednak podrobně zma-

4 Aktuální shrnutí literatury k tématu OLGA FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku jako badatelské téma domácí historiografie v kontextu evropských výzkumů posledních dvou desetiletí*, Documenta Pragensia (dále DP) 32/2, 2013, s. 55–77 (studie je založena na příspěvku předneseném na konferenci „Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí – Praha 2011“; konkrétně k situaci v městech pražských srov. JAROSLAV DOUŠA, *Seznamy staroměstských konšelů v letech 1547–1650*, PSH 14, 1981, s. 65–119, a JAROSLAVA MENDELHOVÁ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*, PSH 29, 1996, s. 59–106.

5 Srovnej především MICHAEL DIEFENBACHER, *Nürnberg und Prag im Spätmittelalter*, DP 29, 2010, s. 25–28.

povat právní prostředí, v němž se židovské obchodní aktivity odehrávaly, a současně zachytit vztah židovských obchodníků ke křesťanskému prostředí, tj. přednostně v rovině profesionální, kdy vystupovali jako konkurence křesťanských obchodníků. V neposlední řadě Buňatová sleduje i reálný dosah regulace židovského obchodu v městech pražských, nastavené především zeměpanskou správou, a jeho fungování představuje v komparaci se situací v Krakově.

Celou vstupní část textu uzavírá obsáhlá kapitola věnovaná shrnutí dosavadních poznatků o evropském dálkovém obchodu se zaměřením na lokality, které měly ve středoevropském kontextu přímou vazbu na pražské souměstí. Leitmotivem zkoumání vývoje obchodních vztahů Prahy a vybraných lokalit je proměna evropského trhu a hlavních obchodních cest, jednak pod vlivem rozvoje transatlantického obchodu, a také v důsledku tureckého ohrožení Evropy. Uvedené fenomény nejen proměnily význam některých tradičních obchodních cest, včetně těch, které procházely Prahou, ale také změnily zájem kupců z různých evropských oblastí o obchodování v Praze, respektive o využití tranzitu zboží přes českou metropoli. V textu autorka také sleduje nejvýznamnější z kupců, kteří se věnovali tranzitnímu obchodu přes pražské souměstí a jejichž osudy zachytily pražské prameny. Buňatová využila především pozůstalostní inventáře, které u řady kupců usazených v městech pražských zaznamenaly obsah jejich skladů a zároveň přinesly i údaje o jejich finančních transakcích, které pomohly autorce zachytit formy vedení obchodu.

Druhá část publikace se již plně soustřeďuje na obchodní vazby Prahy se Slezskem v čele s Vratislaví a současně s Polsko-litevskou unií, respektive s malopolskou metropolí Krakovem a s velkopolskou Poznání. V případě Vratislavi autorka potvrdila, že navzdory politicko-správnímu včlenění Slezska do svazku zemí Koruny české zůstalo celé slezské území, včetně jeho metropole, ekonomicky nadále napojeno především na sousední polská území, na oblast Královského Pruska (které ovšem autorka pro sledované období chápe v intencích starší polské nacionální historiografie jako integrální součást polské Koruny) a na východoevropské oblasti. Vzájemný obchod Prahy a Vratislavi odhaluje autorka jako méně významný, respektive jako aktivitu, která se ani pro jedno z měst nestala prioritou, což bezprostředně dokládá i marginalizace „norimberské cesty“ vedoucí přes Čechy a sloužící původně pro transport zboží mezi Vratislaví a Norimberkem. Do jisté míry tím Buňatová potvrzuje, že v odborné literatuře bývá význam kontaktů a vazeb mezi slezskou a českou

metropolí v období raného novověku značně přeceňován.⁶ Na druhé straně malopolský Krakov ve stejném období představuje autorka jako bránu pro obchodování se severní i východní Evropou, a to i pro města pražská. Jeho významné postavení dokládá vyhodnocením dochovaných celních rejstříků, které spolu s dalšími prameny prokázaly, že pro vzájemný obchod mezi Krakovem a Prahou byly významnější aktivity krakovských, a nikoliv pražských kupců. Autorka podrobně přiblížila i celní politiku v polsko-litevské oblasti, která zásadním způsobem limitovala či naopak vytvářela příznivé podmínky pro obchodní podnikání. V této části práce se však Buňatová vzdala komparačního přístupu, takže nelze porovnat důsledky celní politiky pro mezinárodní obchod na polských územích se situací v českých zemích.

Největší prostor při mapování vazeb pražského a polského, respektive krakovského obchodu autorka opět věnuje židovským obchodníkům. Dokládá, že česko-polský obchod se v 16. století ocitnul převážně v jejich rukou. Jejich roli posílila i migrace českých Židů do Krakova, respektive do blízké Kaziměře. Další významnou destinací, kam směřovali v raném novověku židovští migranti z Čech, představovala Poznaň, která tvořila rovněž důležité centrum zprostředkovávající Evropě obchodní kontakty s východními oblastmi Evropy. Noví židovští obyvatelé polských měst přicházející z Čech se často věnovali ochodu, který směřoval zpět do místa jejich původu, tj. i do měst pražských. Svoje podnikání, jak autorka prokázala, přitom opírali o síť příbuzenských a dalších původních sociálních vazeb, které využívali také pro spolupráci při transportu zboží a organizaci jeho prodeje.

Autorka také identifikuje základní komodity, s nimiž mezi Prahou a Krakovem židovští kupci obchodovali. V této souvislosti je nepochybně zajímavé především zjištění o pohybu hebrejských knih nejen z měst pražských (ve sledovaném období představovala jedno z nejvýznamnějších evropských produkčních center hebrejské tištěné knihy) do Krakova, ale také v opačném směru. Buňatová tak u tohoto typu zboží odhaluje živé obchodní kontakty, které dílčím způsobem potvrdila i nedávno vydaná monografie o židovském knihtisku, zpracovaná pod vedením Olgy Sixtové.⁷ Škoda že autorka současně nezohlednila možné obchodování s ostatními (hlavně latinskými tisky), které mohlo probíhat mezi oběma městy. Tuto tezi by podporovala významná role,

⁶ Srovnej OLGA FEJTOVÁ, *Praha – Vratislav, vzájemné vztahy v období raného novověku*, Český časopis historický 106, 2008, s. 54–79.

⁷ *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, (ed.) OLGA SIXTOVÁ, Praha 2012, zde s. 154–158.

kteřou obě metropole hrály v dobovém tiskařském podnikání i působení univerzit v nich.⁸

Knihu uzavírá přehled o dobové obchodní praxi a způsobech obchodování, s přihlédnutím k porovnání odlišné praxe v křesťanském a židovském prostředí, tj. k obchodování na úvěr, praxi různých způsobů právního pojištění obchodu, působení obchodních společností, k organizaci vlastního prodeje i dopravě zboží. Tato část textu přímo vyzývala k tomu, aby autorka využila v úvodu zmíněného metodologického rámce, tj. především nahlédnutí obchodování jako součásti procesu dobové komunikace, či v kontextu nových kulturních dějin. Toto pojetí nemohla nahradit jen třístránková kapitola *Media ve službách obchodu*, která pomíjí základní literaturu k tématu (především dílo Wernera Faulsticha) a zmiňuje jen stručně některé z možných způsobů přístupu k obchodním informacím v období raného novověku. Pouhý přenos informací v dobových tiscích a tiskovinách pak autorka nepřesně charakterizuje jako součást procesu kulturního transferu.⁹ Jaké možnosti poskytují prameny pro zasazení tématu do kontextu nových kulturních dějin, Buňatová spíše jen naznačuje, když využívá pro líčení života a způsobu vzdělávání kupců dobovou jazykovou příručku, tj. Klatovského česko-německou konverzaci určenou právě pro ně. Jedná se o titul, který odborná literatura již dostatečně vyhodnotila, zasadila do kontextu jiných evropských učebnic tohoto typu a především naznačila jeho široké možnosti využití právě pro výzkumy z oblasti nových kulturních dějin.¹⁰ Znalosti této literatury, kterou Buňatová zcela pominula, by jí v jejím výzkumu jistě významně pomohly.

I přes uvedené výhrady představuje kniha věnovaná předbělohorskému pražskému obchodu významnou příručku, sumarizující řadu údajů k tomuto tématu a přinášející nové, často objevné pohledy především na obchodní aktivity směrem do severních a východních oblastí Evropy. Kniha je současně zdrojem řady nových informací k postavení židovského obchodu v městech pražských. Lze předpokládat, že bude sloužit především jako informační báze pro všechny zájemce o dějiny pražského

⁸ Více ke knižní produkci v Krakově a jejím evropském dosahu srov. JAN LACHS, *Krakowskie księgozbiory lekarskie z XVII wieku*, LWOW 1930; RENATA ŻURKOWA, *Księgozbiory mieszczan krakowskich w XVII wieku*, Rocznik biblioteki PAN w Krakowie 12, 1966, s. 21–51.

⁹ M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 273.

¹⁰ OLGA FEJTOVÁ, *Pomoce do konwersacji jako źródło poznania życia codziennego mieszczaństwa w dobie wczesnonowożytnej*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 57, 2009, s. 387–398; EDMUND KIZIK, *Nikolausa Volckmara Vierzig Dialogi 1612. źródło do badań nad życiem codziennym w dawnym Gdańsku*, Gdańsk 2005.

raně novověkého obchodu. O to více proto ruší značně nezvládnutá technická redakce knihy, která vedle ponechání řady překlepů či nedotažených sazeb na konci stránek rozčlenila knihu do přemrštěného počtu kapitol, z nichž některé dosahují rozsahu pouze jediného odstavce. Text je tak po vizuální stránce značně nepřehledný, ztrácí na plynulosti a vyhledávání konkrétních dat je složité tím spíše, že i rejstřík knihy je koncipován pouze jako výběrový.

Olga Fejtová

MNICHOV – PRAHA. VÝTVARNÉ UMĚNÍ MEZI TRADICÍ A MODERNOU. MÜNCHEN – PRAG. KUNST ZWISCHEN TRADITION UND MODERNE, (edd.) Taťána Petrasová – Roman Prahla, Academia, Praha 2012, 390 stran.

Dvojjazyčná – česko-německá –, rozsáhlá a víc než stem kvalitně reprodukováných výtvarných děl vypravená publikace je dílem editorů Taťány Petrasové a Romana Prahla, kteří spolupracovali s řadou dalších odborníků: Milada Sekyrková se podílela na kapitole o uměleckých institucích v obou „městech umění“, Luděk Jirásko napsal kapitolu o uměleckých Akademiích obou měst, mnichovská umělecká historička Caroline Sternberg se zabývala mnichovskými pedagogy působícími v Praze, Lucie Vlčková zpracovala mnichovské malířství v Praze, Jindřich Vybíral a Lucie Laštovičková se zabývali architekturou v obou metropolitích a Lenka Bydžovská porovнала pražskou a mnichovskou secesi.

Mnichov – Praha přináší řadu zajímavých nových informací, které pražskému dění, v literatuře poměřovanému především s Vídní, dodávají plastičtější rozměry. Hned v úvodní kapitole vyzdvihli Petrasová a Prahla významné odlišnosti obou měst, které jsou zároveň vysvětlením, proč byl počátek 19. století pro adepty umění z „Bohemie“ právě Mnichov v mnoha ohledech lákavější destinací než Vídeň. Metropole roku 1806 obnoveného Bavorského království se stala skutečným „městem umění“ „především díky rozsahu panovnické patronace umění, vědy a kultury“ (s. 13), tedy finanční podpoře panovnického dvora, mecenátu „shora“. Praha se oproti tomu počátkem 19. století propadala do čím dál hlubší provinciálnosti a pro záchranu toho, co z její bývalé slávy na opuštěném Pražském hradě ještě zůstalo, byla „zdola“ založena Společnost vlasteneckých přátel umění. Tento privátní šlechtický klub lze pak bez nadsázky považovat za základ všech dalších kulturních a nakonec i poli-

tických emancipačních snah, které vyústily „obnovením české státnosti“ roku 1918. (V té době ovšem Bavorské království již přestalo existovat.)

Vztahům mezi Mnichovem a Prahou v období „dlouhého“ 19. století byla v odborné literatuře věnována dosud jen omezená pozornost, a to z pochopitelných důvodů. Historická perspektiva spatřující v roce 1918 vyvrcholení národního obrození vedla přirozeně k orientaci kritického zájmu na Vídeň jako na hlavního politického a potažmo i uměleckého rivala, a také pražská Akademie výtvarných umění, založená z iniciativy již jmenované Společnosti vlasteneckých přátel umění, se poměřovala především se stejnou vídeňskou institucí. Jak konstatují autoři, „nedostatek analytických studií o vnějších vztazích českého umění v 19. století je chronický a souvisí koneckonců s tradicí národní a politické fetišizace tohoto umění v českém prostředí 30. – 50. let 20. století“ (s. 16).

Mezi ony nedostatečně prozkoumané „vnější vztahy českého umění“ patří v první řadě vztahy k Mnichovu, kam bylo z Prahy zhruba stejně daleko jako do Vídně. Od třicátých let 19. století proto začínali v Mnichově studovat umělci pocházející ze zemí Koruny české. Samostatné Bavorské království a jeho relativní autonomie v Německém spolku měly ostatně jistou přitažlivost i v politickém plánu: jevily se jako dobrý příklad eventuální formy existence Království českého v rámci Rakouska-Uherska. V obou sousedících zemích se rodila politicky liberální, národnostně vyhraněná hnutí, provázená v umění přesunem akcentu na vlastní historické tradice a sestavování jejich rodokmene. Když si českoněmecký velkoobchodník a mecenáš Antonín Veith ve čtyřicátých letech 19. století objednal u mnichovského architekta Wilhelma Gaila projekt na „českou síň slávy“, která se měla stát protějškem řezenské Valhaly, „spokojil se“ „pro malířskou výzdobu svého sídla v Liběchově [...] s renomovaným domácím umělcem (Josefem Navrátilem), avšak architekturu stavby a její sochařskou náplň objednal v Mnichově“ (s. 21). „Hlavní důvody pro dramatický rozvoj kontaktů s Mnichovem“, shrnují autoři, „tkvěly především ve specifických nedostacích na pražské umělecké scéně, jednak v rostoucí otevřenosti Prahy vůči širšímu kulturnímu prostředí“ (s. 28). Na konci století tato otevřenost nakonec vyústila generační změnou orientace na Paříž.

Kontakty mezi Prahou a Mnichovem se po celé „dlouhé století“ pěstovaly na mnoha úrovních: na pražskou Akademii výtvarných umění byl povolán tehdy již mezinárodně proslavený mnichovský Christian Ruben, spoluautor výzdoby bavorského zámku Hohenschwangau, který pro Prahu vytvořil mj. i skici k cyklu nástěnných obrazů z českých dějin

v pražském Belvederu (později zabílené a dodnes pod omítkou). Rubenův švagr Maximilian Haushofer zavedl na pražské Akademii krajinářskou školu a zapojil ji do souvislostí evropské romantické krajinomalby. Opačným směrem, tedy na mnichovskou Akademii, směřovaly od třicátých let 19. století z Čech studenti malířství, sochařství i architektury.

Několik namátkou vybraných známějších jmen z abecedně řazeného a podle matričních záznamů mnichovské Akademie sestaveného „Seznamu umělců z českých zemí studujících nebo působících v letech 1814–1900 v Mnichově“ (s. 344–365) dokládá význam této destinace pro umělce z „Böhmen“ bez ohledu na jejich národnost i příští životní a politické osudy: Viktor Barvitiuss, Václav Brožík, Jaroslav Čermák, Heinrich Hoenich, Adolf Hölzel, Antonín Hudeček, Antonín Chittussi, Miloš Jiránek, Georg Kars, Beneš Knüpfer, Josef Kranner, Karl Krattner, Ludvík Kuba, Alfred Kubin, Otakar Lebeda, Václav Levý, Antonín Lhota, Emanuel Liška, Josef Mánes, Quido Mánes, Luděk Marold, Alfons Mucha, Emil Orlik, Emil Pacovský, Fr. Augustin Palme, Jaroslav Panuška, Soběslav Pinkas, Richard Pollak-Karlín, Jakub Schikaneder, Antonín Slavíček, Hugo Steiner-Prag, Viktor Stretti, Hugo Ullik, Vojtěch Ignác Ullmann, Joža Uprka, Adolf Wiesner, Josef Zítek, František Ženíšek...

V jednotlivých kapitolách jsou zpracovány dějiny institucí, spolků, malířství, sochařství a architektury. Pouze závěrečné srovnání mnichovské a pražské secese, které napsala Lenka Bydžovská, je s ohledem na synestetický charakter tohoto umění pojednáno souhrnně. „Mnichovská secese se ustavila roku 1892,“ konstatuje autorka, „aby protestovala proti způsobu, jakým Mnichovská jednota umělců pod Lenbachovým vedením pořádala výstavy v Glaspalastu, na nichž hrála stále větší roli byrokracie a nacionalismus.“ (s. 295)

Stejně jako i v dalších evropských centrech rodícího se nového stylu (od Paříže přes Vídeň a Prahu až po Petrohrad) neměla tato generační vzpoura zprvu jednotný estetický program. Na jeho postupné krystalizaci se podílely především umělecké časopisy, které po celé Evropě šířily jeho principy, diametrálně odlišné od hodnot naturalistů, impresionistů, symbolistů a zejména romantických národovců otcovské generace. V Mnichově to byly časopisy *Simplicissimus* a především *Jugend*, „podle něhož dostal nový výtvarný styl v Německu své jméno, oba vydávané [...] od roku 1896“ (s. 296). V Praze propagoval nový sloh časopis *Volné směry* (od 1897). Tyto časopisy se stejně jako vídeňský *Ver sacrum*, berlínský *Pan*, londýnský *The Studio*, pařížská *Revue Blanche* atd. neomezovaly jen na recenze a zprávy z tzv. vysokého umění, ale v duchu dobového

synestetismu, vyžadujícího esteticky rezonující souhru všech uměleckých i životních projevů, po sto letech tápání prosazovaly pro celý kontinent jednotný sloh.

Do roku 1914 se původní ostří generační vzpoury do jisté míry otupilo a secese se stala slohem reprezentujícím společenský vzestup nové vrstvy průmyslníků a bankéřů. Její synestetická koncepce však přežila do nástupu avantgard a stala se odrazovým můstkem jak pro revoltující expresionisty (v Mnichově to byli malíři seskupení kolem almanachu *Der Blaue Reiter* a v Praze malíři Osmý), tak pro jedno z nejdůležitějších řešení v moderním umění: v Mnichově namaloval roku 1910 Wassily Kandinsky své první abstraktní dílo – ostatně ve stejné době a se stejnou oporou v secesním synestetismu dospěl k bezpředmětnému obrazu v Paříži také František Kupka. Abstrakce byla svým způsobem „ve vzduchu“ a právě díky secesnímu východisku k ní dospěli oba malíři nezávisle na sobě a takřka současně. Pro Kandinského měla „volba Mnichova strategické zdůvodnění. Umění již sice nehýbalo celou veřejností jako v 19. století, ale stále zde existovalo inspirativní prostředí mezinárodní bohémy, kde působily umělecké skupiny, galerie, nakladatelství. V mnichovském nakladatelství Piper vyšel [...] roku 1911 Kandinského spis ‚O duchovnosti v umění‘, o rok později almanach ‚Der Blaue Reiter‘ a o rok později ‚Expressionismus‘ Paula Fehntnera [...] V Tannhauserově galerii probíhaly výstavy nejradikálnějšího umění. Mezi umělce, které chtěl zastupovat, si Tannhauser vybral Williho Nowaka a v roce 1912 mu uspořádal samostatnou výstavu.“ (s. 327) V této souvislosti si zaslouží pozornost ještě další umělec z již zmíněného seznamu v Mnichově působících „českých“ umělců: olomoucký rodák Adolf Hölzel, který založil v Dachau blízko Mnichova (podle vzoru malířské kolonie v severoněmeckém Worpswede) krajinářskou školu. Jeho studie secesních ornamentů, provázené roku 1902 ve vídeňském časopise *Ver sacrum* teoretickým esejem, jsou doslova přímým důkazem původu abstrakce v secesním synestetismu.

Mnozí z kdysi slavných umělců, jako například Gabriel Max, se následkem radikální změny vkusu a „národní a politické fetišizace tohoto umění v českém prostředí 30.–50. let 20. století“ (s. 16) propadli takřka do úplného zapomnění. Zásluhou erudovaného přehodnocení jejich děl v širších kulturních a společenských souvislostech je vlastně znovu objevujeme. Díky kontextu s Mnichovem získáme zároveň také plastičtější představu o duchovním klimatu národního obrození i následujícího secesního „otevírání oken do Evropy“.

Skutečnost, že kniha *Mnichov – Praha* je vysázena dvousloupečně v češtině a němčině, je nejen vydavatelsky prozíravá, protože se tak usnadní recepce v německé oblasti, ale dodává jí také – vedle přítomnosti bavorské umělecké historičky Caroline Sternberg v autorském týmu – rozměr přesahující domácí bádání o domácích záležitostech.

Na závěr ještě poznámka k efektní obálce: takřka celou její plochu vyplňuje reprodukce poměrně neznámého obrazu *Na břehu moře*: v lehce klasicizující akademické optice, provázené řadou výmluvných symbolických detailů (rackové, loď, růže), zobrazuje skalisté pobřeží moře s bolestně se loučící milostnou dvojicí. Obraz namaloval v roce 1879 pražský rodák Hanuš (Hans) Knöchel (Praha 1850 – Londýn 1927), dnes zapomenutý jak v Čechách, tak i v Bavorsku, kde se usadil po studiích. Byl jedním z nemnoha studentů z Čech, kteří se na mnichovské Akademii zapsali do ateliéru mnohem úspěšnějšího pražského rodáka Gabriela Maxe (1840–1915), syna vyhledávaného sochaře Josefa Maxe. Knöchel byl členem Krasoumné jednoty (Kunstverein für Böhmen), nejstaršího (roku 1835 založeného) a taky nejdéle působícího (až v roce 1940 zrušeného) tuzemského výtvarného spolku, jehož výstavy obesílal. Název obrazu je upřesněn podtitulem „Na téma básně Heinricha Heineho“, který odkazuje na báseň XIV. z oddílu *Návrat* v *Knize Písní*.¹

Obraz pro obálku byl vybrán skutečně geniálně, protože je doslova kvintesencí veškeré vnitřní paradoxnosti vyznívajícího 19. století. Dokumentuje to ostatně již samotný odkaz na Heineho, který zemřel roku 1856 v pařížském exilu: Z náboženských i politických důvodů byl v Německu na indexu. „Zakázanou“ knihu písní ovšem proslavila četná zhudebnění – ve Francii Giacomo Meyerbeer a Franz Liszt, v Německu Robert Schumann, Franz Schubert, Felix Mendelssohn, Johannes Brahms nebo Richard Wagner. K Heinemu se hlásila nová národnostní hnutí a sympatizovaly s ním liberální proudy střední Evropy. Knöchel, který hledal vlastní cestu, nezávislou na mnichovské akademické manýře, se v rámci historismy překypujícího dobového vkusu orientoval nejdřív na antikizujícího Anselma Feuerbacha (je to patrné i na obraze *Na břehu moře*), a pak, jako by se v nepřehledné nabídce retrospektiv ocitl ve slepé uličce, rezignoval a věnoval se kopírování děl starých mistrů.

Obraz *Na břehu moře*, slohově srovnatelný se známějšími díly „Mnichovanů“ Václava Brožíka, Emanuela Lišky nebo Jakuba Schikanedera, vznikl ostatně v témž roce, kdy v Praze zemřel Siegfried Kapper, lékař,

¹ Srov. HEINRICH HEINE, *Výbor z díla I.*, Praha 1951, s. 72.

básník a popularizátor české literatury (mj. přeložil Máchův Máj), jeden z uctyhodných reprezentantů do defenzivy zaháněného zemského patriotismu. Ať již o něm Hanuš Knöchel věděl, nebo nevěděl, jeho obraz je také svého druhu trpkým loučením s určitou formou lásky k vlasti. Důvody k zatrpklosti byly pochopitelné: ve společenské a kulturní atmosféře Prahy nebylo příliš pochopení pro „moderní dekadenci à la Max“ (za jehož epigona byl Knöchel v Praze považován), protože „umělecká Praha se stala konečně místem rozvoje uměleckého školství a malíři i sochaři získávali nové zakázky při ilustrování knih, časopisů i zdobení budov“ (s. 107). Dynamicky se rozvíjející česká Praha se německy mluvící Evropě uzavírala čím dál programověji a tento trend vyvrcholil v osmdesátých letech otevřením Národního divadla. V českém umění se začala prosazovat čím dál výrazněji orientace na Paříž: Z Knöchelových generačních vrstevníků na mnichovské Akademii se tímto směrem vydal např. Václav Brožík a z mladších Antonín Chittusi nebo Miloš Jiránek. To již však byla nová generace, která nyní působila na platformě nadnárodní estetiky. Pro padesátiletého Knöchela bylo pozdě...

Ze stručného pokusu nastínit možné souvislosti vzniku obrazu reprodukováného na přebalu je zjevné, jak objevené čtení nabízí tento náročný umělecko-historický projekt. Autorskému týmu pod vedením Petrasové a Praha se podařilo prezentovat více než století umělecké produkce dvou měst způsobem, který je jasně strukturovaný, informačně hutný a může se stát východiskem pro podrobnější monografické zkoumání.

Anita Pelánová

Martina Niedhammer, NUR EINE „GELD-EMANCIPATION“? LOYALITÄTEN UND LEBENSWELTEN DES PRAGER JÜDISCHEN GROSSBÜRGERTUMS 1800–1867, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2013, 340 stran.

Stále ještě nečetnou historiografickou produkci o dějinách českého (böhmisch) židovstva v 19. století obohatila v nedávné době publikace mnichovské historičky Martiny Niedhammerové o židovské Praze 19. století. Kniha, obhájená na univerzitě Ludwiga Maximiliana v Mnichově jako disertace a roku 2013 oceněná disertační cenou Georga Schroubka a v témž roce cenou Maxe Webera Bavorské akademie věd, se zabývá tématem dosud velmi málo frekventovaným – „loajalitami a životními světy pražské židovské velkoburžoazie“ (s. 9) prvních dvou třetin

19. století, s pochopitelnými přesahy, a to nejen časovými, ale i místními.

Již v názvu práce zformulovaná citátová otázka, zda šlo jen o finanční emancipaci, může být chápána jako polemicky vyjádřená teze, kterou autorka podrobuje kritické analýze. S touto otázkou souvisí širší pojetý problémový komplex „participace cestou asimilace“, který svým sociálním rámcem zasahuje nejen do dějin kultury a religiozity, ale i dějin hospodářských či politických. Těmto úvahám, akcentujícím nutně „různé, částečně protikladné vazby pražské židovské velkoburžoazie na různá pražská místa a skupiny“, předsazuje Niedhammerová tezi rozvádějící zmíněný provokativní titul její knihy: „právě napětí mezi překerní právní situací a ekonomickými možnostmi židovské velkoburžoazie [...] otevřelo tomuto malému kruhu osob zvláštní hrací prostory se zřetelem na společenské kontakty a setkávání.“ (s. 15) Za „velkoburžoazii“ (*Großbürgertum*) přitom autorka považuje „židovské ekonomické měšťanstvo (*Wirtschaftsbürger*), které bylo činné ve velkoobchodu a průmyslu, a proto disponovalo nadprůměrným příjmem“ (tamtéž). Na příkladu pěti rodin – Porgesů (von Porthheim), Dormizerů, Jerusalemů (von Salemfels), Lämmelů a Przibramů – deklaruje Niedhammerová svůj záměr přispět k rekonstrukci životních světů prostřednictvím skupinové biografie jejich členů (s. 23).

Biografickou analýzu autorka důmyslně rozvrhla do šesti kapitol – odpovídajících jednotlivým pražským lokalitám –, jejichž výběr ozřejmuje příslušný výklad. Kapitola *Auf der Jerusaleminsel* (Na Jerusalemském ostrově – dnes součásti Rohanského ostrova) se zabývá problematikou hospodářského vzestupu židovské elity, etablování podnikatelských struktur a následného „sociálního a interetnického napětí v profesním okolí“. Tuto analýzu prostupuje důležitý, místy korigující výklad o násilných demonstracích roku 1844, které souvisejí primárně s „hluboce zakořeněným antijudaismem“, nechutí většinové společnosti – bez rozdílu jazyka a sociálního postavení – zrušit diskriminující předpisy pro židovské obyvatelstvo (s. 58 a další), kterou artikuloval hrabě Ferdinand Schirnding ve třech brožurách vydaných v Lipsku. (Podotkněme, že je ostatně pozoruhodné, že již krátce po těchto událostech pokračovalo v Květech nadále V. B. Nebeským a dále mj. K. V. Hofem, V. D. Lamblem či Vincencem Vávrou Haštalským iniciované vydávání řady zmínek o proklamované lojalitě židovského obyvatelstva k českému [českojazyčnému] prostředí, ať již zmínkou o učiteli češtiny vydržovaném roudnickými Židy, nebo o přistoupení L. Lämmela k Matici české, případně zveřejněním *Pověstí židovských* apod. – V. P.).

V druhé kapitole, *Im Sophiensaal (Na Žofíně)* přichází ke slovu analýza společenského života židovské velkoburžoazie. Lze konstatovat, že v první polovině 19. století „patrně vládla tolerantnější atmosféra“ (s. 97), co se týče přijímání židovských členů do několika prestižních spolků (zejména Společnosti pro povzbuzení průmyslu v Čechách a Měšťanské besedy). Během revoluce se poté řada představitelů židovských elit pokusila (jak Niedhammerová dokazuje) svou „utrakvistickou“ pozici udržet i nadále (zde autorka mj. přesvědčivě dokládá úskalí snahy ztotožňovat politické loajality s užíváním příslušného obcovacího jazyka mluvčích, s. 92n., 97n.). Právě v těchto případech charakteristika „židovský“ přestávala již být u řady jejich křesťanských současníků vnímána jako kategorie konfesijní, nýbrž byla chápána jako „všeobecné etnické vymezení“, jako kulturní kód, označující „něco nepatřičného a cizího“ (s. 93).

Tématem třetí kapitoly s názvem *Beim Tempel in der Geistgasse (U synagogy v Dušní ulici)* je i v době postupující sekularizace nadále důležitý konfesijní aspekt životních světů rodinných příslušníků všech pěti rodin. Třebaže se tyto rodiny přestěhovaly mimo ghetto (a došlo tedy i proměně jejich sociálního statusu), lze i nadále vyzorovat jejich – jistěže různě aktivní a motivovaná – angažmá ohledně institucionalizace a realizace reformovaných bohoslužeb (např. založením Spolku pro nápravu izraelského kultu). Niedhammerová nadhazuje možnost, že tato reforma byla inspirována okolním většinovým katolickým prostředím (s. III, 124). Rejstřík pomyslných religiozních alternativ českého židovstva směrem k prostředí čím více neznámému, tím více mytizovanému rozšiřují vzpomínky na tzv. „frankistickou“ – do značné míry stigmatizovanou – minulost Mosese Porgese von Portheim, poprvé v úhrnnosti kontextualizované a vyhodnocené (nejen) vzhledem k pražskému prostředí sledovaného období právě autorkou recenzované knihy (s. 132n.).¹

Pražské prostředí programově přesahuje rovněž následující kapitola *An die vereinigte k. k. Hofkanzlei* (adresováno: *Spojené c. k. dvorské kanceláři*), zásadním způsobem reinterpretující dosavadní úvahy o motivacích nobilitací pražských židovských elit: autorka mj. dochází k závěru, že byly často spojeny se strategií zlepšit právní postavení jejich souvěrců (mnohdy s dalšími doprovodnými aktivitami). Ochota rakouských orgánů vyhovět těmto žádostem měla však své meze a k postupnému právnímu zrovnoprávnění židovského obyvatelstva s většinovou společností

¹ Pojem „frankistický“ se vztahuje na hnutí založené Jakubem Frankem. Srov. např. TOMÁŠ PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993, s. 163; VLADIMÍR SADEK, *Židovská mystika v Praze. Myšlenky a duchovní hodnoty kabaly*, Praha 1992, s. 59, aj.

docházelo až od konce čtyřicátých let (v plné míře až vydáním pro-sincové ústavy v roce 1867). Na tomto místě je nutno poznamenat, že nobilitace sice přinesla „jistá společenská privilegia, v právním ohledu byla nicméně nadále bezvýznamná“ (s. 185).

Předposlední kapitola *Die Portheimka (Portheimka)* nese název podle lokality pojmenované v obecném užívání dodnes podle rodiny, jež ji kdysi obývala. Rekonstruuje několik aspektů tzv. každodennosti jako sňatkové strategie, volný čas, „městskou reprezentaci a kulturu bydlení biedermaieru“, funerální a rodinnou vzpomínkovou kulturu, mj. též prostřednictvím citlivé analýzy portrétního umění a funerální plastiky. Konečně v šesté kapitole, již předtím částečně publikované časopisecky,² autorka představuje filantropickou nadaci Elisy Herzové, rozšíření tradiční židovské dobročinnosti, která usilovala o založení dětské opatrovny v Jeruzalémě. Nadace, jejímiž členy byli rovněž někteří členové vídeňské židovské obce (a jejíž propagací byl pověřen básník, redaktor a „archivář“ vídeňské obce Ludwig August Frankl, původem z východočeské Chrasti), prokazuje jednak zesílený zájem o Jeruzalém jako o klíčové místo, ztělesňující – jakkoliv imaginárně – „emotional community“, jednak i postupně rostoucí zájem pražské židovské velkoburžoazie o vídeňské prostředí coby soukromé místo pro projekci a realizaci jejích aktivit. Při realizaci záměru nadace ovšem docházelo k četným nedorozuměním (mj. k bojkotu projektu ze strany aškenázského židovstva), motivovaným též představami superiority rakouského židovstva v kulturní misii (s. 274 n.), podporované rovněž rakouským konzulem v Jeruzalémě.

Autorka v pozoruhodné míře zohledňuje veškerou dostupnou literaturu bez rozdílu jazykové i teritoriální provenience, účelně ji využívá k rozvíjení svých tezí, zformulovaných v úvodní kapitole. Její argumentace je proto důsledně bohemikální a historizující, ač neproklamovaná, což není v dnešní historické literatuře (která se leckdy neoprávněně těmito atributy zaklíná) ani zdaleka samozřejmostí. Přehledný a čtivý způsob výkladu přitom vůbec nerezignuje na vysokou odbornou úroveň; a zároveň prozrazuje i nemalé osobní zaujetí. K výkladu lze snad připojit jen několik drobných poznámek, vesměs z českojazyčného prostředí, které rozvíjejí autorkou již konstatované a dokládané kontakty: O Leopoldovi von Lämmel coby členovi Repealu a znalci národohospodářské

² MARTINA NIEDHAMMER, *Nach Jerusalem! Eine böhmisch-österreichische Stiftungsinitiative für Palästina aus der Mitte des 19. Jahrhunderts*, *Judaica Bohemiae* 45/2, 2010, s. 49–72.

problematiky psal s uznáním Josef Václav Frič v *Pamětech* (1. díl, Praha 1957, s. 324 aj.). Též Frič Lämmela několikrát zmiňuje i jako člena Svatováclavské schůze 11. března 1848 (s. 366) a člena poselství do Vídně z téhož roku (s. 372), kterého se nakonec pro nemoc neúčastnil jeho otec Josef, proslulý pražský právník. Josef Frič zase sděluje v dopise F. L. Čelakovskému 14. dubna 1848,³ že Moses von Porges vyslovil „poděkování za mé přičinění [tj. jet s deputací do Vídně k císaři – V. P.], jménem židů“, na téže straně vydavatelé učinili poznámku o tom, že „dělníci jeho podali Svatováclavskému výboru za jeho péči o obecné blaho (i dělníků) a o národní dobro skvostně vázanou adresu děkovací“.

Jména příslušníků Lämmelovy rodiny se vyskytují v osobních dokumentech českých vlastenců častěji – např. v korespondenci Jana E. Purkyně se častěji objevuje jak jméno Leopoldovo, tak i jméno jeho otce Simona.⁴ Lämmelova neteř Mathilde Herzová se dokonce provdala za básníka a šlechtice Karla Drahotína Villaniho. Zmínku by si možná zasloužila též jedna výrazná beletristická recepcí působení rodiny Przi Bramovy – a sice Arbesův román *Štrajchpudlíci* (1880), odehrávající se v roce 1824, torzo zamýšlené trilogie *Epikurejci*, akcentující motiv záhadného původu továrnické rodiny nazývané v románu „Weinfurtovi“ a osudu mužských sourozenců „zčásti zbohatlých, zčásti proletarizovaných“. Obdobné téma naznačil Arbes rovněž v románu *Mesiáš* (1881–82) a povídce *Dva barikádníci* (1885)⁵.

Na závěr tohoto výčtu budiž uvedena snad nejdojemnější a přitom příznačná i symbolická zmínka o často zmiňovaném Leopoldovi Lämmelovi, kterou o něm měl pronést jeho dobrý známý F. L. Rieger (výrok zapsala Riegrova dcera Marie Červinková): „V deputaci [k Alfredu Windischgrätzovi a Lvu Thunovi na Pražský hrad za svatodušních bouří 1848 – V. P.] byl rytíř Neuberg, žid Lämmel, Jan Slavík, barvíř. Lämmel, pravil otec, žid, ten měl odvahu jíti. Proto jsem já později navrhl, aby jej přijali do Měšťanské besedy, pravil jsem jim, vy nemáte právo toho člověka vylučovati, on ukázal se statečnějším a lepším občanem nežli jiní, ve chvíli nebezpečí šel jednat za město, kde kulky litaly, a oni skutečně mu diplom dali, to byl první žid, který byl přijat mezi měšťany. A to mi Lämmel, že jsem se ho ujal, nikdy nezapomněl, pravil otec s pohnutím.“⁶

³ *Korespondence F. L. Čelakovského III.*, Praha 1915, s. 573.

⁴ VLADISLAV KRUTA, *K počátkům vědecké dráhy J. E. Purkyně. Korespondence s přáteli z pražských let 1815–1823*, Praha 1964, mj. s. 106, s. 154.

⁵ KAREL POLÁK, *Doslov*, in: JAKUB ARBES, *Štrajchpudlíci*, Praha 1951, s. 426 a 435.

⁶ MARIE ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *Zápisky I. (1880–1884)*, Praha 2009, s. 187.

Kniha Martiny Niedhammerové patří k zásadním pracím rozšiřujícím znalosti o židovském prostředí zejména Prahy, ale i českých zemí posledních let. Šťastným způsobem spojuje téma sociálních a kulturních dějin i dějin religiozity, mentality a dějin urbánních. Přejme úspěch i její české verzi, která se již chystá.

Václav Petrbock

Roman Prah – Petr Šámal, UMĚNÍ JAKO DEKORACE A SYMBOL. VÝZDOBA REPREZENTAČNÍCH STAVEB PRAHY V ÉŘE HISTORISMU, SECESE A MODERNY, Gallery, Praha 2012, 255 stran.

Návštěvníkovi pragensiálních oddělení velkých knihkupectví se může zdát, že obrazových publikací o Praze je dnes nabízeno snad až příliš mnoho. Zdání možná neklame, o to těžší je však nalézt v té mase tiskovin také knihy s kvalitním a odborně kriticky informativním textem, resp. s vyobrazeními, která jen neopakují turistickým průmyslem oblíbené motivy. Knihu, která by neměla zaniknout v množství konzumního „plevele“, věnovali historikové umění Roman Prah a Petr Šámal (především, byť nikoliv výlučně) sochařské či šíře plastické výzdobě exteriérů i dostupných interiérů pražských staveb poslední třetiny 19. a počátku 20. století. Fotograf Jaroslav Kvíz knihu vybavil záplavou kvalitních a – mj. díky velkému formátu knihy a preciznímu tisku – přesně čitelných aktuálních fotografií, k nimž autoři textu připojili ještě bohatý výběr archivních autorských návrhů, plánů a skic, případně dobových fotografií.

Roman Prah je zkušený, nadto fenomén „umění“ velmi komplexně pojímající badatel o pražském a středoevropském umění „dlouhého“ 19. století.¹ Proto, třebaže v centru pozornosti autorů nesporně stojí sochařská a štukatérská výzdoba budov, byla v knize ke každému objektu zformulována též krátká charakteristika jeho stavební i funkční historie, byli jmenováni stavebníci, architekti, provádějící firmy, byl tematizován kontext každé zkoumané budovy v rámci města a v řadě případů byla

¹ Z jeho pragensiálních prací srov. knižní publikace: ROMAN PRAHL – LENKA BYDŽOVSKÁ, *Freie Richtungen. Die Zeitschrift der Prager Secession und Moderne*, Praha 1993; ROMAN PRAHL, *Prag 1780–1830. Kunst und Kultur zwischen den Epochen und Völkern*, Praha 2000; ZDENĚK HOJDA – ROMAN PRAHL, *Kunstverein oder Künstlerverein? Die Künstlerbewegung in Prag 1830–1856*, Praha 2004; *Mnichov – Praha. Výtvarné umění mezi tradicí a modernou. München – Prag. Kunst zwischen Tradition und Moderne*, (edd.) TAĀANA PETRASOVÁ – ROMAN PRAHL, Praha 2012.

popsána i její funkční redefinice v průběhu epoch. Prahl se Šámalem přitom vycházeli především z dostupné literatury a z dobové publicistiky, z jubilejních publikací a dobové obrazové dokumentace. Archivní výzkum (např. ověřování autorství soch a plastik, identifikovaných „jen“ na základě referátů dobového tisku) v užším slova smyslu, který by byl přímo vázaný k přípravě této knihy, byl jimi proveden zřejmě jen v nevelkém rozsahu.

Kniha, otevřená předmlouvou a úvodní esejistickou studií o „Veřejné, monumentální a reprezentační“ výzdobě budov, o proměňující se problematice dekorací a symbolů, o objednavatelích, tvůrcích a veřejnosti, jakož i o vzájemné emancipaci architektury a umění, je rozdělena do čtyř částí. V první části, věnované pražským reprezentačním stavbám a jejich figurální výzdobě (s. 19–119), je na markantních a exemplárních příkladech (autorům nejde o výčtové „památkářské“ podchycení všech existujících objektů) zmapováno čtrnáct typů (skupin) budov s výraznou plastickou výzdobou. Výklad se nejprve zaměřuje na uznávaně prestižní objekty obecní, případně zemské a národní reprezentace: Počíná se u radničních novostaveb (smíchovská a karlínská radnice, Nová budova pražské radnice) a pokračuje ke kostelům (kostel sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně, dostavba katedrály sv. Víta, kostel sv. Ludmily na Vinohradech, kostel sv. Václava v Bohnicích), divadlům (Národní divadlo, Nové německé divadlo, Vinohradské divadlo), muzeím (Národní muzeum, Muzeum hl. města Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum) a „obecním domům“ (Společenský dům na Žofíně, Rudolfinum, Národní dům na Vinohradech, Obecní dům hlavního města Prahy a Národní dům na Smíchově).

U poslední kategorie se coby zájemci o užší pragensiální tematiku ve smyslu dějin obce pražské i obcí předměstských zastavme podrobněji: Autoři pod pojem „obecní dům“ zahrnují rozličná „střediska společenského života měst a obcí. Nejde jen o stavby, zřizované městy či obcemi, nýbrž o typ veřejné kulturní budovy, sloužící víceúčelovému provozu.“ (s. 54). Tato příliš sumární kategorie se nám nezdá být šťastně definovaná. Nezapadá do ní již „Společenský dům Žofín“, tj. objekt vzniklý přestavbou starší klasicistní budovy po koupi „Sofiina ostrova“ pražskou obcí roku 1884. Samozřejmě: funkčně to byl předchůdce Obecního a Reprezentačního domu hl. m. Prahy, ale to by snad stačilo zmínit... Zejména když objekt nemá žádnou (!) sochařskou výzdobu. Podstatně více problematické je zařazení Domu umělců alias Rudolfinu do této kategorie. Vždyť tento po mnoha stránkách špičkově vynikající objekt

ani nikdy nepatřil „obci“ – byl zemskou (nacionálně, resp. jazykově utrakvistickou), případně později státní institucí, vybudovanou z iniciativy Böhmische Sparkasse/České spořitelny (od roku 1873 do dokončení roku 1884, resp. slavnostního otevření roku 1885.) Víceúčelové Rudolfinum, kde mj. od počátku provozu sídlily také výtvarné – opět zemské, nacionálně indiferentní – instituce, mělo vždy roli daleko přesahující Prahu. A naopak – alespoň pokud víme – nikdy nesloužilo akcím pořádaným městskou obcí.

V tomto kontextu je naopak výtečné, že autoři věnovali velkou pozornost Národnímu domu na Vinohradech a vložili historii jeho budování do kontextu rychlé (a nedlouhé) kariéry „druhého největšího českého města“, tj. města Královských Vinohrad, po léta hrdě odmítajícího spojení s Prahou a velkoryse investujícího do prestižních staveb: Radnice, kostel sv. Ludmily, Národní dům, divadlo, tržnice. Symbolika výzdoby těchto objektů přitom nebyla vázána k historii Vinohrad (taky nebylo k čemu ji vázat), nýbrž vztahovala se k dějinám a slávě Čech a k loajalitě k habsburskému císaři coby českému králi (koneckonců, posléze zakladateli tohoto města).

Autoři následně věnují pozornost i Národnímu domu na Smíchově (opět v kontextu smíchovských komunálních investic počátku století) a přinejmenším stručně textově tematizují také Národní domy v Nuslích, Žižkově, Libni a Karlíně, resp. vlnu zakládání reprezentativních staveb v celém věnci pražských satelitních měst a samostatných předměstí. Zásadní obecnější význam má připomenutí státních dotací na tyto stavby, resp. výhodných dohod české politické reprezentace s vídeňskými státními institucemi na udílení podpor českému komunálnímu rozvoji. Prah a Šámal přitom komentují i tematický přechod sochařské i malířské výzdoby od motivů národních ku všelidským. Otevírají tak úplně novou a důležitou kapitolu pražských prestižně politických a symbolických, ale tím o nic méně tvrdě mocenských dějin z éry komplikovaných a již před první světovou válkou do velké míry úspěšně završených jednání o spojení většiny těchto – vysoce prodlužených – předměstských měst a obcí s Prahou.

První kapitola knihy pak pokračuje podkapitolkami věnovanými nejprve výstavním pavilonům na území města Prahy, poté nesmírně zajímavou, ale opět poněkud chaotickou pasáží o školách a k nim náležejících zařízeních, o pečovatelských a zdravotních ústavech (kombinace německé reálky, městského chudobince u sv. Bartoloměje a plánů novostavby dnešní právnické fakulty UK nám připadá opravdu malinko

nadreálná a hlavně koncepčně nepochopitelná: kde je tu vůdčí linie výkladu?). Další pasáž je věnována kasárnám, soudům a poštám, poté přijdou na řadu nádraží, následují mosty, vodárny a fontány, odkud je jen krok k jatkám a tržnicím, poté obchodním domům, sídlům spolků a nakonec hotelům. Zajímavost podávané látky, novost informací a obrazové zprostředkování masы výtvarných děl samozřejmě dává zapomenout, že by čtenář toužil po jednotlivých liniích výkladu: snad podle zadavatelů staveb (městské obce, země, stát, soukromníci).

Druhá kapitola knihy se ve dvou částech (éra historismů, s. 120–153, éra secese, moderny a novoklasicismu, s. 154–175) soustavně a důkladně věnuje budování pražských finančních ústavů a výzdobě jejich budov. Třetí, ryze umělecko-historická kapitola (s. 176–209) zkoumá motivy, kompozice a místo figurální výzdoby v architektonickém prostoru. Textovou část knihy uzavírá biografická dvojkapitola, věnovaná sochařům (s. 212–223) a malířům (s. 224–237), kteří – mimo jiné – působili jako dekoratéri budov. Autoři tu překračují původní, v úvodu načrtnutý koncept knihy, tj. omezení se na plastickou výzdobu budov. Je to logické, protože při výkladu o objektech s komplexní uměleckou výzdobou by poučení o vztahu malířské a sochařské složky jednoznačně chybělo.

Přesto se právě v tomto kontextu vkrádá pocit jistého čtenářského „ošizení“: Jsme toho názoru, že alespoň pro dotvoření komplexnosti výkladu měly být zmíněny i klíčové, široké veřejnosti určené stavby, které měly pouze nebo takřka jen malířskou výzdobu. Na myslí máme především dvě významné a výstavné, umělecky závažné synagogy: Jubilejní synagogu v novoměstské Jeruzalémské ulici a snad i ohromnou vnohradskou synagogu v Šumavské ulici, poškozenou americkým bombardováním v roce 1945 a na státní příkaz zlikvidovanou o deset let později. Takto je totiž židovská komponenta z obrazu umělecké reprezentační Prahy Kafkovy, Mahlerovy, Einsteinovy a Werfelovy éry jaksy vytačena...

Publikace je ukončena rejstříkem malířů, sochařů a architektů, seznamem zkratk, výběrovou bibliografií, soupisem zdrojů k obrazové výbavě knihy a anglickým souhrnem. Recenzovaná kniha je dílem nejen krásným a nesmírně záslužným, ale také a především objevitelským a inspirativním. Svazek by se měl stát podnětem pro umělecko-historické i ryze dějepisné probádání zejména těch objektů a tematických skupin budov, kterých se autoři mohli dotknout jen letmo nebo na které upozornili pouze textově.

Jiří Pešek – Nina Lohmann

TOPIČŮV SALON 1918–1936, (ed.) Milan Pech, Společnost Topičova salonu, Praha 2012, 275 stran.

TOPIČŮV SALON 1937–1949, (ed.) Milan Pech, Společnost Topičova salonu, Praha 2011, 233 stran.

50–91 ČS. SPISOVATEL, (ed.) Marie Klimešová, Společnost Topičova salonu, Praha 2014, 427 stran.

Topičův salon, nejdéle působící soukromá galerie v Praze, vznikl v roce 1894 jako výstavní síň a prodejna Topičova nakladatelství. Jeho historii, proměny a význam pro českou výtvarnou kulturu do poloviny minulého století dokládají dvě publikace vydané Společností Topičova salonu. Třetí, doplňující svazek edice, nazvaný *Čs. spisovatel 1950–1991*, je věnován poválečné historii Topičova salonu, spjaté se stejným místem – domem na Národní třídě, a v něm suterénní galerií Československý spisovatel. Marie Klimešová, editorka posledního sborníku z cyklu, formulovala koncepci tohoto dílu: „Myslím, že nejsložitější bylo vůbec najít klíč k tomu, jak to, co se tady odehrávalo, interpretovat, jak tomu dát logiku, jak pochopit, čím se dobové recenze zabývají, co jejich autoři skryli do metafor a druhého plánu svého výkladu.“ Tento klíč museli najít autoři všech tří sborníků a dá se říci, že se jim to podařilo.

František Topič nejen že vybudoval na konci 19. století vedle nakladatelské společnosti Jana Ottý a podniku Josefa Richarda Vilímka třetí nejvýznamnější pražskou nakladatelskou firmu, ale hlavně pochopil úlohu výtvarné knižní úpravy. Narodil se roku 1858 v Chvalíně u Roudnice nad Labem v rodině rolníka. Absolvoval obchodní akademii a díky své publikační činnosti se seznámil s pražským nakladatelem Františkem Šimáčkem, který ho zaměstnal v administraci svého závodu. Topič se oženil s jeho neteří a roku 1883 si za získané věno otevřel knihkupecký krám v Praze na Ferdinandově třídě 9 (dnes Národní 7). Už v roce 1885 po neočekávané Šimáčkově smrti získal nakladatelskou koncesi na své jméno. V roce 1887 převzal administraci humoristického časopisu *Švanda dudák*. S časopisem a jeho redaktorem Ignátem Herrmannem k němu přišli autoři i výtvarníci, utvářející na řadu let kmenový autorský okruh.

Rozsah Topičovy nakladatelské činnosti byl nejen neobyčejný, ale velkou roli hrála i grafická úprava jednotlivých tisků. Topič o každé knize přemýšlel jako o uměleckém díle. Záhy po založení nakladatelství začal spolupracovat s předními výtvarníky, grafiky a ilustrátory, jako byli Mikoláš Aleš, Viktor Oliva, Vojtěch Preissig, Jaroslav Benda, Josef Wenig.

Tito umělci se podíleli na vzhledu nejen drahých knih, ale i laciných brožur pro nejhudší klientelu. Velká péče byla věnována i dětské knize. Uměleckou produkci nakladatelství dokládá i vydání Pirnerova Démona lásky a souboru Mařákových a Alšových kreseb. V knihkupectví bylo možno obstarat si repliky soch a reprodukce některých obrazů.

Topičova žádost na rozšíření koncese nakladatelství o obchod s uměleckými výrobky a hudebninami (ty později ze sortimentu vypustil) nebyla pouhou formalitou. Topičův salon, jak bylo výše řečeno, vznikl v roce 1894 jako výstavní síň a prodejna Topičova nakladatelství. Byla to jedna z prvních soukromých galerií moderního umění v Praze. Topič usiloval o naplnění svých názorů na provoz moderního nakladatelství a tuto jeho ideu od počátku provázela i snaha o souběžnou výstavní činnost konfrontující české a evropské soudobé umění. Například rozsáhlá *Výstava grafických umění* seznámila v roce 1896 Pražany s šedesáti evropskými grafiky, mezi nimi s Toulouse-Lautrecem, Ropsem a Vogelerem (české umělce zastupoval jen Emil Orlik). U Topičů vystavovali Luděk Marold nebo Alfons Mucha, salon dvakrát představil souborné dílo Mikoláše Alše, k němuž se přihlásila nastupující generace mánesovské moderny. I ta zde měla v roce 1898 dvě výstavy, pro které vytvořil plakáty Arnošt Hofbauer.

Činnost salonu byla několikrát přerušena, poprvé mezi roky 1899 až 1906. Druhé výstavní období Topičova salonu se otevřelo roku 1906 po přebudování nakladatelského domu Osvaldem Polívkou do podoby, jak ji známe dodnes. V tomto období se Topič snažil návštěvníky seznámit například s grafickou tvorbou Vojtěcha Preissiga, uspořádal soubornou výstavu Miloši Jiránkovi nebo druhou výstavu skupině Osma. Chtěl umění zprostředkovat co nejširší vrstvě čtenářů produkce svého nakladatelství. Výstavní činnost se proto vyvíjela v co nejširší míře. Topič vydával ke každé akci jednoduchý katalog a originální plakát. Většinu z nich vytvořil již zmíněný Viktor Oliva, který později namaloval dokonce plakát pro Světovou výstavu v Paříži.

První z knih týkajících se provozu Topičova salonu, *Topičův salon 18–36*, se věnuje až třetímu, nejdéle trvajícím období činnosti – rozmezí let 1918–1936. Tato kolektivní monografie, která vyšla jako druhá v řadě svazků, jež postupně představují celé období působnosti této kulturní instituce, je složena z několika dílčích studií. Základem knihy je soupis výstav, který zachytil veškeré, z archivního materiálu a dobového tisku doložitelné výstavní aktivity v Topičově domě v daném období. Zaznamenává nejen všechny výstavy a uměleckoprůmyslové expozice,

ale i prezentace jednotlivých děl při speciálních příležitostech ve všech prostorách Topičova závodu – ve výkladních skříních, na chodbách apod. Každé heslo uvádí název výstavy, časové rozmezí, údaje o katalogu. Následuje chronologicky řazený seznam referátů a recenzí ke konkrétním výstavám. Je třeba ocenit, že autoři soupisu vzhledem k nedostatku obrazového materiálu v katalogích jednotlivých výstav připojili také seznam reprodukcí příslušných uměleckých děl a záběrů z instalací výstav, které se objevily v excerpovaných obrazových magazínech.

Milan Pech rozebírá kolísající hodnotovou míru výstavní činnosti v dílčí studii *Výstavní činnost Topičova salonu v meziválečném období*, ve které mimo jiné ukazuje, jak se ve výstavním programu odrážela emancipace umělkyně nebo dobový zájem o spiritismus a antroposofii. Navazuje tak na studii Tomáše Kličky, který zhodnotil *Aktivitu meziválečného nakladatelství a knihkupectví F. Topič*. Milan Pech připravil i drobnou antologii dobových textů z katalogů, která má přiblížit tehdejší kulturní ovzduší. Jedná se však o pouhých deset textů, které nemohou při nejlepší vůli reprezentovat celé osmnáctileté období výstavní činnosti. Studie Mariany Holé *Umělecký průmysl a životní styl u Topičů* je čtenářsky přitažlivá a zároveň odborně přínosná. Prodej užitého umění u Topičů autorka zasazuje do širšího kontextu dění v nakladatelství. Témata některých vydávaných knih i výstav v salonu velmi často s nabízeným zbožím úzce souvisela. Autorka neopomene zdůraznit podíl „ženského faktoru“ na chod uměleckoprůmyslového oddělení a tím i na vliv Mileny Jesenské, která od roku 1926 vedla knižní edici Žena.

Spolumajitel nakladatelství, syn zakladatele Jaroslav Topič předčasně zemřel roku 1936 a již téměř osmdesátiletý František musel podnik prodat. Kupcem se stal Jaroslav Stránský, který do Topičova domu přenesl redakci Lidových novin a nakladatelství Františka Borového. Součástí likvidace celé firmy byl i rozprodej uměleckého majetku F. Topiče. Popisem aukce nabízených děl se zabývá studie Roberta Mečkovského *Aukce Topičovy galerie a soukromé sbírky Františka Topiče a Milady Topičové*. Autor aukci zasazuje do širšího kontextu tradice aukčního prodeje v českých zemích. Najdeme zde jak schéma činnosti aukčních domů v Praze mezi léty 1910–1940, tak přehled dražeb významných sbírek v letech 1912–1937.

Shodnou obsahovou strukturu má i další svazek, *Topičův salon 37–49*. Slušelo by se spíše napsat, že shodnou strukturu s tímto svazkem měla monografie předchozí, poněvadž jako první z celé série vyšel právě tento prostřední svazek.

Výstavní tradice prodejem Topičova závodu majiteli Lidových novin a nakladatelství Fr. Borový Jaroslavu Stránskému nezanikla. Už v roce 1937 byl v suterénu Topičova domu otevřen čtvrtý Topičův salon, shromažďující v letech 1937–1949 kolem výstavní síně řadu umělců. Ve větším rozsahu než v předchozím období spojil řadu uměleckých oborů. Nyní již nešlo pouze o monografické, skupinové nebo tematické výstavy, ale i o recitační a koncertní vystoupení, divadelní představení a prodej uměleckých předmětů, reprodukcí a bytových doplňků. Podstatné znaky činnosti definoval Václav Poláček, který pojímal výstavní síň jako ozdobu nakladatelského domu a současně jako službu umění: „Umělec je u nás sám podnikatelem a stržené vstupné jde k jeho dobru.“ Přestože Poláček musel v květnu roku 1942 na příkaz německého nuceného správce odejít, jeho originální koncepce galerijního provozu se udržela až do roku 1949.

I kolektivní monografie věnovaná tomuto období je rozdělena na dvě části: bibliografickou a dílčí studie. Bibliografická část zahrnuje nejen katalog výstav konaných v Topičově salonu v letech 1937–1949, ale i medailony umělců vystavujících samostatně v Topičově salonu. Tyto medailony mají pravděpodobně částečně nahrazovat rejstřík. Domnívám se však, že uživatel bude rejstřík postrádat. Pokud bude chtít zjistit, zda se některý z jím hledaných výtvarníků v Topičově salonu zúčastnil skupinové výstavy, musí pročíst celou bibliografii výstav. Naproti tomu medailony umělců považuji téměř za zbytečné, jsou příliš stručné na to, aby zájemce o dotyčného výtvarníka nemusel hledat jinde. Bibliografickou část doplnila Dagmar Ždychová soupisem koncertních, recitačních a divadelních představení, která byla součástí programu Topičova salonu. Soupis má poněkud zavádějící název *Soupis divadelních představení s bibliografií*. Velmi cenný soupis autorka doplnila studií *Nekonvenční divadelní scéna u Topičů* o vzniku divadla v prostoru primárně určeném k vystavování výtvarného umění a o osudech tří divadelních souborů postupně zde působících.

Čtyři dílčí studie předznamenává podrobný rozbor historie Topičova salonu po koupi knihkupectví a domu na Národní třídě Jaroslavem Stránským. Aleš Zach v ní velmi podrobně popisuje architektonickou proměnu domu, reorganizaci knihkupectví i vznik nového Salonu. Zevrubně postihuje osudy podniku J. Stránského i jeho zaměstnanců v době druhé světové války, ale jen velmi stručně zachycuje osudy jednotlivých aktérů v krátkém období let 1945–1948 a zánik nakladatelství.

Mariana Holá pokračuje v rozboru prodeje užitého umění v Topičově salonu. Tentokrát ho nezasazuje pouze do širšího kontextu dění

v nakladatelství, ale snaží se ukázat i vliv Krásné jizby na pojetí prodeje v Salonu. Upozorňuje, že Václav Poláček, jeden ze spoluzakladatelů Krásné jizby, nejen spojil tradici předchozího období Topičova salonu se svými zkušenostmi z Krásné jizby, ale zvolil koncepci velkorysejší a ambicióznější. S pojetím zpříjemnění bytu uměleckou výzdobou souvisí i prodej reprodukcí uměleckých děl. Tomuto tématu se v jedné ze studií věnuje Milan Pech.

Na konci roku 2014 vydala Společnost Topičova salonu knihu mapující období let 1950–1991, kdy v galerii Topičova salonu sídlilo nakladatelství Československý spisovatel. V pořadí již třetího svazku mapujícího historii výstavních prostor na Národní třídě 9 se tentokrát editorsky ujala Marie Klimešová.

Historie Topičova salonu v druhé polovině 20. století se odehrávala ve znamení znárodnění a „kolektivního“ řízení. Dům, kde sídlil Topičův salon, se v roce 1949 v souvislosti s politickými změnami stal sídlem nakladatelství Československý spisovatel, které tehdy vzniklo spojením Topičova nakladatelství, nakladatelství Fr. Borový, ELK, Lidové tiskárny a Moravského kola spisovatelů. Poslední výstavou konanou v Topičově salonu byla expozice Zdenka Seydla na přelomu let 1949–1950, která shrnula jeho práce z nejrůznějších oblastí průmyslového výtvarnictví. Už následující výstava v první polovině ledna 1950 se konala v prostoru galerie nově označovaném jako výstavní síň Československého spisovatele – tím byla činnost Topičova salonu uzavřena.

Vydání tohoto svazku nutí k úvaze, zda se činnost galerie patřící nakladatelství Československý spisovatel snažila alespoň v některém období z dlouhých jednačtyřiceti let navázat na předchozí program Topičova salonu, nebo je s ním spojena alespoň geniem loci tohoto místa, anebo jen stejnou adresou. Publikace sleduje proměnlivé kulturně politické klima období totality. Autoři se rozhodli aktivitu rekonstruující program galerie Československý spisovatel v textu rozdělit v chronologicky řazených kapitolách do tří období: 1950–1956, 1957–1970, 1970–1990. Dílčím studiím opět předchází *Stručný průhled do dějin nakladatelství*, tentokrát do dějin Československého spisovatele, z pera Michala Přibáně. Zvláštní kapitola se opět zabývá užitým uměním, ke kterému je zde přiřazena umělecká fotografie. *Několik poznámek k historii a fungování „nejmenší výstavní síně“*, jak zní podtitul studie o Malé galerii Československého spisovatele, připojily Irena Lehkoživová a Barbora Špičková. Milena Slavická se pokusila zhodnotit krátkou činnost Galerie Pi-Pi-Art.

Jako v obou předchozích svazcích jsou dílčí studie doplněny Antologií textů, o jejíž vypovídající hodnotě mám opět pochybnosti. Výběr textů je velmi subjektivní a při patnácti publikovaných textech reprezentujících čtyřicet let činnosti galerie si čtenář těžko může udělat představu o textech publikovaných v jednotlivých výstavních katalozích. Druhá část knihy je doplněna velmi cenným soupisem všech výstav uspořádaných během zkoumaného období a vyčerpávající bibliografií. Jmenný rejstřík je opět rozdělen na část vztahující se k textové části a část odkazující na soupisy výstav.

Všechny tři knihy vyšly v líbivé a nápadité, pro uživatele však bohužel nepříliš praktické grafické úpravě Evy Holé. Barevné písmo zvláště v druhém svazku je hůře čitelné. Obrazová příloha, tónovaná do stejné barvy jako písmo, ztrácí dokumentární hodnotu, stává se pouze ilustračním materiálem.

Hodnota Soupisů činnosti galerie na Národní 9 spočívá především v jejich kompletnosti, snaží se zachytit veškerou zde probíhající výstavní činnost. Je obrazem inspirativního tvůrčího odkazu a šířeji i dílčím obrazem pražského kulturního dění v průběhu 20. století. Jsou totiž některé okruhy odborného zájmu, jejichž závažnost bychom si nepřipomněli bez konfrontace, kterou připravily tyto bibliografické přehledy a na ně navazující studie.

Bibliografická práce publikovaná v jednotlivých svazcích není jen soupisem mechanicky a samoučelně registrujícím výtvarné výstavy a zprávy o nich, nýbrž je to text provokující k analýze, živý zdroj vědeckého poznání. Soustředíme-li se při probírce záznamů, vystoupí nám číselně zajímavý obraz variability zájmů o jednotlivé vystavující umělce. Vše nám téměř graficky znázorňuje rozsah a hloubku pohledů nejen na koncepci galerie, ale i na výklad vztahu k výtvarnému umění a jeho propojení s dalšími uměleckými obory v průběhu času.

Všechny tři knihy zřetelně přibližují, kam a kdy tvůrci programu galerie směřovali a co chtěli, co museli opustit, ač je k tomu záliba poutala, ale nutnost velela jít jinam, i co byla daň poplatná době. Svým téměř beze zbytku vyčerpávajícím pokusem o zachycení celé výstavní činnosti včetně bibliografie ohlasů se recenzované tři svazky stanou knihami užitkovými nejen pro hrstku odborníků, ale i pro široké čtenářské společenství. Jejich role je nenahraditelná – vypovídají bezprostředně o činnosti jednoho pražského nakladatelského domu a kulturního dění kolem něj.

Yvetta Dörflová

Jiří Padevět, PRŮVODCE PROTEKTORÁTNÍ PRAHOU. MÍSTA – UDÁLOSTI – LIDÉ, Academia – Archiv hlavního města Prahy, Praha 2013, 804 stran.

Prokop Tomek, ESTÉBÁCKOU PRAHOU. PRŮVODCE PO PRAŽSKÝCH SÍDLECH STÁTNÍ BEZPEČNOSTI, Academia, Praha 2013, 175 stran.

V řadě „Průvodce“ nakladatelství Academia bylo v posledních letech publikováno kromě spíše turisticky orientovaných titulů i několik historicko-topografických děl, která se zabývají určitými obdobími českých, resp. konkrétně pražských dějin.¹ Takto zaměřené publikace, které jsou předmětem naší recenze, kombinují stručné faktografické medailonky o vybraných místech, resp. adresách, s bohatým obrazovým materiálem (reprodukce fotografií, archivních dokumentů, dobového tisku). V případě Padevětova průvodce autor nabízí i přehledové výřezy dobového plánu města, ač kupodivu s mimořádně špatnou kvalitou. Z Tomkova průvodce „estébáckou Prahou“ pak z nejasných důvodů mapa bohužel vypadla. Orientovat se v průvodcích lze buď podle městských částí, podle nichž jsou publikace vnitřně členěny, nebo v Padevětově knize pomocí rejstříků (věcný, jmenný, místní). V „estébácké Praze“ místní rejstřík chybí. Obě publikace mají ovšem společný záměr: zviditelnit „topografii represe“.

Jiří Padevět zvolil v místopisu protektorátní Prahy velmi široký záběr. Čtenáři přiblížil nejen sídla a tváře okupantů a jejich represivních útvarů, ale snad dokonce ještě víc se zaměřil na „druhou stranu“: „na události a působení lidí zapojených do odboje [...], na jednání českých úřadů, jež musely spravovat každodenní život země [...],“ ale také „[...] na mašinerii, která byla do detailů naplánována k likvidaci židovského obyvatelstva a k zacházení s jeho zabaveným majetkem“, a ovšem „[...] na zevrubné zmapování událostí Pražského povstání v květnu 1945“. Autor nezapomněl ani na kulturní či každodenní život v protektorátní Praze. Vycházel přitom z plodů ohromné sběratelské činnosti, díky níž shromáždil bohatý materiál z různých institucí, hlavně z Národního archivu v Praze, z Archivu hlavního města Prahy, z Archivu bezpečnostních složek i z Archivu Pražského hradu.

¹ Kromě zde referovaných titulů zmiňme v kontextu Pražského sborníku historického zejména: JIŘÍ PADEVĚT, *Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích*, Praha 2015, a KATEŘINA PIORECKÁ – KAREL PIORECKÝ, *Praha avantgardní. Literární průvodce metropolí v letech 1918–1938*, Praha 2015.

Výsledkem je pestrý obraz protektorátního života. Čtenář tu najde spoustu dílčích informací k jednotlivým adresám, událostem a lidem žijícím nebo pohybujícím se v té době v pražské aglomeraci. Poněkud nejasná zůstává však otázka, podle jakého klíče byly jednotlivé adresy a informace pro knihu zvoleny a v ní seřazeny – výběr působí místy poněkud náhodné a poněkud tím trpí i struktura knihy, neboť působí lehce nepřehledně. Ani krátká „ediční poznámka“ na konci knihy nedává v tom směru jasnou informaci (anglické, resp. německé „shrnutí“ je v tom smyslu sice poněkud obsáhlejší, zní zato v překladu místy až tragikomicky: v německé verzi resumé se tak například z armádní střelnice v Kobylisích – nacistického popraviště – stala pouťová střelnice). I v tom ohledu je škoda, že autor rezignoval na širší a souhrnný textový výklad: Nejen laického čtenáře by jistě potěšil alespoň stručný úvod do komplexu problematiky válečné Prahy. Nicméně díky množství zprostředkovaného materiálu představuje Padevětova kniha cenný příspěvek k velké a badatelsky bohužel nadále autorsky zanedbávané epizodě pražských a českých dějin.

Prokop Tomek, specialista Vojenského historického ústavu na poválečné období a zejména na třetí odboj, předložil výrazně útlejšího průvodce: Přiblížil v něm známá i neznámá sídla Státní bezpečnosti v Praze. K obecně „populárním“ budovám v Bartolomějské ulici a na dnešní třídě Milady Horákové přiřadil desítky dalších – skrytých – útvarů na tajných adresách po celé Praze a „stovky schůzkových bytů a místností roztroušených v obytných domech“ (s. 7). Autor je identifikoval na bázi materiálů uložených v Archivu bezpečnostních složek. Konstatuje k tomu, že v posledním dvacetiletí „vyhledání sídla konkrétního útvaru Státní bezpečnosti představovalo nečekaně velké potíže. A je tomu překvapivě i dnes, po otevření archivů StB“ (tamtéž). Proč tomu je tak, to autor bohužel dále nevysvětluje.

Výsledky své rešerše představil Tomek formou hesel, která mají (většinou) jednotnou formou: Obsahují informace o objektu, o konkrétním útvaru StB, který v něm sídlil, přibližují účely využití tajných prostor, zmiňují významné události a podávají – názornou – současnou fotografickou dokumentaci konkrétní budovy. Jádro průvodce – jednotlivým heslům/adresám, tříděným podle pražských obvodů – předchází snad až příliš stručné úvodní texty. Vztahují se k tématům „Co byla Státní bezpečnost?“, „Co se dělo za zdmi?“, „Propůjčené a konspirační byty StB“, a pak následuje pod heslem „Místa dramatických událostí“ ještě stručné líčení jedné ukázkové „dramatické“ události, která názorně ilustruje

přílišnou horlivost a přitom nedostatečnou komunikaci mezi jednotlivými útvary StB a při níž došlo v důsledku toho ke ztrátám na životě.

Přílohu knihy tvoří přehledy organizační struktury ministerstev vnitra ČSSR i ČSR, Hlavní správy kontrarozvědky SNB, Správy SNB hlavního města Prahy a Středočeského kraje v období 1988–90, dále přehled propůjčených bytů StB v Praze a seznam krycích názvů hotelů a restaurací. Jedná se nesporně o cennou publikaci, určenou pro užší zainteresovanou veřejnost. Kniha nabízí podstatně nový pohled na známá místa české metropole. Mohla by zároveň sloužit jako báze nebo alespoň základní kámen pro zmapování role a aktivit StB na území hlavního města Československa a pro rozkrytí jejich důsledků pro fungování města a každodenní život jeho obyvatelstva.

Nina Lohmann

Jiří Siostrzonek, JAROMÍR ČEJKA – JIŽNÍ MĚSTO (FOTOGRAFICKÝ PROJEKT PRAŽSKÉHO SÍDLIŠTĚ Z POČÁTKU OSMDESÁTÝCH LET), PositiF, Praha 2014, 182 stran.

Jižní Město, jehož do řady fází rozložené budování započalo po roce 1970, jsem poznal na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Tehdejší Národní výbor hlavního města Prahy každoročně koncem listopadu posílal povinné pracovní kontingenty z podřízených organizací, aby v časové tísní před termínem slavnostního (a stavbařům prémiovaného) předání nových bytů pomohly s dokončovacími pracemi v nově postavených domech. A tak ženy uklízely a myly okna, zatímco muži vynášeli z domů stavební zbytky nebo nespotřebovaný a nevratný instalační materiál a pohřbívali ho v jamách měsíční krajiny kolem betonových obytných monster. Když do toho přšelo, měnila se měsíční krajina v bažinu s rybníčky.

Fotograf Jaromír Čejka objevil Jižní Město zhruba v téže době, a jen o málo později začal na popud svého učitele z FAMU Pavla Štechy s dlouholetým projektem sociálně zaměřené dokumentace života v této betonové poušti. Již od roku 1984 své fotografie s „jihoměstskou“ tematikou také vystavoval. Od roku 1984 také na tématu spolupracoval se sociologem, resp. sociálním ekologem a publicistou Bohuslavem Blažkem. Do počátku devadesátých let Čejka nashromáždil na 8 000 snímků tohoto specifického prostředí a mnoho z nich použil ve svých publikacích. Přesto je velká většina rozsáhlého fotografického fundusu širší veřejnosti dosud neznámá.

Učitel FPF Opavské univerzity Jiří Siostrzonek nyní k výstavním i publikačním účelům vybral z této masy materiálu velmi zdařilý vzorek, který v knize publikuje ve dvou dílech: Za prvé se tak stalo ve více než třiceti miniaturních reprodukcích i ve větších tabló proložených fotografií, použitých jako doprovodný materiál jeho úvodní studie o Čejkovi, o sociální fotografii doby „husákovského ticha“, o oponování režimu jeho uměleckým zobrazováním, o životě sídlištního segmentu české společnosti i o dosavadních, povýtce nesmělých pokusech o interpretaci širšího kontextu této doby. Druhý a hlavní díl vybraných fotografií je pak již bez komentáře prezentován jako jádro publikace: Je to na 115 celostránkových až dvoustránkových, bohužel nedatovaných, nepojmenovaných a místně neurčených fotografií, které podávají obecnější výpověď o Čejkou dlouhodobě a trpělivě zkoumaném tématu. Publikace neobsahuje jejich identifikační soupis.

Práci uzavírají dva krátké medailonky: Antonín Dufek tu charakterizuje Jaromíra Čejku jako „občanského fotografa“ a Jindřich Štreit letmo zmiňuje nesmírnou aktuálnost Čejkových fotografií, kde se lidé „pohybují na velkých staveništích. Děti si hrají v bezprizorních prostorách. [...] Kulturní vyprahlost, neosobní přístup, sériovost, uniformita. To vše se mísí s obyčejným, každodenním životem.“ (s. 174) Následuje stručná Čejkova biografie, seznam jeho výstav, publikací, zastoupení ve sbírkách a výběrová bibliografie tématu.

Jiří Siostrzonek, fotograf, básník, učitel, sociolog a publicista, nepojal úvodní, fotografiemi bohatě proloženou studii jako vědeckou monografii (v prvé části textovou i obrazovou minibiografií s. 11–18) o významném autorovi, nýbrž jako „intenzivní dialog mezi autorem a obrazovým poselstvím Jaromíra Čejky“ (s. 9). To je postoj, který recenzent musí respektovat. Autor ovšem přece jen koncipoval odborný, nikoliv literární text a vybavil ho odkazy na nemalý okruh literatury o osmdesátých letech, o výstavbě sídlišť a o dichotomii zoufalé touhy zejména mladší generace bydlet a stejně tak jejího zoufalého úsilí o zvládnutí bydlení v nekultivované sídlištní poušti, do níž byly rozhozeny betonové přespávací megakrabice s tisíci buněk soukromého bezpečí a pracně vybojovávané rodinné pohody.

Autor s odkazem na standardní literaturu připomíná,¹ že frontální nástup sociálně dokumentární fotografie byl – v Československu i v Polsku – od druhé poloviny sedmdesátých let širokým hnutím profesionálních

¹ DANIELA MRÁZKOVÁ – VLADIMÍR REMEŠ, *Vyprávění o historii československé fotografie prostřednictvím životních a tvůrčích osudů vybraných osobností a mezníků vývojových okamžiků*, Praha 1989.

fotografů i amatérů.² (s. 19n.) A toto hnutí bylo již před listopadovou revolucí – přes vlídný zájem lehce bezradné cenzury – opakovaně sociologicky diskutováno. Siostrzonek připomíná, že také Čejkovo Jižní Město původně vznikalo „z odporu a vymezování se proti komunistickému režimu. Čejka akcentoval působení jeho negativních stránek na člověka i společnost (depersonalizaci, úpadek, masovost, jednorozměrnost člověka, devastaci životního prostředí duše atd.), ale z dnešního pohledu v řadě snímků cítíme empatii a soucit autora s nelehkou situací obyvatel sídlišť.“ (s. 24n.) Dodejme ovšem, že tato empatie a soucit s trpícími je přece humanistickou bází celé dokumentaristické vlny. Jinak by sociální fotografie degradovala na výsměšný voyerismus.

Autor na s. 25 připomíná řadu významných objevných výstav a katalogů nebo průvodních publikací, vycházejících od devadesátých let, které dokumentaristicky tematizovaly období 1948–1989 nebo úžeji dobu normalizace (autorsky Miroslav Hucek, Dagmar Hochová, Iren Stehli, Jindřich Štreit, Lubomír Kotek, Dana Kyndrová, kurátorsky Antonín Dufek, Vladimír Birgus atd.).³ Siostrzonek přímo pro Prahu pozdní normalizace zdůrazňuje pozoruhodný projekt Lukáše Jasanského a Martina Poláka z let 1985–1990: *Pragensie*.⁴

Spíše než z této báze vychází však Siostrzonek při charakterizování Čejkova tématu a při hodnocení dobové situace v podstatě z jediného, nadto soustavně a nekriticky citovaného či parafrázovaného zdroje, ze studie literárního historika Kamila Činátla o časech normalizace.⁵ To přináší řadu problémů. Činátl souzní s dnes velmi silným, v principu ideologicky ahistorickým proudem generačně mladé historiografie a charakterizuje sedmdesátá a osmdesátá léta jako epochu „konsensu mezi politickou mocí a řadovými občany“ (s. 29), čas „smíření se ztrátou svobody“, dobu, která „zvláštním způsobem vzdorovala narácí“ a „přistoupení na podmínky života v reálném socialismu“ (exemplárně s. 25, 27). Čtenáři se tak v podstatě komparativně vnucuje iluze (oprávněná snad pro první pololetí roku 1968, kdy se mechanismy komunistické diktatury opravdu velmi zadíraly), jako by předchozí dvacetiletí bylo

² Autor tu odkazuje na studii Josefa Mouchy *Fotogenie rezistence*, otištěnou v historiografii dodnes nedoceneném díle JOSEFA ALANA A KOL., *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha 2001, s. 307–375.

³ Za všechny jmenujme alespoň: LUBOMÍR KOTEK, *Tady bylo Husákovo. Czechoslovakia 1982–1989*, Praha 2009.

⁴ LUKÁŠ JASANSKÝ – MARTIN POLÁK, *Pragensie*, Praha 1998, úvodní text KAREL SRP.

⁵ KAMIL ČINÁTL, *Časy normalizace*, in: *Tešilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace*, (edd.) PETR A. BÍLEK – BLANKA ČINÁTLVÁ, Příbram 2010, s. 166–187.

časem svobody, občanské nezávislosti a velkých příběhů, tedy jako by padesátá a šedesátá léta byla epochou, kdy režim zřejmě nevyžadoval od občanů pravidelná „kolektivní stvrzení loajality“, resp. formální účast na „socialistických karnevalech“ (s. 28). Tento nekritický autorský postoj vyvstal zřejmě především proto, že Siostrzonek není historik a neorientuje se v dějepisné literatuře svého tématu. Tato vize ovšem také odráží skutečnost, že výzkum dějin šedesátých let byl dlouho v bezmála monopolním autorském hájemství bývalých reformních komunistů, kteří důsledně inscenovali rozdíly epochy, kdy oni vládli společnosti a reformovali způsoby jejího ovládnutí, resp. následného času, kdy byli od kormidla moci drsně odstraněni konkurencí.

Siostrzonek je nejsilnější, když se od s. 33 soustředí na téma samé a snaží se vyhodnotit a interpretovat vybrané Čejkovy fotografie. Připomíná, že Čejka se nejprve zaměřil na život „sídlitních dětí“ a od nich přešel k celku Jižního Města. Čejkovými slovy: „Celé to ještě nedostavěné, rozkopané, hranaté a řemeslně po všech stránkách zprasené prostředí bez občanské vybavenosti pro mne bylo vizitkou a obrazem tehdejšího obludného pokryteckého režimu.“ (s. 34) Autor soudí, že Čejkovi šlo o eliminaci náhodnosti, o dokumentování každodenního života na sídlišti a potvrzení platnosti zachycených situací. Snažil se o nezúčastněné pozorování, pokoušel se sám sebe učinit nepřítomným a nechat „promlouvat samotnou skutečnost“. „Tím se mu podařilo z fotografií vyloučit povrchní pohled cizince sbírajícího převážně atrakce.“ (s. 35)

Jako intence je tento – snad „sociologicko-antropologický“ – přístup pochopitelný. Když však prohlížíme těch 150 Čejkových fotografií, jež kniha nabízí, dojdeme logicky tomu, že intence byla mocně korigována fotografovou vžitou a možná jím ani nereflektovanou uměleckou kompoziční i motivickou estetikou. Čejka nefotil spektakulární akce, nýbrž umělecky pádně dokumentoval „průběh komplikovaného sociálního experimentu“ (s. 38) a snímal drobné děje všedního dne jako velké a výtvárně působivé drama boje o přežití dětské duše při „apokalyptickém putování lidí i osamělých jedinců krajinou opuštěnou Bohem“ (s. 37). Jestli tohle není „velký dramatický příběh“, tak co tedy?

Je tu ještě jedna komponenta, která vymezuje atmosféru Čejkových fotografií: Fotograf se na Jižní Město, které až na výjimky snímal v exteriéru, vracel převážně v létě, v době školních prázdnin (s. 46). To byl čas, kdy tisíce dětí, čekajících na dovolenou rodičů nebo navrátilivších se z tohoto několikátýdenního vytržení ze sídlitní nudy, ubíjely letní čas

hrami v meziblokové, na kámen ztvrdlé pustiné sídliště. (Siostrzonek připomíná podstatnou okolnost, totiž že sídliště byla systematicky zasídlována především mladými rodinami s dětmi, takže střední generace a senioři tu představovali výraznou minoritu.) Perspektiva téže meziblokové krajiny za podzimního nebo jarního bahna, kdy zoufalé matky tahaly kočárky, děti a nákupy po prknech naházených do neprůchodného terénu, případně v době tápání chodců zimní sídlištní temnotou od zastávky autobusu k slabě ozářenému vchodu do „jejich paneláku“, by samozřejmě vypadala podstatně jinak.

Je zajímavé, že autor po soustavné práci s tisíci Čejkovými fotografiemi osmdesátých let, vnímajícími děti jako dominantní obyvatele panelových sídlišť a stavební pustiny mezi jejich bloky, a po sestavení reprezentativního – skvělého, ale těžce depresivního – výběru došel k závěru: „S odstupem let můžeme zodpovědně tvrdit, že prostředí sídliště určitě nezašlo na psychice dětí žádnou vážnější stopu.“ (s. 47). O co opřel toto nezměrně optimistické tvrzení, autor ovšem čtenáři neprozradil. Snad se prostě jen snažil ukončit svoji vstupní studii optimisticky. Využil k tomu i citát z knihy nadšené umělecko-historické zastánkyně panelových sídlišť Lucie Zadražilové: „Proč by vlastně měl být život na sídlišti horší než kdekoliv jinde? Život je přece rozmanitý a neexistují lepší nebo horší životní styly, hodnoty a orientace. Sídliště se stala neoddělitelnou součástí tkáně měst. [...] I tam se rodí štěstí.“ (s. 49)⁶ Pak již následuje více než stovka Čejkových fotografií: jednoznačných, drastických a smutně soucitných s lidmi, kteří „v tom“ tehdy museli žít.

Jiří Pešek

⁶ LUCIE ZADRAŽILOVÁ, *Když se utopie stane skutečností – panelová sídliště v Československu 1953–1989*, Praha 2014.

Jiří Hrůza, SVĚT MĚST, Academia, Praha 2014, 712 stran.

Nakladatelství Academia vydalo s láskou a pečlivostí rozsáhlou a výpravnou publikaci o urbanistice od hlubokého pravěku po současnost, resp. po vize budoucnosti. Knihu o historii měst, na níž se zpracováním stovek plánků, vedut a náčrtů či překreslením ilustrací z jiných publikací podílel ing. arch. Karel Marhold, napsal roku 2012 zesnulý architekt, urbanista, v letech 1971–1990 vedoucí projektant územního plánu Prahy. Dialog přes hranice oborů je vždy obtížný. Mohl-li se ovšem duchovní

otec věnce pražských montovaných sídlišť husákovského věku vydat na pole urbánních dějin,¹ může si snad historik měst dovolit – z urbanistických pozic – prozkoumat jeho knihu.

Práce je rozdělena do sedmi chronologických oddílů. První je zasvěcen velkým mimoevropským civilizacím starověku, druhý „zrodu evropského urbanismu“ v antice, přičemž za antický svět je tu považována jen jižní a jihovýchodní Evropa, Malá Asie, Levanta a Kréta. Z afrického teritoria je zmíněna pouze Alexandrie. Také celé západní Středomoří zůstává mimo autorův záběr (srov. mapku na s. 137). Třetí oddíl je věnován středověku. Autor jej rozdělil na kapitoly o byzantské říši, o „říši islámu“ (od Íránu až po maurská města Pyrenejského poloostrova), o evropském středověku a konečně o Čechách, Moravě a Slovensku (jako kdyby tyto územní celky tvořily už ve středověku společný útvar: Československo, viz mapku s. 271). V této kapitole (s. 244–271) je desetistránková pasáž – od s. 261 – věnována Praze.

Čtvrtý oddíl se zaměřil na renesanci a baroko. Pozornost je tu soustředěna především na Itálii, Francii, Německo (autor pod tímto označením rozumí dnešní Spolkovou republiku, zatímco říšské území východně od hranic na Odře a Nise, tj. např. včetně klíčové důležitých hanzovních, resp. říšských měst Gdaňsku nebo Královce, vůbec netematizuje. Gdaňsk byl přitom v polovině 17. století patrně nejlidnatější – 77 000 obyvatel – „německé“ město).² Alespoň v stručných zmínkách je tu představena i většina zemí západní a severní Evropy, z oblasti východně od Labe pouze, ovšem poměrně rozsáhle, Rusko, resp. Petrohrad (s. 352–362). Bohatá renesanční urbanistika na území Polského království je redukována na bližší nevysvětlený, jen stručnou popiskou opatřený pláněk Zamości (s. 299). Na druhé straně v knize zbylo místo i na mimoevropská města: vedle karibských a jihoamerických měst autor tematizoval také asijské koloniální opěrné body: Goa, Galle a Batavii. Je zajímavé, že významné renesanční epoše českých měst (připomeňme, že to byla doba ohromného růstu, na přelomu 16. a 17. století evropské záře zejména Prahy) autor věnoval jen čtyři stránky (s. 295–298), přičemž soustředil

¹ Hrůza o tom v předmluvě knihy na s. 5 píše: „Právě praktická účast na urbanistických projektech a zejména tři desetiletí trvající podíl na urbanistickém plánování pro Prahu podněcovaly můj trvalý zájem o dějiny a teorie plánování a stavby měst.“

² MARIA BOGUČKA, *Über den polyzentrischen Charakter der polnischen Urbanisation in der Frühen Neuzeit*, in: *Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*, (edd.) WALTER LEITSCH – STANISLAW TRAWKOWSKI, Wien – Köln – Weimar 1999, s. 204–215, zde s. 210. Srovnej též CORINA HESS, *Danziger Wohnkultur in der frühen Neuzeit. Untersuchungen zu Nachlassinventaren des 17. und 18. Jahrhunderts*, Berlin 2007, s. 47.

pozornost na Nový Bydžov, Pardubice, Nové Město nad Metují, Ostrov nad Ohří a Jičín. V kapitole o barokní a klasicistní výstavbě měst dostalo České království (do něhož bylo autorem mlčky zahrnuto i Markrabství moravské) osm stran (s. 373–380) povšechného výkladu, který se spíše než na urbanistiku měst soustřeďuje na šlechtické rezidence, a to i ty, které ležely mimo města (šternberský zámek v Tróji u Prahy, lednický parkový areál). Jinak patří autorův zájem hlavně pevnostnímu stavitelství (Hradec Králové, Terežín).

Devatenácté století nazývá Hrůza „Bránou k novým městům“. Ve stránkové kapitole spatřuje východisko proměn urbanismu ve francouzské revoluci a v Napoleonově impériu, jakož i v utopistických konceptech osvícenců i romantických reformátorů první třetiny 19. století. Východiskem vlastního výkladu autor tentokrát učinil především města na hranici nebo za hranicí urbánní Evropy: Šlo o nová založení válkou zničených měst nebo klíčová centra v USA (New York, Boston, Washington) a Rusku (Moskva po zničení roku 1812), novými politickými i ekonomicko-sociálními podmínkami vržená do fáze bouřlivého růstu, případně o hlavní města nově konstituovaných států (Atény, de facto zcela nově založené u trosk Akropole po osamostatnění Řecka a nástupu krále Oty I.). Kupodivu zcela mimo autorův zájem zůstalo však – pro celou dobu od raného novověku až po dnešní časy – klíčové velkoměsto východní evropské „periferie“, Istanbul. Kolem roku 1700 to bylo největší nebo jedno z největších měst v perimetru Evropy, před první světovou válkou jedna z pouhého tuctu milionových metropolí světa. Když byl pro rok 2010 Istanbul prohlášen „evropským městem kultury“, žilo v této rychle expandující aglomeraci 9 milionů obyvatel. Autorovi však tento zajímavý urbánní fenomén (na rozdíl např. od mnoha druhořadých ruských měst) nestál ani za zmínku.³

Je logické, že autor věnoval podstatnou pozornost také přestavbě Paříže, spojené se jmény Napoleona III. a jeho prefekta G. E. Haussmanna (s. 443–449). „Haussmannizace“ Paříže se stala inspirací pro celou řadu

³ Stačí porovnat tento Hrůzův nezáměr s ohromnou pozorností, kterou Istanbulu věnoval např. JÜRGEN OSTERHAMMEL v dnes již světově klasické knize *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München 2009. Z monografické literatury k Istanbulu srov. EBRU BOYAR – KATE FLEET, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge 2010. Boyar Ebru napsala i podstatnou kapitolu do nejnovější syntézy světových urbánních dějin: EBRU BOYAR, *The Ottoman city: 1500–1800*, in: *The Oxford Handbook of Cities in World History*, (ed.) PETER CLARK, Oxford 2013, s. 275–291. Diskuse k aktuálnímu stavu výzkumu istanbulske urbanistiky shrnuje sborník *History Takes Place: Istanbul. Dynamics of Urban Change*, (edd.) ANNA HOFMANN – AYŞE ÖNCÜ, Berlin 2016.

evropských měst, která se podobně radikálně a s obdobnými strategicko-prestižními motivy zbavovala historické substance svého jádra. Na příkladu Vídně, Berlína, Mnichova a Barcelony se pak autor věnuje rozšiřování velkoměst industriální epochy. Problematiku asanace zdravotně, stavebně i sociálně závadných čtvrtí rostoucích a modernizujících se velkoměst autor exemplifikuje na Praze (s. 471–475). Následuje kapitola o počátcích soudobého urbanismu (s. 477–504). Z osobností je tu stručně představen Rudolf Eitelberger, Ildefonso Cerda, Reinhardt Baumeister, Hermann Stübbern a především Camillo Sitte spolu se svými žáky. Z nových urbanistických koncepcí tu přichází lineární, zahradní, mrakodrapové a „krásné“ město.

Šestá část knihy je věnována 20. století (s. 505–634). Hrůza soudí: „Hlavním a do značné míry novým tématem světového urbanismu se na počátku 20. století stalo velkoměsto.“ (s. 506). Zdůvodnění, že – nejlépe několikamilionové – velkoměsto se stalo tématem „až“ po roce 1900, autor vidí v tom, že teprve tehdy se k němu upřel zájem mezinárodních konferencí a výstav, byly zakládány první urbanistické společnosti (tamtéž). Čilý, mezinárodně propojený a na stránkách odborného tisku intenzivně diskutovaný zájem stavebních i komunálních odborníků o velkoměsto v druhé polovině 19. století, ale např. také tehdejší literární diskuse o fenoménu „moloču“ velkoměsta, o jeho uměleckém vyjádření a ovšem i o jeho důsledcích pro společnost jako by autor nebral na vědomí. Přechází pak k „zahradním městům zítřka“, k městům avantgard (Le Corbusier, německá a ruská avantgarda), k tzv. organickému městu a k urbanistickému funkcionalismu (zde zejména Athénská charta z roku 1933). Poté se autor obrací k vybraným městům: Canberra, New Delhi, Moskva, New York, Paříž, Berlín, Řím, Praha (s. 574–576) a k „regionům“, tedy v podstatě konurbacím kolem klíčových velkoměst.

Další kapitola je věnována obnově měst po druhé světové válce. Je zajímavé, že zničení měst za první světové války autor vůbec netematizuje a ani v této kapitole si blíže nevšímá plošného zničení stovek až tisíců evropských měst a desítek velkoměst a dobových diskusí o (např. v perspektivě nacistických urbanistů pozitivních) urbanistických důsledcích této katastrofy. Po obecnějším úvodu je tu bližší pozornost věnována Berlínu, Londýnu a kupodivu (válkou naštěstí relativně minimálně zasažené) Praze (s. 595–601). Ukáže se však, že spíše než „obnově“ Prahy se tu Hrůza věnuje „budování socialistické Prahy“ včetně jejího prstence „přespávacích“ sídlišť, která sám koncipoval. Sídlíštěm ostatně autor návazně věnuje samostatnou nadšenou kapitolku. Šestá část knihy

končí kapitolou o „nových městech“ v Británii, v pařížské aglomeraci a v USA. Je zajímavé, že autor vůbec nevěnoval pozornost ani ohromným a urbanisticky namnoze velmi zajímavým metropolím východní Asie, ani živelně rostoucím megalopolím např. Afriky a vztahu jejich vývoje k urbanismu. Od roku 2008 žije více než polovina obyvatel planety Země ve městech. Naprostá většina z nich, zejména pokud leží mimo Evropu a Severní a dílem Jižní Ameriku, Austrálii a východní Asii, ovšem není výrazněji ovlivněna urbanistickým plánováním. Jsou to živelně se šířící, primitivně „urbanizované městské krajiny“, namnoze bez stabilní infrastruktury, bez funkčního hygienického a komunikačního zajištění. Přesto nelze, resp. nemělo by být možné tato nejednou mnohamilionová velkoměsta bez dalšího eliminovat z kontextu knihy o „světě měst“.⁴

Poslední, sedmá část knihy je teoretizující: od obecnějších otázek urbanizace autor přechází k „mezím funkcionalistického města“, k futuristickým městům, novému urbanismu a novým rozměrům měst. Text končí vyhlídkou do budoucnosti. Kniha je – prací Lenky Burgerové – ex post doplněna o výběrový seznam literatury, anglické shrnutí, rejstřík měst a pojmů z urbanismu a jmenný rejstřík. Dílo nemá poznámkový aparát, resp. v nemnoha poznámkách pod čarou jsou bibliograficky identifikovány pouze použité doslovné citáty. Publikaci chybí také přehled zdrojů, odkud byly převzaty Karlem Marholdem překreslené plány a veduty, nejsou tu uvedeny údaje o měřítku jednotlivých obrázků ani informace, zda plánky představují celek předlohy, nebo jen nějaký její výsek či detail. Obrazových materiálů, které absence těchto důležitých údajů degradovala z odborného podkladu do role pouhé ilustrace, je v práci na tisíc. Právě obrázky a jejich textové popisky jsou v knize nositeli podstatné části informací. Jejich soupis by tedy byl více než užitečný.

Jaké má tedy historik problémy s touto rozsáhlou a – zejména pro laického čtenáře – rozhodně obsahově zajímavou knihou? Především je to jistý rozpor autorova deklarovaného a realizovaného přístupu. Hrůza říká v úvodu díla: „Tato kniha nemůže zachytit vývoj měst v celé šíři jeho aspektů a ani nemůže v celosvětovém měřítku zaznamenat všechna města, která by si to zasloužila. Snaží se soustředit alespoň na sledování ‚umění stavby měst‘ a postihnout, jak se lidé v měnících se podmínkách vždy znovu učili stavět svá města, aby vlastně toto umění nikdy nezvládli.“ (s. 15) Autorovi jde tedy hlavně o „způsob prostorového

⁴ Srovnej PETER CLARK, *Comparative Approaches to Urban History*, in: *The Oxford Handbook of Cities in World History*, (ed.) TÝŽ, s. 2–6.

utváření města, vyjádřený především v jeho půdorysech.“ (s. 16) Připomíná pak, že „mezi základní vlastnosti města patří jeho vhodnost pro život obyvatel, poskytování sociálních a kulturních příležitostí, umožnění komunikace všeho druhu, vytváření určitého sociálního statutu i možnost zapojení do společenského života“. (s. 17)

Vysvětlení, jaká lidská sídla pokládá za města, však autor nepodává. Říká jen: „...pro téma knihy jsou výchozími dvě základní interpretace – fyzická a ekologická. Fyzická definice vychází z chápání města jako hmotného souboru prostorů, staveb, zařízení a ploch, které jsou prostředím, ‚obálkou‘ ekonomických a sociálních dějů dané společnosti. Město je pro tyto děje nezbytnou fyzickou ‚scénou‘, kterou si každá epocha podle svých potřeb a možností z té minulosti ponechané ‚scény‘ pracně přetváří, nebo si ji nově buduje. [...] Ekologická interpretace začíná vystupovat do popředí teprve v současné době. Stejně jako každý živý organismus si také člověk vytváří na tomto světě svým potřebám vyhovující ‚niku‘ – a to stále více na úkor nik všech ostatních.“ (s. 17) Hrůza tu volně zaměňuje „definici“ s „interpretací“, vymezení pojmu města se však čtenář nedočká.

Hrůza tak sice na jedné straně chápe roli města jako struktury (niky), potřebné pro život a bohatost kontextů aktivit obyvatel, na druhé straně však město redukuje (a v textu tak také převážně předvádí) na pouhý „prostorový či půdorysný tvar“, na (všeho všudy) opakovaně představovanou fyzickou scénu lidského života. Nečiní přitom kvalitativní rozdíl mezi „sídlem“ a „městem“: řada z jím uváděných útvarů jsou sídla neměstského charakteru. Např. halšatské hradiště Biskupin u Poznaně autor deklaruje jako „rané město“ (s. 215) nebo královskou rezidenci Versailles Hrůza na s. 338 prohlašuje za „hlavní město Francie“. (Tím recenzent samozřejmě nechce popírat skutečnost, že u rezidence bylo založeno Nové Město sv. Ludvíka a že Versailles má dodnes statut – ostatně nevelkého – města.) Skutečnost, že absolutní většina měst vznikla, resp. proměňovala se a byla představována bez urbanistického nebo architektonického plánu, je v podstatě degraduje, resp. vyřazuje z ohniska autorovy pozornosti.

Hrůza (předpokládejme, že v nemalé míry navzdory své životní zkušenosti) v knize zastává představu o klíčové roli architektů a urbanistů, resp. jejich vědecky podložené kompetence při formování nebo rozvíjení měst. Město je ale vždy a především politický, sociální a ekonomický útvar s řadou terciálních funkcí. Tato skutečnost se odráží v tom, že při zakládání, představování a rozšiřování měst hrály obvykle ve srovnání

s urbanistikou daleko větší roli mocenské, prestižní, finanční, správní a zejména právní okolnosti, resp. nejpozději od 19. století také stavební předpisy, požární nařízení atd. Prakticky nic z toho však není v knize vůbec zmíněno. Architektům, komunálním stavebním úředníkům a politikům přitom nejpozději od konce 18. století tyto okolnosti a podmínky jasné byly. Nikoliv zanedbatelnou roli hrála vždy otázka cen nemovitostí a návazně (v dobrém i špatném) komunální, soukromá i státní spekulace na tomto poli, mnohdy samozřejmě ve výsledku orientovaná proti funkční logice urbanistického rozvoje. (Exemplárních, pozitivních i negativních příkladů by se našel dostatek: od Berlína přes Mnichov až k Praze a Královským Vinohradům.) Jak intenzivně urbanisté pozdního 19. a časného 20. století vnímali tyto momenty a jak je aplikovali do své tvorby, by snad nejlépe ukázal příklad působení velkého mnichovského urbanisty Theodora Fischera, kdyby ho ovšem Hrůza vzal na vědomí.⁵

Řada průlomových, v důsledku nadregionálně významných jednání o stavbě a rozvoji měst se prostě neodehrála nad rýsovacími prkny urbanistů, nýbrž v polemikách o paragrafech stavebních řádů, zemských zastavovacích zákonů a ovšem nad legislativou, a to také finanční a daňovou. Ta totiž do velké míry definovala, co a jak se vůbec může plánovat a stavět. Urbanistický projekt nebo přinejmenším rámcový koncept byl pak ve většině případů mnohem méně výrazem vzletu umělecko-architektonického a urbanistického génia, nýbrž spíše „pouhým“ kvalifikovaným prostorovým vyjádřením přijatého legislativně finančního záměru. Celá řada praktických postupů výstavby měst se pak ustavila v důsledku ostrých zájmových střetů jednotlivých měst (jejich komunálních reprezentací, správců komunálního hospodářství, městských stavebních kanceláří a úřadů, ale také reprezentantů s radnicí personálně propojených stavebních firem) s bezohlednou hamižností státního fisku.

Tyto aspekty budování měst však autor vůbec nevzal na vědomí. Není pak divu, že v takto limitované knize o stavebním rozvoji velkoměst chybí právě ony praktické osobnosti, jako Franz Adickes, evropsky proslulý komunální politik a modernizátor pruské Altony, resp. od roku 1890 primátor a budovatel moderního Frankfurtu nad Mohanem, posléze autor „Lex Adickes“ (Preußisches Gesetz betreffend die Umlegung von Grundstücken in Frankfurt am Main, 1902), v novele z roku 1907 klíčového, pro rozvoj německých velkoměst v podstatě až do roku 1960 zásadního

⁵ STEFAN FISCH, *Stadtplanung im 19. Jahrhundert. Das Beispiel München bis zur Ära Theodor Fischer*, München 1988.

stavebního zákona. Je též symptomatičké, že Reinhardt Baumeisterovi, zakladateli moderní středoevropské akademické, prakticky aplikovatelné urbanistiky a městského plánování (v dobové terminologii Städtebau und Stadtplanung), a jeho zásadnímu – koncepčnímu i teoretickému, současníky nadšeně reflektovanému – významu pro stavební rozvoj středoevropských velkoměst autor v knize věnoval jednu stránku (zaplať Bůh!),⁶ zatímco průkopníkovi estetizující, cíleně na kontexty uměleckého řemesla navazující urbanistiky Camillo Sittemu strany čtyři...⁷

Tyto momenty by tolik nevadily, kdyby Hrůza napsal knihu jen o teoriích urbanismu, o architektonicko-urbanistické literatuře a snad i o (nemnohých) městech postavených podle předem daného architektonického projektu. (Přitom ale řadu exemplárních, bohatou literaturou dnes již analyzovaných klíčových případů autor jen letmo zaznamenává: Platí to o italské Sabionettě stejně jako o již zmíněné polské Zamości, s. 292, 299.) Hrůza ale neodolal a psal také o reálném historickém vývoji konkrétních měst. Zde pak – alespoň tam, kde se níže podepsaný může opřít o svoji badatelskou a recenzentskou zkušenost – zjistíme, že se Hrůza dopustil obdivuhodného množství věcných chyb a nesmyslů, resp. že evidentně neznal základní novější literaturu o jednotlivých městech, o problémech dějin jejich stavby a provozu.

Na stránkách Pražského sborníku historického bude snad nejproduktivnější, když se to pokusíme ukázat na příkladu Prahy. K definitivnímu etablování Starého Města autor na s. 265 říká: „Počátkem 13. století ohrozil České království vpád Tatarů, a proto král Václav I. podle pokračovatele Kosmovy kroniky [...] dal obezdít město pražské a jiné trhové vsi, které se v naší obecné řeči nazývají městy, nařídil opevnit dřevem nebo kamením...“ (Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, s. 112).“ Problémem je, že Tataři (resp. Mongolové, v jejichž vojsku byly tatarské jednotky) dorazili do střední Evropy teprve roku 1241. To nebyl ani počátek 13. století, ani počátek Václavem nařízené výstavby staroměstských hradeb, k němuž došlo bezprostředně po Václavově nástupu na trůn roku 1230. Problémem je i to, že se uvedený citát v dané edici nenalézá na s. 112, ale již na s. 102. Je součástí zápisu k roku 1249, ale lze ho chápat v podstatě jako retrospektivní, k počátku Václavovy vlády se vztahující kronikářův

⁶ REINHARDT BAUMEISTER, *Stadterweiterungen in technischer, baupolizeilicher und wirtschaftlicher Beziehung*, Berlin 1876. Baumeister se podílel na klíčových kolektivních dílech k tomuto tématu až do své smrti roku 1917, resp. jeho poslední studie vyšla dokonce rok poté: 1918.

⁷ CAMILLO SITTE, *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, Wien 1889.

povzdech, protože Hrůzou jen fragmentárně citovaná věta pokračuje slovy: „...donucuje řeholní i světské duchovní ke stavění hradeb a příkopů týchž měst.“ I na citované stránce 112 je ovšem řeč o pražských hradbách a o cizích nájezdnících, ale tento zápis se vztahuje až k roku 1253 a zmiňuje dobudování hradeb směrem k řece na severu a na západě Starého Města, resp. opevnění Juditina mostu na staroměstské i malostranské straně. Vnější ohrožení země toho roku ovšem „neobstarali“ Tataři, nýbrž uherští Kumáni, kteří obléhali Olomouc a zpusťořili velkou část Moravy.

K etablování Starého Města Hrůza na s. 265 ještě dodává, že k poměštění jádra pražské aglomerace dořlo v jejím pravobřežním těžiřti, kde ovšem: „...ještě zbývalo volnějši místo uvnitř souvisle vymezeného hradebního okruhu na jeho východním okraji, mezi dneřními ulicemi Celetnou a Perštýnem. Zde existovala nanejvř řidká zástavba s kostelíkem sv. Havla a proto zde Václav I. uložil svému mincmistru Eberhardovi založit Nové město okolo sv. Havla – Havelské Město.“ Problémem je, že o založení Havelského Města nás informuje pouze listina Přemysla Otakara II., pocházející až z roku 1265. To už byl Václav I. dvanáct let po smrti. Ostatně i nejstarři zmínka o kostelíku sv. Havla pochází až z roku 1252, mincmistr Eberhard je poprvé zmiňován až k roku 1253, tedy v úmrtním roce Václava I. Dodejme též, že ono Hrůzovo „volnějši místo“ uvnitř staroměstského území bylo podle archeologů souvisle osídleno již sto let před založením Havelského Města.

Ostatně slovem „lokace“ se ve středověku neoznačovalo jen osídlení dosud neobydleného areálu, ale např. také akt vysídlení dosavadního obyvatelstva, nové rozměření parcel, sjednání pro panovnickou pokladnu výhodného kontraktu s lokátorem a návazně osídlení prostoru nově povolányi kolonisty. Takhle se to událo např. na Malé Straně roku 1257. Nelze vyloučit možnost, že se tak z vůle Přemysla Otakara II. stalo i v této části staroměstského území. Havelské Město zaměstnává historiky i archeology již po řadu desetiletí. Psát o něm takto bez znalosti alespoň nejdůležitějšich prací ovšem nelze.⁸

Nemělo by smysl podobně důkladně mapovat všechny Hrůzovy omyly a svévolné konstrukce. Ještě horři je, že řadu urbanisticky zásadních a literaturou dobře vybavených pražských podniků autor (takřka) vůbec nevzal na vědomí. Platí to zejména o bohaté renesanční výstavbě Prahy

⁸ Aktuální stav poznatků o Havelském Městě důkladně diskutuje sborník z mezioborové konference: *Havelské Město pražské ve středověku. Historie – archeologie – stavební historie*, (edd.) MARTIN MUSÍLEK – VÁCLAV ŽÁK, Praha 2012.

po polovině 16. století. Ani zde ovšem nešlo o jednotný urbanistický plán. Dveře renesančnímu stavitelství přitom neotevřel jen velký požár Malé Strany a Hradu roku 1541, ale také a snad více zlomení politické moci pražských měst Ferdinandem I. v letech 1547/48. Pro šlechtu, cíleně nyní zvanou k místodržiteliskému dvoru, Praha přestala být nebezpečnou mocností a otevřela se jejím stavebním investicím. Skutečně velkolepou urbanistickou akcí byla pak Ferdinandem Tyrolským započatá a Rudolfem II. dovršená přestavba Hradu a jeho severního zázemí v jeden luxusní rezidenční celek. O tom má Hrůza jen obecnou několikařádkovou zmínku na s. 295. Kupodivu ani slovo neztratil o mohutné vlně manýristických a barokních šlechtických palácových i měšťanských rezidenčních investic ve všech pražských městech (včetně Nového Města!), které podstatně pozměnily funkční strukturu aglomerace. A stranou jeho zájmu zůstala i renesanční a barokní výstavba Židovského města, povětšinou, bohužel, pohřbená velkým staroměstským požárem roku 1689. Nepřekvapí, že právě Židovské město na mapě Prahy renesance, baroka a klasicismu (s. 374) jednoduše chybí.

Opravdová tragédie nastává pak v pasážích o Praze 19. a 20. století: „Ve srovnání s rozlohou Manhattanu, reprezentační přestavbou pařížského centra, velkorysostí vídeňské Ringstrasse či rozlehlými plochami, na které se měl rozšiřovat Berlín, se pražské asanační území jeví jako malé a nepříliš významné. Pražská asanace je však typická pro dobové pojetí ‚ozdravování‘.“ (s. 471). Autor zde bezpečně dokládá, že není schopen rozlišit motivy, cíle a koncepty urbanistických projektů. Ponecháme-li stranou ostrov Manhattan, k němuž by se na Vltavě jen těžko hledaly relevantní paralely, lze říci, že motivy k přestavbě Paříže, Berlína a tvorby vídeňské Okružní třídy byly jednak velmi odlišné, a jednak neměly s pražskou asanační částí Starého Města, Josefova a novoměstské Vojtěšské čtvrti takřka nic společného. Pařížský projekt Napoleona III. byl vedle snah o urbanistickou modernizaci a státně bezpečnostní zpřístupnění města veden snahou stáhnout do Paříže a ekonomicky zhodnotit provinční kapitál, naklonit prezidentu/císaři podnikatelské a finanční kruhy hlavního města a zaměstnat, ergo pacifikovat masy proletariátu celé oblasti Île-de-France.

Zcela jiné motivy vedly v polovině padesátých let Franze Josefa k rozhodnutí o zrušení vnitroměstských vídeňských hradeb a postupném (!) zastavení glacis. Připomeňme, že se tak stalo na úkor, resp. v řadě ohledů na útraty města Vídně. Velkorysost formátu Ringstraře pak diktovали generálové, ve svých myslích ještě roku 1856 bojující s vídeňskými

revolucionáři roku 1848. Snahy o radikální přestavbu Berlína byly pak vedeny úsilím Hohenzollernů o vytvoření prestižního centra nově založené říše, přičemž však císař ani jeho vláda nedokázali řešit problematiku sjednocení a funkčního propojení berlínské metropolitní aglomerace, až roku 1910 z komunální iniciativy spojené do „Účelového svazu Velký Berlín“.

Pražská asanační akce, která mimochodem probíhala až po bezmála úplném zničení historické substance prakticky celé novoměstské a nemalé části staroměstského teritoria a jejím nahrazení moderní, především obytnou zástavbou, byla opravdu motivována především hygienicky (velkou iniciační roli hrály lékařské fakulty obou pražských univerzit). Příklad Paříže hrál velkou roli při koncipování Pařížské třídy – ale aby tato souvislost dostala relevantní smysl, musel by Hrůza zmínit (a na mapách nechat zakreslit) Janem Koulou navržený a realizovaný Čechův most i návazný (neuskutečněný) urbanistický projekt letenského průkopu a velkorysého zvládnutí Letné, resp. celého velkého prostoru uvnitř vltavského meandru. O tom však autor kupodivu neztratil ani slovo.

Za zmínku stojí i skutečnost, že pražské barokní hradby byly roku 1874 odkoupeny od státu městem Prahou a ihned započalo jejich bourání a proměna dílem v ohromné parkové prostory (později zčásti zlikvidované právě za Hrůzovy účasti pražskou radiálou), dílem v parcely pro domovní výstavbu, jejichž prodejem obec splácela tuto koupi. (Do velké míry se tak naplňoval i návrh z roku 1870 – obkroužit Prahu pásmem parků. Vytvořit na bývalých hradbách „jako ve Vídni souvislý zelený pás a v něm probíhající okružní komunikaci“ [s. 474] ovšem nelze, jak pochopí – tedy s výjimkou Jiřího Hrůzy – každý, kdo někdy šel z Podskalí podél hradeb k Zemské porodnici.) Bourání hradeb začalo hned roku 1874 (tedy nikoliv „až po roce 1894“, srov. s. 473). „Uvolněné území“ samozřejmě připadlo investorovi, tedy městu Praze, a nikoliv „i předměstím, majícím tehdy statut samostatných královských měst“ (tamtéž). Předměstí ovšem profitovala ze zrušení statutu vojenského „demoličního pásu“ na velkých částech jejich katastru, kde se dosud nesměla budovat trvalá zděná zástavba.

Stavebně rychle rostoucí pražská obec v této době intenzivně jednala o urbanistické koncepci svého podstatného rozšíření, resp. o spojení Prahy s předměstskými obcemi a městy ve Velkou Prahu. (Město Praha, tísněné katastry předměstských měst, vzrostlo mezi léty 1880 a 1910 ze 187 000 obyvatel na 224 000, tedy o 20 %, pražská aglomerace jako celek expandovala za tutéž dobu z 314 000 na 586 000, tedy o 87 %.)

Slučovací proces byl – až na výjimku opozice Královských Vinohrad – úspěšně dokončen do roku 1911 (byť v důsledku německé obstrukce na zemském sněmu nemohl být korunován přijetím zákona o Velké Praze). Hrůzova tvrzení – „V tehdejší habsburské monarchii se tlak nové výstavby soustřeďoval především na sídelní Vídeň a provinciální Praha zůstávala v pozadí“ (s. 472) a „Město Praha vedlo již od konce 19. století jednání o připojení předměstí a dalších okolních obcí. Teprve vznik samostatného Československa s Prahou jako hlavním městem vytvořil pro tento záměr mnohem příznivější podmínky“ (s. 576) – jsou tedy jen dalšími z důkazů jeho věcné nekompetence. V dokladování této skutečnosti by bylo možno pokračovat.

Jak tedy z hlediska historika měst hodnotit tuto rozsáhlou a nakladatelsky krásně provedenou publikaci na závažné téma? Snad ji lze charakterizovat jako zajímavou, chronologickým záběrem i geografickým horizontem v Čechách unikátní populární knížku tak pro dospívající mládež: Je to kniha v mnohém inspirující, ovšem namnoze málo spolehlivě informující a hlavně koncepčně v celé řadě ohledů velmi jednostranná. K tomu, aby mohla být pojímána jako odborná práce, jí chybí většina základních předpokladů.

Jiří Pešek

SCHWEIZER STÄDTEBILDER. URBANE IKONOGRAPHIEN (15.–20. JAHRHUNDERT) / PORTRAITS DE VILLES SUISSES. ICONOGRAPHIE URBAINE (XVe–XXe SIÈCLE) / VEDUTE DELLE CITTÀ SVIZZERE. L'ICONOGRAFIA URBANA (XV–XX SECOLO), (Hrsg.) Bernd Roeck – Martina Stercken – François Walter – Marco Jorio – Thomas Manetsch, Redaktion: Julia Burckhardt Bild, Élodie LeComte und Thomas Manetsch, Chronos, Zürich 2013, 658 stran.

Jedním z nejvýznamnějších témat urbánních dějin posledních tří desetiletí je badatelsky vděčný výzkum historické podoby měst, při kterém se v interdisciplinárním výměru spojuje historiografické bádání s archeologií, geografii, etnologií a řadou dalších disciplín.¹ Na počátku

¹ Dokladem tohoto trvalého zájmu je nepochybně programová skladba kongresů EAUH, kde je uvedené téma pravidelně zastoupeno. Srovnej odkazy na jednotlivá konferenční jednání European Association for Urban History [online], [cit. 1. února 2016], <<http://www.eauh.eu/>>.

intenzivního novodobého zájmu o ikonografii měst stáli Cesare de Seta a Jacques Le Goff, kteří na sklonku osmdesátých let minulého století iniciovali projekt srovnávacího výzkumu vedut měst. Z něj se dnes v terminologické výbavě historiografie etablovala metoda srovnávací ikonografie měst (*vergleichende Städteikonographie*).² V rámci evropské historiografie se výzkumy, které v této tradici vznikly, řadí po bok projektů historických atlasů evropských měst, včetně těch českých a moravských,³ koordinovaných Mezinárodní komisí pro dějiny měst.⁴ K dnes již bohaté řadě titulů patří i rozsahem monumentální publikace švýcarských historiků, která ovšem na rozdíl od většiny zmíněných atlasů není věnována jediné lokalitě, ale souhrnně představuje vývoj vedutového zobrazení 68 švýcarských a lichtenštejnských měst. Tím byl beze zbytku naplněn původní požadavek srovnávací ikonografie, neboť na rozdíl od atlasů jednotlivých evropských měst tu nebylo vytvořeno pouhé východisko pro budoucí komparace zobrazování měst, ale cílem se stalo tuto komparaci realizovat v rámci měst určitého teritoria, a nadto ji chronologicky dovést až k moderní vizualizaci měst v prostředí současných digitálních médií.

V čele projektu sledujícího vývoj ikonografie švýcarských a lichtenštejnských měst stanul Bernd Roeck, jeden z dnes nejvýznamnějších švýcarských historiků. Uvedeným tématem se systematicky zabývá již od sklonku osmdesátých let minulého století, tedy od obnovení zájmu evropského bádání o ikonografii měst. Jeho četné studie se soustředily především na otázku metodiky interpretace tohoto typu pramenů.⁵ Tu v knize tematizuje i jeho úvodní studie. Roeck zde představuje vývoj a teorii zobrazování měst od pozdního středověku až do současnosti. Přibližuje historicky různé typy zobrazení s důrazem na první pozdně středověká vyobrazení, v nichž města začala vystupovat jako autonomní objekt a nikoliv jako pouhá stať. Vznik vedut autor studie sleduje v kontextu nejen jejich funkce, ale i materiálu, na němž se vyobrazení vyskytovala, a současně ve vazbě na aplikovanou techniku zobrazení.

2 Srovnej stručné shrnutí tohoto vývoje BERND ROECK, *Zur Einführung*, in: *Städtebilder der Neuzeit*, (Hrsg.) TÝŽ – JULIA BURCKHARDT, Ostfildern 2006, s. 12–14.

3 Srovnej Historický ústav AV ČR, *Historický atlas měst ČR*, Praha 2015 [online], [cit. 1. února 2016], <<http://towns.hiu.cas.cz/>>.

4 Srovnej International Commission for the History of Towns, *Historic Towns Atlases: Urban History through Maps* [online], [cit. 1. února 2016], <<http://www.ucd.ie/twnatlas/index.html>>. Myšlenka vydávání historických atlasů měst se prosadila už v padesátých letech minulého století.

5 Srovnej shrnutí problematiky BERND ROECK, *Stadtdarstellungen der frühen Neuzeit. Realität und Abbildung*, in: *Städtebilder der Neuzeit*, (Hrsg.) TÝŽ – J. BURCKHARDT, s. 19–39.

Všechny tyto elementy totiž zpětně ovlivňovaly formu a obsah vedut. Výsledné obrazy jsou představeny i ve vztahu k uměleckému vývoji a jeho formálním i obsahovým souvislostem, které určují limity jejich interpretace při zobrazování měst. Prostor je poskytnut také dobové teoretické literatuře a její reflexi ve vývoji vedut. Při vytýčení metodického rámce výzkumu Roeck věnuje zvláštní pozornost vlivům orientálních kultur na ikonografii švýcarských a lichtenštejnských měst a otázce raně novověkého kulturního transferu v této oblasti. Šlo především o přejímání uměleckých forem a technik na straně evropských tvůrců a naopak rozšíření vedutového zobrazování měst na straně umělců z oblastí islámské kultury.

Roeck při definování metodiky interpretace městské ikonografie vytvářené klasickými výtvarnými technikami neopomněl ani následný nástup fotografie a filmu a jejich možnosti zachytit město. Jak zdůrazňuje, vznik nových technických postupů, které nabídly mnohem přesnější zaznamenání urbánních objektů, ovšem nevyloučil umělecký přístup k tématu města, a proto ani analogová média nepřinesla výhradně přesné obrazy měst, stále byly určující také představy jejich tvůrců o zobrazovaných městech (s. 29).

Závěr metodického úvodu tematizuje současná digitální média a jejich přístup k zachycení měst, v němž autor odhaluje řadu vlivů tvorby klasických vedut a raně novověkých představ o estetice zobrazování měst. Roeck konstatuje, že východiskem metodiky zpracování vedut švýcarských a lichtenštejnských měst se v publikaci stala především diskurzivní analýza, respektující pestrou škálu souvislostí vzniku vyobrazení. Současně se metodika dotýká i teorie komunikace. Její aplikace sice není v úvodu přesně vymezena, ale reflektuje ji např. příspěvek zaměřený na problematiku vzniku digitálních obrazů měst. Pokud by ale byla komunikační teorie aplikována důsledně, museli by si autoři publikace povšimnout nejen autorského zázemí vedut a okruhu problémů spojených s jejich vznikem, ale také jejich následného působení, respektive recipientů těchto děl. Toto téma stálo ovšem mimo jejich zájem.

Základ publikace tvoří kapitoly věnované jednotlivým městům. Autorský kolektiv v nich podrobně zmapoval vývoj jejich zobrazování od období pozdního středověku do počátku 20. století. Stranou jsou ponechány mapy a plány a jejich případná souvislost s vedutami. Zohledněn není ani v úvodu původně avizovaný vývoj ve 20. století, respektive pominut je nástup digitální éry zobrazování. Ve druhém případě nahrazují tento deficit samostatné kapitoly v úvodu knihy. Soustřeďují se

jednak na problematiku fotografického zaznamenávání měst, především ve formě již v 19. století oblíbených panoramat, a dále na téma aktuálních webových stránek švýcarských měst. Zatímco vývoj fotografického zobrazení švýcarských měst podává Sylvain Malfroy jako podrobný přehled využívané techniky i typologii fotografií zachycujících celky i detaily urbánního prostoru, v případě aktuálních internetových prezentací se Lutz Philipp Günther pokusil zejména prokázat tezi, že navzdory všem technologickým inovacím sledují tyto prezentace historicky vzniklé principy zobrazování měst (koncentrace na charakteristické stavební celky, případně jednotlivé budovy, scény, respektive stafáž z každodenního života, zakomponování názvů měst do vyobrazení, užití městských heraldických symbolů, kombinace urbánních a přírodních prvků etc.) a někdy přímo historická vyobrazení reprodukuje.

Přehledům ikonografie jednotlivých měst předchází několik dalších studií, které jsou již koncipovány jako výsledky komparace v publikaci zpracovaných a představených vyobrazení měst a naplňují tak původní záměr předložit výsledky srovnávací ikonografie. V prvním z těchto příspěvků se Regula Schmid zabývá tématem měst ve švýcarských obrazových kronikách. Tradice městských kronik, formovaná již v období pozdního středověku, byla spojená v první řadě s prezentací činnosti městských rad a jednotlivých měšťanů. Sepisovali je proto přímo členové rad nebo městští úředníci, autoři jejich obrazové části ovšem zůstávali zpravidla v anonymitě. Většina vedut ve švýcarských kronikách představovala ideální obrazy či fantazijní kompozice, identifikovatelné jen díky heraldické výbavě či textovému popisu. Na formu ilustrací v kronikách měl zásadní vliv vznik a rozšíření nového tištěného média, které s sebou přineslo především důraz na přesný záznam detailů. To evokovalo zdání autenticity, aniž by se ovšem skutečně jednalo o realistické obrazy.

Tištěné veduty se na území Švýcarska prokazatelně stávaly předlohou pro obrazové rukopisné kroniky, opačná inspirace nebyla doložena. Podle autorky to souviselo s odlišnou funkcí rukopisných kronik i s autonomním obrazem měst v grafice. Schmid neopomněla ani interakci obrazových kronik a jejich čtenářů, respektive majitelů, tedy problematiku, kterou ostatní autoři publikace, jak bylo zmíněno, opominuli. Čtenáře kronik je ovšem, na rozdíl od recipientů jiných vyobrazení měst, možné poměrně snadno definovat: představovali relativně úzký a uzavřený okruh osob z významných rodů s elitním postavením ve společnosti.

Tématem samostatné kapitoly se stal i základní typ raně novověkých vedut, tj. grafika, publikovaná jako součást dvou klíčových topografic-

kých projektů 17. a 18. století, které zaznamenaly i podobu Švýcarska. Bruno Weber se pokusil srovnat formální i obsahovou podobu těchto tisků, z nichž první je z dílny Matthäuse Meriana a Martina Zeilera a druhý představuje o více než sto let mladší topografie Davida Herrlibergera. Obě díla odrážela dobové nároky i umělecké konvence při ztvárnění krajiny města a okolí, ale lišila se koncepcí jejich prezentace. Merianův projekt se obracel k soudobému čtenáři a odkazoval především na minulost měst, jež ztvárnil jako esteticky dokonalé objekty s řadou realitě vzdálených detailů a bohatou stafáží. Herrliberger oproti tomu koncipoval topografii spíše pro budoucí „publikum“ s důrazem na realistické ztvárnění krajiny, která si vystačí bez doplňujících žánrových vyobrazení.

Komparace pozdně středověkých a raně novověkých vedut švýcarských a lichtenštejnských měst přinesla autorskému kolektivu ještě dvě témata, která stála v minulosti spíše na okraji zájmu. Prvním je problematika vlivu materiálu, na němž a s nímž byly dobové veduty vytvářeny, na jejich výslednou podobu. Touto otázkou se v publikaci zabývá Lucas Burkart. Jeho příspěvek nepřináší pouhý výčet materiálů, ale ukazuje spojení kvality použitého materiálu a výsledné formy i obsahu vyobrazení měst, respektive jejich inscenování. Burkart dokládá, jak materiál určoval nejen techniku zpracování obrazu, ale mohl mu propůjčovat i určitý symbolický význam, respektive „komentovat“ jeho obsah.

Druhým, dosud opomíjeným tématem je textová složka vedut. Martina Stercken sleduje různé formy spojení textů s obrazy měst, ale v centru její pozornosti se ocitly především raně novověké topografie a panegyrika. Právě tento typ titulů výrazně přispěl k vytvoření vazby obou komponent vedut – písma i obrazu. Titulky, legendy, vnořené tabule s texty a další písemné složky se v tomto typu literatury švýcarské proveniencí stávaly součástí konceptu zobrazování měst. Zpočátku přinášely jen jejich názvy, což byl při schematickém zobrazování ještě v dřevorezech druhé poloviny 15. století základní předpoklad identifikace lokality. Ve století následujícím texty již zpřesňovaly obraz měst popisem významných budov a odkazovaly na minulost i přítomnost určité lokality. Stercken prokazuje, že písemné prvky nesloužily jen k identifikaci a individualizaci obrazů měst, ale byly stejným dílem jejich součástí, tj. prvkem, který dotvářel obraz a propůjčoval mu další význam.

Celek úvodních studií uzavírá esej Françoise Waltera, který nahlíží zobrazovaný urbánní prostor z hlediska vlivů sociálně-ekonomického vývoje, jež se manifestovaly ve výsledné podobě obrazů měst.

V závěrečném shrnutí tématu švýcarské a lichtenštejnské urbánní ikonografie připomíná Bernd Roeck její početný výskyt, který souvisel s rozvojem měst na území Švýcarské konfederace ve sledovaném období. Publikace eviduje města různé velikosti, která si našla místo ve všech významnějších pozdně středověkých a raně novověkých evropských edičních projektech, ale i v domácí grafice a malbě. Co do typologie vedut vyobrazení ze švýcarské produkce nevybočovala z evropského standardu. Do výsledné podoby zobrazovaných měst se však častěji promítaly požadavky objednavatelů vedut či mecenášů jejich tvůrců. V rámci konfederace v této roli opakovaně vystupovaly městské rady či přední měšťanské rody. Do tvorby vedut ve Švýcarsku pronikaly i vlivy nastupující reformace. V jejím důsledku rostl význam znázornění nezpochybnitelné konfesijní identifikace jednotlivých měst. S ní souviselo i další specifikum urbánní ikonografie švýcarské provenience – častější užití emblematické, konkrétně ve spojení s manifestováním měšťanských ctností. Typická byla i absence ztvárnění ideálních měst, rozšířeného v raném novověku především v italské produkci.

Roeck na závěr tematizuje ještě jednu otázku, která dosud zůstala stranou zájmu. Připomíná, že raně novověká švýcarská města byla ztvářována nikoliv z pohledu jejich obyvatel, ale spíše z pohledu „cizince“, který vnímal město jako pevnost uzavřenou hradbami, v jejímž prostoru dominovaly stavby, respektive prvky spojené s výkonem moci. Situace se měnila až v průběhu 18. století, kdy ve švýcarských vedutách, podobně jako jinde v Evropě, z centra pozornosti ustupuje dosud hlavní objekt, tj. město, a důraz se přesouvá na krajinu a přírodu. Města byla nově zaznamenávána výhradně jako jejich součást. S nástupem fotografie pak jen zdánlivě docházelo k úplnému překonání starších formálních postupů. Roeck vyzdvihuje skutečnost, že řada z nich při inscenování měst na fotografiích má své inspirační zdroje v raně novověkých vedutách.

Příručka k urbánní ikonografii švýcarských a lichtenštejnských měst z větší části naplnila cíle, které si její autorský kolektiv vytýčil. Nejednalo se jen o shromáždění obrazového materiálu a jeho analýzu, která se opírala o zkoumání škály témat objevujících se v současné evropské urbánní historiografii. Přínosná byla především komparace masy vedutového zobrazení měst a zobecnění výsledků jejích analýz v úvodních studiích. Takto velkoryse rozvržený a metodicky propracovaný projekt neponechává téměř žádný prostor pro připomínky. Mohla však být alespoň výběrově zohledněna bohatá zahraniční odborná literatura.

Bibliografie v publikaci bohužel téměř výhradně zachytila vedle švýcarské jen německou a rakouskou historiografickou produkci. Příručce by však především prospělo, kdyby vedle ikonografie uměleckého zobrazování měst nepominula ani jejich mapy a plány, jež se vznikem vedut úzce souvisely. Absence spojení vedut s kartografickým materiálem představuje nejvýznamnější residuum, limitující možnosti komparace v celoevropském měřítku, protože evropská historiografie se aktuálně opírá zejména o projekty historických atlasů měst, integrující vedle map a plánů měst i ikonografické prameny.

Olga Fejtová

RATHÄUSER ALS MULTIFUNKTIONALE RÄUME DER REPRÄSENTATION, DER PARTEIUNGEN UND DES GEHEIMNISSES, (Hrsg.) Susanne Claudine Pils – Martin Scheutz – Christoph Sonnlechner – Stefan Spevak, Studien-Verlag, Innsbruck – Wien – Bozen 2012, 445 stran.

Radnice ve středověkých a raně novověkých městech plnily již od svého vzniku funkci přirozených městských center. S trochou nadsázky by se dalo říci, že je těžké představit si město bez radnice, alespoň v našem prostředí. Přestože cesta ke vzniku radnic byla od středověku poměrně složitá a zdlouhavá, plní radnice dodnes v mnoha evropských městech svoji funkci, byť mnohde už pouze reprezentativní. Nejdelsí bylo především počáteční období geneze radnic od 13. (někdy už i 12.) století do 14. století. Druhou významnou etapu vzniku radnic zaznamenáváme od 15. do poloviny 17. století. Třetí vlnu budování radnic pozorujeme od poloviny 19. do počátku 20. století, kdy počaly vznikat nové radniční budovy, ať už to byly ty typické věžové, nebo větší komplexy budov, které byly později spojeny či nahrazeny magistrátními úřady velkých měst.

Předkládaný sborník je sestaven z příspěvků konference, která se konala v roce 2011 ve Vídni. Snaží se postihnout genezi radnic ve střední Evropě, a to doslova od Švýcarska po Rumunsko a od Čech po horní Itálii. Vznik radnice nebyl vždy jednoduchým procesem, neboť představoval také jistou míru emancipace měšťanů od světských či duchovních vládců měst. Pokud jde o okruhy bádání, můžeme zkoumat postavení radnice v prostoru města, v ideologii komunální, ale i zemské a královské politiky. Radnici lze rovněž vnímat jako místo, kde se formovala městská identita, jako místo kolektivní i individuální paměti. Bylo to také místo

výkonu městské, ale i státní moci. Pokud jde o terminologii radnic, můžeme odkázat na římskou curii či praetorium, na italské palatium (palazzo comunale) nebo na německý pojem Rathaus, s nímž koresponduje české označení rathauz či radnice. V Anglii se setkáváme s pojmy guidhall, town či city hall. Pomineme-li italská města, nejstarší radnice v našem geografickém prostoru musíme hledat v říšských městech, vůbec nejstarší v německém Kolíně nad Rýnem (1150) a Gelnhausenu (1170).

Úvodní okruh příspěvků sborníku je věnován multifunkcionalitě, principu veřejného a neveřejného prostoru radnic v delší časové perspektivě. Po úvodním krátkém příspěvku M. Swateka a J. Wührera o soutěži vypsané na výstavbu nové vídeňské radnice v letech 1868–1869 následuje stěžejní úvodní metodologická studie M. Scheutze, zaměřená na multifunkcionalitu radnic v dlouhé (časové) perspektivě. Radnice je v Scheutzově pojetí ceremoniální místo volby městských rad, sídlo městských radních, ale také jeden z hlavních bodů veřejného městského prostoru vedle kostela, tržiště a hospody. Budovy radnic představují také symboly měst, před nimiž se konaly trhy, lidová shromáždění, kulturní akce či vánoční trhy. Tato tendence existuje dodnes například po vyhraných sportovních zápasech. V další části své stati se autor zabývá genezí radnic v rakouském prostoru (Vídeň, Klosterneuburg, Křemže, Vídeňské Nové Město). Součástí příspěvku je i velmi podrobná bibliografie k tématu; tak je tomu ostatně i u všech dalších příspěvků sborníku.

Druhý tematický okruh se zaměřuje na radnice ve středověku a novověku z regionálně-historické perspektivy. Text S. Albrechta se věnuje architektuře veřejného a neveřejného prostoru v radničních budovách. Klade si otázku, jakou roli hrály architektonické symboly ve veřejném prostoru a zda tyto symboly ještě vůbec potřebujeme. Vznik radnic na počátku 13. století se týkal zejména říše, konkrétně německého a italského prostoru. V mnoha částech Evropy existovala města bez vlastní radniční budovy a rada se scházela například v kláštorech či kostelech. Podle S. Albrechta by se dalo říci, že radnice vděčí za svoji existenci spíše než funkční nutnosti potřebě reprezentace skrze symboly.

K. Brandstätter zaměřuje pozornost na radnice západního Rakouska ve středověku a raném novověku. V centru jeho pozornosti stojí financování, poloha, funkce, výstavba a reprezentace radničních budov. Kromě Innsbrucku, kde radnice vznikla už v roce 1363, v této části Rakouska až do 15. století radnice prakticky neexistovaly. Po roce 1400 ovšem nastal boom radničních budov – za všechny jmenujme alespoň města Salzburg (1407), Meran (1413), Villach (1465) či Klagenfurt (1489).

A. Ch. Gampp nabízí pojednání o vládě lidu a sociálním snobství – pohled na švýcarské radniční stavby raného novověku v historické perspektivě. První radnice vznikla v Basileji už roku 1257, bernská radnice v roce 1406, fribourská až bezmála o sto let později. Našemu prostoru se blíží příspěvek J. Majorossy, která popisuje vývoj od soudního k radničnímu domu na příkladu měst středověkých Uher. Nejstarší radnice vznikla k roku 1284 v arcibiskupské Ostřihomi, následovala dnes slovenská města Kremnice (1380) a Prešpurk (1387), zřejmě koncem 14. století i Košice a konečně roku 1397 také Buda.

Příspěvek J. Žemličky popisuje dlouhou cestu českých měst ke středověkým radnicím. Nejstarší písemné zmínky o radním domě na českém území pocházejí z Chebu, který ovšem tehdy ještě nepatřil k Čechám. Od roku 1296 usilovali o zřízení radnice staroměstští radní; předtím sloužil Staroměstským pro větší shromáždění hlavní farní kostel sv. Mikuláše na Rynku, radní schůze se zřejmě odbývaly na rychtě či v domě některého z konšelů. Zřízení radního domu se Staroměstští dočkali až v roce 1338 na základě privilegia Jana Lucemburského. Vznik staroměstské radnice se stal impulzem pro zřizování radničních domů v dalších městech – v Brně, Mostě, Žatci, Kadani, Kutné Hoře či Olomouci. Novoměstská radnice byla zřízena již před rokem 1374, v písemných pramenech je nová radniční budova zmiňována v roce 1377.

H. Th. Gráf se zamýšlí nad tím, zda lze radnice v menších hessenských městech vnímat jako pomníky komunálního sebeuvědomování, či spíše jako kompenzaci městského úpadku.

Třetí tematický okruh sborníku se věnuje radnicím jako jevišti reprezentace komunální moci a hned tři příspěvky jsou zaměřeny na radnice ve Vídni. Jeden z editorů sborníku Ch. Sonnlechner se zabývá vídeňskou radnicí jako místem paměti. A není to zrovna paměť krátká, vždyť stará vídeňská radnice je připomínána na místě dnešní Salvatorgasse, Wipplingerstraße a ulice Stoß im Himmel už v roce 1316. Dnes na tomto místě stojí komplex barokních budov. Za určitou formu paměti vídeňské radnice lze považovat rukopis zvaný Eisenbuch. Jde o neznámější městskou právní knihu vedenou od 14. až do 19. století. Vztahem nové vídeňské radnice a dómu sv. Štěpána v rovině politické a reprezentativní se zabývá S. Spewak. Nově postavená vídeňská radnice podle něj v 19. století představovala nejen symbol boje proti absolutismu, nýbrž také určitou profánní protiváhu katolickému centru města, symbolizovanému právě Sv. Štěpánem.

I. Podbrecky se věnuje vídeňskému radničnímu sklepu, který byl na přelomu let 1898 a 1899 v rekordním čase tří měsíců vyzdoben ve stylu

vídeňské secese. Tento prostor symbolizoval nejen jakousi výstavní platformu nového uměleckého stylu, ale také místo společného stolování Vídeňanů. S. Békési zaměřil svoji pozornost k radnici jako muzejnímu a výstavnímu prostoru. Zamýšlí se nad formami a funkcemi vídeňské městské reprezentace v letech 1886–1958. Nová vídeňská radnice od svého založení sloužila nejen jako místo připomínající historii města, ale také jako místo městské paměti.

C. Hermann na příkladu staré radnice v Linci, která vznikla v letech 1513–1514, píše o vztahu městské reprezentace a funkcionality v průběhu 16.–21. století. Krátkým ohlédnutím za radniční architekturou 19. a 20. století je příspěvek A. Nierhause, v němž je možné vysledovat proměny architektonického pojetí od budovy nové vídeňské radnice z 19. století přes frankfurtskou radnici ze sedmdesátých let 20. století až po současnou architekturu radnic v Londýně či v Innsbrucku. Pátý, poslední oddíl sborníku tvoří v podstatě jeden příspěvek – závěrečné shrnutí z pera Karla Fischera.

Vídeňský sborník o radnicích je zdařilým počinem, který k tématu nasměroval badatele z dalších zemí. Ve sborníku jistě nemohla být zastoupena všechna města středoevropského prostoru, nicméně v něm trochu schází právě některá významná říšská města. Absenci polského prostředí kompenzovala konference o radnicích konaná v Krakově. Zazněly na ní příspěvky polských, českých a rakouských historiků, které vyšly ve sborníku vydaném v roce 2014.¹ Kolokvium o radnicích v českých pozdně středověkých městech pak následovalo v roce 2014 také v Praze.

Kateřina Jíšová

¹ *Materiały konferencji naukowej „Ratusz w miastach Polski i Rzeczypospolitej obojga narodów: XIII–XVIII wiek”, Kraków, 19–20 kwietnia 2013, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 74, 2014, s. 11–245.*

CITY HALLS AND CIVIC MATERIALISM. TOWARDS A GLOBAL HISTORY OF URBAN PUBLIC SPACE, (edd.) Swati Chattopadhyay – Jeremy White, Routledge, London – New York 2014, XXII + 310 stran.

Předkládaný sborník svědčí o neutuchající popularitě, kterou si v historickém výzkumu vydobily otázky spojené s problematikou prostoru a vizuální symboliky objektů v něm umístěných, zvláště mají-li politickou dimenzi. Ústřední téma představuje budova radnice (*city hall*),

kteřá není chápana pouze jako „městská pamětihodnota“, ale především jako „občanská instituce, reprezentující veřejnost v různých politických a společenských kontextech“ (s. 3–4). Radnice je zde definována ve dvou základních pojetích. Jedná se o „prostorový objekt“ (*spatial type*), jehož třídimenzionální podobu formují místní i globální politické procesy a každodenní občanská zkušenost. V tomto případě je zohledněna architektonická, praktická, symbolická a estetická hodnota budovy radnice, stejně tak jako její umístění. V návaznosti na pojetí veřejnosti u Jürgena Habermase je radnice charakterizována také jako „veřejný prostor“ (*public space*). Otevřenost radnice představuje paralelu k dobovému pojetí veřejnosti (ve smyslu sociálních skupin, které zahrnovala) a potřeba výstavby reprezentativní budovy je jedním z konstitutivních prvků politické emancipace střední třídy.

Idea radnice je považována za evropský export, který se do ostatních částí světa rozšířil jako vedlejší produkt kolonialismu a imperialismu. Přínosem sborníku tedy jistě je, že se v geografickém záběru neomezuje pouze na evropské prostředí, ale zajímá se i o dílčí problematiku asijskou, americkou, australskou a africkou. V případě neevropských studií je pozornost kladena především na napětí, které bylo vtěleno do radnice jako objektu i jako instituce. V koloniálních podmínkách se totiž stávala nejen reprezentantem evropské koloniální identity, ale vztahoval se k ní (většinou negativně) i nově se formující protikoloniální národní sentiment.

Časově se příspěvky zabývají obdobím od konce 18. století do současnosti a vybrány jsou především krizové momenty, tj. chvíle, kdy se v dané lokalitě úloha radnice mění a redefinuje. Autoři jednotlivých studií metodologicky čerpají z pestrého multidisciplinárního zázemí čítajícího historii, urbánní dějiny, geografii i dějiny architektury a umění. Sborník je rozdělen do tří částí, z nichž první se zaměřuje na občanskou identitu, druhá na vytváření veřejného prostoru a třetí na jeho transformaci.

Společným motivem čtyř příspěvků v první části sborníku je proces výstavby či přestavby budov radnice v různých geografických regionech. Ve všech případech je poukázáno, nakolik se v debatách i ve výsledné podobě budovy odráží dobová politická a sociální konstelace. Pilotní příspěvek Mary P. Ryanové zkoumá okolnosti výstavby a architektonickou podobu radnic ve třech městech Spojených států. V New Orleans jsou to radnice Cabildo ve francouzské čtvrti, postavená v druhé polovině 18. století ve španělském koloniálním stylu, a architektonicky kontrastující neoklasicistní Municipal Hall v americké čtvrti z poloviny

19. století. Navzdory mohutnému sloupovému průčelí měla i tato nová budova poměrně malý vstupní prostor, který byl interpretován jako metaforické vyjádření omezeného přístupu k občanským právům v rasově rozděleném New Orleansu. V New Yorku je do protikladu postavena finančně úsporná a architektonicky střízlivá stavba City Hall z počátku 19. století, o jejímž úspěchu u veřejnosti svědčí to, že byla i v následujícím století považována za symbol občanské a republikánské hrdosti. Oproti tomu nákladná výstavba nové budovy soudního dvora Tweed House, vyznačující se nepřehlednou spleť chodeb a opulentní výzdobou, se stala výkladní skříní politické korupce. Podobný osud měla i budova radnice v San Francisku. Ambiciózní stavba s vysokým dómem ze sedmdesátých let 19. století několikanásobně překročila plánovaný rozpočet, a ačkoli měla být trvalou ozdobou hrdého města, zřítla se při zemětřesení v roce 1906. Jak vyplývá z dílčích příkladů představených autorkou, na základě dokumentů týkajících se výstavby jednotlivých radničních budov lze zmapovat důležité momenty americké historie – snahu o vymanění se z koloniálního dědictví, rasové napětí, hrdý republikanismus i problémy politické korupce známé z mnoha velkých amerických měst.

Laura Kolbeová si za objekt studie vybrala radnice v hlavních městech severní Evropy (Kodani, Stockholmu, Helsinkách a Reykjavíku) a dokládá, nakolik zde byla výstavba reprezentativních budov městské samosprávy provázána s procesem formování národních států. Veřejná městská správa byla podobně jako státní správa vybudována na principu centrality. Radnice v hlavním městě tudíž reprezentovala významný politický symbol. Na to, jakou důležitost političtí představitelé budovám radnic v severní Evropě přikládali, poukazuje i délka plánování, které předcházelo jejich konečné výstavbě. Ve všech případech se jednalo o dlouhá desetiletí, kdy se diskutovalo nejvhodnější umístění budovy, její půdorys a výzdoba. Výslednou funkcí radnice totiž nemělo být pouze usnadnění městské správy, ale v symbolické rovině měla pomoci i s budováním národní identity.

Jeffrey M. Diefendorf se věnuje radnicím ve vybraných německých městech. Připomíná jejich historický význam, kdy budova radnice sloužila k reprezentaci městské elity toužící vymezit se proti představitelům panovnické a duchovní moci. Radniční budovy většiny významných německých měst byly zničeny nebo poškozeny během druhé světové války a v poválečném období se otevřela debata o jejich obnově. Otázkou bylo, zda k ní má dojít v původní podobě, nebo v moderním stylu, reprezentujícím nový politický směr. U staveb z období před 19. stoletím (Čáchy,

Kolín, Mnichov) se všeobecně volila možnost obnovy historické budovy. K tomu ale nakonec došlo i u mnoha novějších budov z 19. století (Berlín, Hannover), což poukazuje na potřebu zdůraznit kontinuitu identity pomocí historické symboliky. Na závěr si však autor klade otázku, zda je tato historická dimenze, obsažená v budovách obnovených radnic, v dnešní multikulturní německé společnosti stále relevantní?

Osudem pražské Staroměstské radnice, který odráží politické a společenské podmínky panující v českém hlavním městě, se zabývá příspěvek Veroniky Knotkové a Hany Svatošové. Podobně jako radnice v dalších středoevropských městech měla i tato stavba z roku 1338 ohromovat svou honosnou architekturou a výzdobou a připomínat tak význam města, jeho privilegií a jeho samosprávných orgánů. Radnice byla dějištěm klíčových událostí, a to v kontextu nejen Starého Města pražského, ale i celého českého státu. V důsledku neúspěšného povstání stavovské opozice proti panovníkovi v roce 1547 však byly možnosti městské samosprávy významně limitovány. Po spojení pražských měst v roce 1784 se budova sice stala administrativním centrem celého města, v důsledku rozhodnutí státních orgánů však utrpěla řadou necitlivých stavebních zásahů. Za vedení vídeňského dvorského architekta Petera Nobileho byla v roce 1838 zahájena neogotická přestavba, na jejímž počátku došlo k demolici významných historických částí. Pod tlakem protestující veřejnosti bylo od Nobileho projektu upuštěno a další vídeňský architekt Paul Sprenger se v úpravách nakonec omezil pouze na nové křídlo postavené Nobilem. Na přelomu 19. a 20. století otevřeli pražští radní soutěž na další přestavbu. Ta již dokumentovala radikálně změněnou politickou (tj. obnovení samosprávy v roce 1860) a společenskou (tj. sílící česko-německý konflikt) situaci. Současně se v ní projevil i obecnější trend sporů mezi starší a nastupující uměleckou generací. Žádný z projektů nebyl nakonec realizován a místo toho byla postavena nová administrativní budova. Na konci druhé světové války Nobileho neogotické křídlo vyhořelo a posléze bylo strženo. Až do současnosti se však periodicky objevují návrhy na jeho dostavbu. Neúspěch těchto snah vidí autorky především ve skutečnosti, že budova staré radnice již není politicky aktivním prostorem a její symbolický význam je dostatečně reprezentován zachovanou historickou částí.

Druhá část sborníku se zaměřuje na definování veřejnosti, kterou by měla radnice zastupovat. Jenny Gregoryová analyzuje, jak se v historické perspektivě měnil přístup jednotlivých sociálních skupin do prostor radnice v australských městech Sydney, Melbourne a Toodyay (v západní

Austrálii). Ve všech lokalitách je radnice důležitým komunitním centrem, které nezastává pouze politickou a správní funkci, ale je i dějištěm kulturních, vzdělávacích a společenských akcí. Zatímco dnes radnice slouží široké veřejnosti, v 19. století byl otevřený či uzavřený přístup do její budovy nástrojem společenské inkluze a exkluze.

Komunikační prostředky mezi radnicí a veřejností zkoumá Christina M. Jimenezová na příkladě petičního hnutí v mexickém městě Morelia na přelomu 19. a 20. století. Na základě textové analýzy zjišťuje, jaký pojmový aparát žadatelé využívali (apelace ve jménu veřejného blaha, na čest a zodpovědnost zástupců) a jak prezentovali své postavení v městské komunitě (dobří, čestní, pracovití měšťané). Dle autorky tyto petice dokazují snahu veřejnosti získat vliv na dění ve městě a vyvracejí tak všeobecné přesvědčení, že městská správa v Mexiku byla v naprostém vleku státní správy a nepřipouštěla účast veřejnosti.

Využití a přístup do budovy radnice v indické Bombaji v koloniálním období zkoumá Preeti Chopraová. Ukazuje, že oproti častému předpokladu, že v koloniálním kontextu reprezentovala budova radnice pouze koloniální mocnost, byla využívána i různými skupinami místního obyvatelstva. Nárokování jednoho prostoru různými druhy veřejnosti se však neobešlo bez občasných konfliktů a příznačné byly především spory o figurální a symbolickou výzdobu.

Jeremy White přibližuje vizuální a didaktický charakter radnice v Los Angeles, postavené na sklonku dvacátých let 20. století. Snahou bylo vytvořit budovu, jež by reprezentovala všechny skupiny místní komunity. Ve výzdobě jsou tak zohledněny i indiánské, španělské a mexické kulturní prvky. V didaktické rovině jsou však zobrazeny pouze hodnoty vycházející z evropské a americké filozofické tradice, což naznačuje, v jak jednostranném hodnotovém systému měla být místní komunita vychovávána.

Příspěvky v poslední části sborníku se věnují transformaci a redefinici veřejného prostoru. Na příkladu Kalkaty zkoumá tuto změnu Swati Chattopadhyayová. V 19. století byla centrem politických aktivit kalkatská hlavní třída Esplanade, kde se kromě budovy radnice nacházely další důležité stavby, jež utvářely evropskou privilegovanou politickou krajinu. V pozdějším období, kdy se začíná formovat indické národní vědomí, pak indická veřejnost hledá alternativní politická centra a dochází k politizaci prostoru mimo radnici.

Lucy Maulsbyová analyzuje změnu prostorových strategií ve fašistické Itálii. Cílem fašistické strany bylo vytvořit v každém významnějším

italském městě stranické sídlo, sloužící nejen administrativním, ale i kulturním a společenským účelům. Zatímco ve dvacátých letech k tomu byly nejčastěji obsazovány historické paláce, ve třicátých letech se stranicí vůdci přikláněli k výstavbě nových, architektonicky výpravnějších budov. Počáteční snahou tak bylo opanovat již existující veřejný prostor a konečným cílem byla jeho naprostá přeměna.

Na periferní postavení radnic v Subsaharské Africe upozorňuje příspěvek Gartha Andrewa Myerse. V koloniální éře zde radnice reprezentovaly výlučně koloniální mocnosti, nikoli místní obyvatelstvo. Po obnovení samostatnosti tak byly jejich budovy zničeny nebo opuštěny. Ve většině afrických měst však k výstavbě nových radnic již nedošlo a absence municipálních center zde pregnantně odráží celkovou absenci municipální správy.

Abidin Kusno přibližuje osudy a měnící se funkci radnice v indonéské Jakarta od počátku 18. století, kdy se spíše než o veřejnou budovu jednalo o ústředí holandské Východoindické společnosti, až do období nezávislosti, kdy se Jakarta stala hlavním městem centralistického autoritativního státu. Až po pádu prezidenta Suharta a demokratizaci Indonésie je možné očekávat, že nová jakartská radnice bude skutečným reprezentantem místní veřejnosti.

V posledním příspěvku diskutuje Hong Kalová význam nové, architektonicky pozoruhodné budovy radnice v jihokorejském Soulu. Moderní prosklená stavba z roku 2012 se naklání a zastíňuje budovu staré radnice postavené v době japonské nadvlády, v roce 1926. Symbolický politický náboj však nemají pouze tyto dva objekty, ale také náměstí před nimi. Již od koloniálních dob se jednalo o hojně využívaný veřejný prostor, který byl dějištěm slavností poplatných jednotlivým režimům i nejrůznějších protestních akcí. Konglomerát radničních budov s náměstím tedy neustále mění svůj politický náboj.

Jak shrnuje Jeremy White v epilogu knihy, osudy a podoba radničních budov mapují snahu o opanování veřejného prostoru a dokládají, jaké skupiny si toto právo přisvojovaly. Na základě poznatků vyplývajících z jednotlivých studií poté radnici definuje jako „prostor a městský objekt, který je etnickým zrcadlem společnosti, již reprezentuje“ (s. 297). Vzhledem k tomu, že si editoři sborníku již dopředu definovali ideu radnice jako „koloniální export“, není toto zjištění příliš překvapivé. Naštěstí se však nejedná o jediný závěr, který nám široký tematický, chronologický a geografický záběr příspěvků poskytuje. V mnoha případech se naopak ukazuje, že etnické rozdělení nebylo jediným faktorem,

který v určitém časoprostorovém kontextu definoval „veřejnost“ a tím i skupinu, kterou měla radnice zastupovat. Omezení často vyplývala i ze sociálních, genderových či politických rozdílů. V určitých situacích (jako např. v koloniální Indii) se nejednalo o pouhou politiku inkluze a exkluze, ale o snahu (i když ne vždy úspěšnou) otevřít budovu radnice různým typům veřejnosti. To, že se část studií zabývá i delším časovým (a to především poválečným a postkoloniálním) obdobím, nám dovoluje postihnout problematiku provázanosti symbolického významu radnice a definování veřejnosti v různých historických momentech a odlišných politických i společenských podmínkách. Zřetelně se tak ukazuje, že se v žádném případě nejedná o statické veličiny, ale o neustále se měnící proces. Tímto závěrem nám tedy recenzovaný sborník nabízí přínosný úhel, z něhož by mohly být zkoumány i další části veřejného prostoru.

Martina Power

Marie Malivánková Wasková – Jaroslav Douša a kol., DĚJINY MĚSTA PLZNĚ 1. DO ROKU 1788, Statutární město Plzeň, Plzeň 2014, 884 stran.

Bádání o dějinách měst naší republiky se na počátku nového tisíciletí může pochlubit nejen množstvím odborných článků a studií, ale i řadou monografických zpracování dějin jednotlivých měst.¹ Největší zásluhu na vydávání zmíněných monografií má Nakladatelství Lidové noviny, které od roku 2004 vydalo, tuším, již sedmáct titulů tohoto druhu. Není ovšem jediné, dočkali jsme se i dějin, které si města vydala sama, přičemž se jedná o města patřící k největším v republice.

Na počátku roku 2011 z iniciativy tehdejšího primátora Martina Baxy schválilo zastupitelstvo města Plzně projekt třisvazkových dějin města. Tento podnik souvisel s úspěchem Plzně v kandidatuře na Evropské hlavní město kultury 2015. Koordinátorem projektu se stal vedoucí Archivu města Plzně Adam Skála, redakční radu vedli městští archiváři Marie Malivánková Wasková a Jaroslav Douša. Organizátorům se podařilo shromáždit autorský kolektiv, čítající sedm desítek odborníků z dvaceti

¹ V této souvislosti je třeba připomenout alespoň loňskou metodologickou a bibliografickou reflexi současného bádání v dějinách měst, iniciovanou Archivem města Brna: HANA JORDÁNKOVÁ – LUDMILA SULITKOVÁ, *Bibliografie k moravským královským městům, ve středověku a raném novověku (1990–2010)*, Brno 2014 (= Brno v minulosti a dnes, suppl. 20), kde je i přehled nakladatelských a odborných aktivit v této oblasti, neomezovaný jen na moravský region; a dále mezinárodní konferenci na téma „Jak psát dějiny velkých měst“, konanou v Brně 19.–21. listopadu 2014.

plzeňských i mimoplzeňských vědeckých institucí. Výsledkem práce části z nich je první díl, zahrnující dějiny Plzně a území města od pravěku až do roku 1788, tedy do zavedení regulovaného magistrátu.

Text knihy, rozdělený do jednadvaceti hlavních kapitol, je chronologicky strukturován podle hlavních epoch: pravěk, raný středověk v předpřemyslovské éře a dále dvě etapy dějin Staré Plzně: období hradského centra a Staré Plzně v době pokusu o její transformaci v moderní právní město (druhá polovina 13. století). Další dějinné etapy se již týkají Nové Plzně: počátky a vývoj do husitství, období husitských válek, pohusitská éra (do roku 1526), rozkvět města v letech 1526–1618, třicetiletá válka a konečně období let 1648–1788.

První kapitolu napsal archeolog Milan Metlička. V úvodu seznamuje s přírodními podmínkami a (možná trochu nadbytečně) s pojmy archeologie a archeologický výzkum. Následují kapitoly dělené podle základní periodizace pravěku, přičemž podrobněji se autor zastavuje u neolitu a doby bronzové, kde v exkurzu představuje prvního významného archeologa plzeňského kraje Františka Xavera France (1838–1910). Kapitulu uzavírá podkapitola *Raný středověk (do 10. století)*, v níž autor datuje příchod Slovanů do jihozápadních Čech až do 7. století a připomíná významné hradiště Bukovec (Holý vrch) a hradiště ve Starém Plzenci (Hůrka). Mnoho sídlišť bylo archeology objeveno i v prostoru budoucí „velké Plzně“.

Archeolog Karel Nováček v kapitole *Stará Plzeň v raném středověku* nejprve shrnuje vývoj názorů na raně středověké osídlení Plzeňska. Dnes je již definitivně opuštěna hypotéza o Plzeňsku jako o území do 10. století neosídleném, nahradila ji představa kontinuálního, i když plošně nesouvislého osídlení Plzeňské kotliny a příhraničních oblastí od 8.–9. století s koncentrací v koridorech důležitých zemských cest. Dále autor podává přehled dosavadního historického i archeologického bádání o Staré Plzni (o to cennější, že další kapitoly takové přehledy postrádají). V podkapitole *Počátky Staré Plzně v kontaktním prostoru mezi Čechami a říši* pak představuje neotřelý výklad vývoje regionu v předpřemyslovském období: Akcelerovala ho porážka Čechů Franky v letech 805–806, přičemž změnám se museli přizpůsobovat nejen předáci Bohemanů v jihozápadních Čechách, ale měnilo se i franské pohraničí v Bavorsku. Výklad je doplněn vynikající mapou na s. 81, ilustrující tehdejší situaci na obou stranách pohraničí. Nováček nastoluje hypotézu o dominantním vlivu přemyslovské moci na Plzeňsku už na konci 9. století, oproti dosavadní představě jednorázového podmanění jihozápadních Čech Boleslavem I.

v druhé třetině 10. století, jehož výrazem mělo být vybudování přemyslovského hradiště Plzeň. Autor pokračuje podkapitolou *Stará Plzeň jako centrum hradského obvodu (10.–13. století)*, která přináší podrobnou charakteristiku hradského centra Plzně, jeho správců a úředníků (včetně církevní správy). Následuje popis staroplzeňské aglomerace v souvislosti s Řezenskou (a Norimberskou) cestou, výklad základního prostorového uspořádání raně středověkého hradu² Plzně (i s jeho digitální rekonstrukcí na s. 89) a následně detailnější popsání jednotlivých částí hradu. Exkurz *Rotunda sv. Petra* podává dnes již obecně přijímaný posun datace této stavby do 11.–12. století. Kapitola končí přiblížením nejbližšího zázemí hradu v 9.–12. století, tedy osídlení na pravém i levém břehu Úslavy.

Velmi objevná je poslední „staroplzeňská“ kapitola, *Transformace Staré Plzně ve 13. století*, z pera archeologů Radka Širokého a Karla Nováčka. Na základě donační listiny Přemysla Otakara II. z roku 1266 pro klášter v Chotěšově, v níž jsou vyjmenovány staroplzeňské kostely, a dále na základě vlastních archeologických výzkumů ve Starém Plzenci autoři konstatují více méně spolehlivě doložený pokus krále Přemysla založit v levobřežní aglomeraci nové právní město Plzeň. Urbanizační proces vrcholil v 60. letech 13. století. Následuje detailní popis pravobřežní Malé Strany i rozestavěného města s pravidelnou sítí ulic na levém břehu, doprovázený mapovou topografickou rekonstrukcí na s. 730 a 770. Kapitola je uzavřena výkladem vývoje hradu a města Stará Plzeň ve 14. století, tedy po vzniku Nové Plzně a založení nového královského hradu Radyně v roce 1361.

Oba zmiňovaní archeologové spolu s historiky Jiřím Stočesem a Marií Malivánkovou Waskovou sepsali následující kapitolu, která pojednává o počátcích Nové Plzně a jejím vývoji do husitství. Po nezbytném přehledu pramenů a vývoje poznání této problematiky, v němž je zdůrazněna důležitost archeologických výzkumů, se autoři zaměřili na okolnosti a dobu translace nového města z původního místa pod hradem Plzní o devět kilometrů dál k soutoku řek Mže a Radbuzy, ke které došlo v polovině 90. let 13. století. Nová Plzeň vznikla podle autorů na zelené louce, zdejší raně středověká sídliště byla v době lokace již zaniklá. Kapitola přináší popis předlokační krajiny s raně středověkými kostely sv. Jiří a Všech svatých i se vzdálenějším litickým kostelem sv. Petra a Pavla (zde je exkurz věnovaný Drslavicům – pánům z Litic) a s vesnicemi

² Metlička i Nováček používají pojem (raně středověký) hrad i pro hradiště 8.–12. stol., zvláště pak pro přemyslovské hradiště a hradské centrum na Hůrce, nazývané (Stará) Plzeň.

Malice, Týnec a Roudná, Doudlevice a Skvrňany. Následuje vymezení hospodářského regionu Nové Plzně, vývoj její městské správy a soudnictví, podkapitola o městských příjmech a výdajích a detailnější popis urbanistického řešení Nové Plzně a jejích předměstí. Zde byly opět uplatněny výsledky archeologických výzkumů areálu města Plzně, které mj. přibližují i tehdejší plzeňskou každodennost (plzeňské odpadní jímky, výbava domů, zvířata uvnitř města). Další části kapitoly se snaží stručně přiblížit etnickou a sociální strukturu města (zajímavá je tabulka s přehledem nejvýznamnějších rodin předhusitské plzeňské městské elity), sociální topografii města (zde je však konstatován počáteční stav výzkumu problematiky), plzeňské církevní instituce (racionální rozložení hlavního kostela sv. Bartoloměje na náměstí a dominikánského a minoritského kláštera v protilehlých rozích intravilánu města), městské školství a vzdělanost.

Vladimír Bystrický se ujal úkolu vylíčit další dějinnou etapu, totiž plzeňské angažmá v husitských válkách (období 1419–1436). Začíná úvodními dvěma podkapitolami, shrnujícími vývoj situace a nástup společenské krize před výbuchem revoluce v roce 1419 a reflektujícími Maurovu rekonstrukci střídání reformních a protireformních městských rad (podkapitola z tohoto hlediska výstižně nazvaná *Hledání východisek [1411–1419]*). Periodizačním dělítkem obou podkapitol je rok 1411, kdy byl pravděpodobně napsán Husův list do Plzně. Kapitola pokračuje konvenčním líčením výbuchu revoluce, vzniku „města slunce“ a bojových operací husitských válek až do bitvy u Lipan a vydání zlaté buly Zikmunda Lucemburského pro Plzeň 19. září 1434. Zvláštní místo zde má pochopitelně líčení dlouhého obležení Plzně husity v letech 1433–1434, které vychází z popisu Hilaria Litoměřického a je doprovázeno rekonstrukční mapou Petra Sokola na s. 735.

Kapitola Eduarda Maura, nesoucí název *Politický vývoj 1437–1526*, se dělí na podkapitolu *Semper fidelis – Plzeň za bezvládí a dvojkraloví*, pojednávající o rostoucí prestiži města, které se snažilo mj. o zisk plzeňské rychty (1480), a podkapitolu *Plzeň za vlády Jagellonců*. Marie Malivánková Wasková pokračuje hospodářským a urbanistickým vývojem města v letech 1437–1526: Velké zadlužení města z doby husitských válek bylo ze strany panovníků kompenzováno udílením privilegií, takže z dlouhodobého hlediska zisky města převýšily ztráty. Ačkoli město nezabralo majetek místních kostelů a klášterů, jak to učinily kališnické rady ostatních měst, zádušní jmění se do správy města dostávalo dobrovolně prostřednictvím zbožných závětí měšťanů. Důležitou částí kapitoly M. Malivánkové

Waskové je líčení základů městského panství a režijního podnikání Plzně, v němž autorka vychází z vlastního pramenného výzkumu.³ Tyto základy byly položeny právě v 15. století, kdy Plzeň jednak shromažďovala deskové statky, jednak do pozice poddanských vsí přesouvala i šosovní vesnice, jejichž obyvatelé původně podléhali přímo králi (tento proces byl uzavřen v polovině 16. století). Dále se autorka zabývá počátky režijního podnikání města v oboru rybníkářství a pivovarnictví. Hospodářskou část kapitoly uzavírá připomenutí zdrojů obživy Plzeňanů v době, kdy se začíná rozvíjet cechovní organizace. Autorka zmiňuje rovněž zánik do poloviny 15. století vzkvétající židovské komunity, která pro podnikající město představovala nevíтанou konkurenci. Skutečným závěrem kapitoly je pak urbanistická podkapitola nazvaná *Obraz pozdně středověké Plzně*, v níž autorka shrnuje negativní důsledky válečných událostí pro zástavbu plzeňských předměstí, popisuje proces rozšiřování domů uvnitř hradeb, renovace církevních staveb, hradeb a budování mostů.

Celému období plzeňského středověku se věnuje více než stostránková kapitola *Středověké výtvarné umění*, rozdělená na kapitoly podle druhů výtvarného umění. Jiří Kuthan, který dostal na starost architekturu, soustřeďuje pozornost zejména na plzeňské kostely a kláštery (z okolních zahrnul i kostel sv. Petra a Pavla v Liticích) a kupodivu i na architekturu a důvody stavby hradu Radyně. Kapitola končí stručným výkladem o pozdně gotické plzeňské architektuře, především o dostavbě chrámu sv. Bartoloměje.

Naopak velmi podrobná je kapitola Petra Jindry *Sochařství a malířství*, uvedená pro historiky neobvyklým kunsthistorickým výkladem symboliky a vývoje plzeňského pečetního znaku. Jindra zařazuje plzeňskou uměleckou produkci z hlediska slohové orientace na dominující výtvarná centra do tří období: nejprve orientace na pražský okruh, od druhé poloviny 15. století na Norimberk a konečně v druhém a třetím desetiletí 16. století byl v Plzni patrný vliv podunajské školy. V podkapitole *Organizace umělecké a řemeslné činnosti* autor nastiňuje umělecký vývoj v Plzni, pro nedostatek písemných pramenů spíše jen předpokládá než popisuje místní uměleckořemeslné dílny a též konstatuje import uměleckých děl do Plzně. Věnuje se i rozvinutému sociálně náboženskému životu plzeňských měšťanů, který byl předpokladem vzniku uměleckých děl (odkazy,

³ MARIE MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, *Formování a vývoj panství města Plzně*, Sborník archivních prací 65/1, 2015, s. 3–98.

náboženská bratrstva, cechy, uctívané sochy: Panna Marie Plzeňská). Přínosná je podkapitola o nedochovaných uměleckých dílech, kde Jindra čerpá zejména z kostelních inventářů a měšťanských odkazů. Následuje charakteristika gotických obrazů a soch. Zvláštní místo má pochopitelně Plzeňská Madona. Výčet je řazen do podkapitol podle výše nastíněné slohové orientace. Na konci věnuje autor zvláštní pozornost programu umělecké výzdoby minoritského kláštera po jeho převzetí františkány-observanty roku 1460. Kapitulu provází velké množství černobílých reprodukcí uměleckých děl.

Hana J. Hlaváčková přispěla do kapitoly Dějin města Plzně věnované výtvarnému umění krátkou podkapitolou o plzeňské knižní malbě. Představuje několik iluminovaných misálů z chrámu sv. Bartoloměje z 15. století, dále graduály a antifonáře z 15. a 16. století a konečně Plzeňskou bibli z roku 1446. Kapitulu zakončuje výčtem rukopisů mimoplzeňské provenience uložených v Plzni. Dvě závěrečné kapitoly tohoto celku jsou věnovány uměleckému řemeslu (Jan Mergl) a mincím a mincovnám ve Staré i Nové Plzni (Miroslav Hus).

Předností této publikace je to, že neopomněla ani dějiny hudby. Tohoto tématu se ujal plzeňský muzikolog Vít Aschenbrenner. Zatímco v části textu věnované hudební kultuře Staré Plzně se mohl autor pohybovat jen v rovině dohadů a analogií, v období Nové Plzně je doloženo alespoň několik málo dokladů církevní i světské hudby, které podle Aschenbrennera naznačují vysokou úroveň zdejší hudební kultury.

Dějiny následujícího období 1526–1618 otevřel Jaroslav Douša výkladem o politickém vývoji Plzně, který ovlivnila zejména neúčast Plzně na prvním stavovském povstání v letech 1546–1547. Za odměnu byla Plzeň panovníkem vyjmuta z reorganizace městské správy, která postihla většinu ostatních měst (nebyl dosazen císařský rychtář, nedošlo k omezení práv, Plzeň nemusela platit posudné, ponechala si zbrojnici). Plzni to přineslo prudký růst hospodářského významu, takže v roce 1557 byla po Praze nejbohatším městem království. Představitelé městské správy se v tomto období ocitli na vrcholu své moci, neomezování panovníkem. Dále Douša pojednává o předbělohorské protireformaci v Plzni, o návštěvách Ferdinanda Tyrolského a Rudolfa II., o postavení města v mezinárodním obchodě, především s Norimberkem. Douša připomíná i odvrácené stránky plzeňské historie, totiž živelné katastrofy, zejména požáry.

Marie Malivánková Wasková pokračuje ve výkladu hospodářských dějin a urbanistického vývoje. Pro Plzeň znamenalo období 1526–1618 vrchol budování městského panství (progresivní zvětšování panství

a aktivní nákupy nových vesnic) a intenzifikaci režijního podnikání: město krom rybníků a pivovaru vlastnilo mlýny a papírnu. V urbanistické podkapitole *Obraz předbělohorské Plzně* vychází autorka v odhadu počtu domů především z dochovaných berních rejstříků. Na závěr přináší popis Plzně podle Willenbergovy veduty.

Po ekonomickém a topografickém výkladu následuje podle zavedeného schématu souhrnná kapitola *Výtvarné umění renesance*, zahájená opět podkapitolou *Architektura* z pera Ireny Bukačové. Renesanci podle autorky přinesli do Plzně italští stavitelé, kameníci a umělečtí řemeslníci, působící nejprve na zámku v Kaceřově, přičemž od druhé poloviny 16. století lze o Plzni hovořit jako o renesančním městě. Velkou pozornost Bukačová věnuje především plzeňské radnici a renesančním portálům, ale popisuje též zaniklou renesanční městskou školu na náměstí, věnuje se měšťanským domům a popisu jejich interiérů, dále renesančním úpravám církevních staveb a osudu městských fortifikací na základě plzeňských vedut. Táž autorka stručně představuje i plzeňské renesanční sochařství a malířství, které se dochovalo nejvíce jako součást architektury či v podobě náhrobků. Podkapitolu *Umělecké řemeslo* svěřili redaktoři opět Janu Merglovi, který se soustřeďuje především na řemeslnou výbavu radnice, popisuje dochovanou mříž z renesanční městské školy a zmiňuje tehdejší plzeňské konváře a keramiky.

Kapitolu *Literární vývoj do stavovského povstání* pojednal plzeňský literární historik Viktor Viktora. Po uvedení do problematiky začíná kapitola poněkud neorganicky dvěma středověkými podkapitolami: V podkapitole *Předhusitské období* se zmiňují pouze obecně tehdejší literární druhy – liturgické knihy, kázání, sborníky –, v podkapitole *Husitství a jeho dozvuky* autor připomíná mj. Husův list do Plzně a jeho traktát proti plzeňskému kazateli, dále osobnosti Václava Korandy, Václava Korandy ml. a Hilaria Litoměřického. Podkapitola *Humanismus v Plzni* seznamuje s fenoménem plzeňského knihtisku a velmi podrobně i s osobnostmi jednotlivých plzeňských literárních humanistů, působících převážně na městské škole.

Rovněž Vít Aschenbrenner má stejně jako Viktor Viktora v kapitole *Hudba renesanční Plzně*, vymezené lety 1526 a 1618, úvodní středověkou podkapitolou *Husitské války*. Obecně konstatuje pokračování provozu liturgické hudby a uvádí zmínky o vagantských písních. Následující podkapitola *Hudební život pohusitské Plzně* sice trpí absencí přímých hudebních pramenů, Aschenbrenner nicméně na základě sekundárních pramenů zmiňuje alespoň literátské bratrstvo u sv. Bartoloměje, hudební život farní školy a některé s Plzní spjaté skladatele renesanční polyfonie.

Další období otvírá kapitola Oldřicha Kortuse *Politický vývoj 1618–1648*, pojednávající o Plzni za třicetileté války. Začíná exkurzem Roberta Šimůnka a Radka Širokého *Nejstarší plán města Plzně (návrh fortifikace města z roku 1620; viz příloha před zadní předšádkou)*, věnovaným tomuto neznámému plánu, největšímu objevu knihy. Dále Kortus podrobně rozebírá válečné události v Plzni, okupaci Mansfeldovými vojáky, po níž městu zůstaly obrovské dluhy a škody, které částečně kompenzovala zlatá bula Ferdinanda II. z roku 1627, a období saského a švédského nebezpečí, kdy Plzeň sloužila jako vojenská garnizóna císařským, včetně samého generalissima Valdštejna, jemuž je v kapitole vyhrazen velký prostor. Exkurz věnoval Kortus Jeanu de la Cron, veliteli města v letech 1645–1650, který zdokonalil městské opevnění.

Tradičně navazuje M. Malivánková Wasková s *Hospodářským a urbanistickým vývojem 1618–1648*, který začíná podkapitolou pojmenovanou *Ekonomické následky politiky věrnosti*. Autorka podává výklad jednak o dlužích, jednak o vynětí z pobělohorských konfiskací a rozšíření privilegií, která panovník městu uštědřil za věrnost habsburskému domu. Díky panovníkovu zásahu se dluhy Plzně podařilo srazit na polovinu. Ani ztráty na plzeňském panství nebyly tak velké. Válka se na vnějším vzhledu města podepsala zpusťšeným předměstím a pustými domy v hradbách, ale rovněž budováním barokní fortifikace města.

Poslední epochu, kterou zahrnuje první díl Dějin města Plzně, otevírá Eduard Maur. V přehledu politického vývoje v letech 1648–1788 nazývá první část tohoto období stoletím bez válek, kdy došlo k populační regeneraci: navzdory zdvojnásobení počtu obyvatelstva však nebylo dosaženo předválečného stavu. V exkurzu autor zmiňuje nejznámější plzeňskou popravu, při níž byl na hrdle potrestán Jan Sladký-Kozina. Následně líčí Plzeň za válek a reforem osvícenského absolutismu. Tehdy došlo k dalšímu populačnímu růstu, k poněmčování a zásadním reformám krajské, soudní i městské správy (regulace magistrátu 1788), ke zřízení gymnázia ve zrušeném klášteře dominikánek, hlavní školy apod.)

Poté pokračuje výkladem o hospodářském a urbanistickém vývoji 1648–1788 M. Malivánková Wasková. Ekonomická situace Plzně se v té době vyvíjela směrem k prosperitě, takže došlo k oddlužení města a město bylo dokonce schopno měšťanům kompenzovat zvýšené daňové požadavky státu. Po válce se rozvinul obchod, Plzeň měla už čtyři jarmarky, byla jedním z hlavních tržních měst co do obchodu s vlnou, zabývala se exportem sukna a železa. Růst zaznamenalo i městské podnikání, kromě dosavadních odvětví město úspěšně podnikalo v železářství. Dále rostl

městský velkostatek. Přestože zatížení poddaných co do povinností spíše rostlo, prosperita se odrazila i na nich a městskému panství se vyhnuly poddanské revolty. Došlo k redukci pivovarů, v roce 1672 zbyly v Plzni už jen čtyři. Dále se M. Malivánková Wasková v podkapitole *Městská správa a pokusy o její reorganizaci* zabývá vstupy státu do městské správy, zejména v oblasti městského hospodářství. Podrobně popisuje původní městskou správu, uvádí důvody a okolnosti zavedení hospodářského direktoria (1734), později hospodářské administrace (1752) pro dohled nad městskou ekonomikou. Stejně jako při zavedení těchto nových orgánů městské správy i v případě regulace magistrátu (1788) byl pro zavedení těchto opatření vnitřním podnětem či záminkou ze strany města konkurenční boj ve městě a stížnosti opozice na špatné hospodaření stávajícího magistrátu. Stát zasahoval přímo do městské ekonomiky i tím, že dle císařského reskriptu z roku 1752 muselo město pronajmout obecní nemovitosti, podniky a důchody, což se nakonec ukázalo jako další stimul k posílení ekonomické prosperity Plzně, stejně jako původně neoblíbená raabizace. Pokud jde o urbanistický rozvoj města, znamenala tato doba významné změny především dobudováním barokní fortifikace na počátku 18. století, stavbou areálu kláštera dominikánek sv. Anny, barokizací kostelů, později ovšem rušením hřbitovů a klášterů za josefínských reforem (na náměstí zaniká též lékárna a renesanční škola) apod.

V kapitole *Architektura* na počátku oddílu *Výtvarné umění baroka* vysvětluje Jakub Bachtík opožděné uplatnění barokního stylu v Plzni (na počátku 18. století) a jeho dlouhou setrvačnost (až do počátku 19. století) konzervativním městským prostředím bez velkých církevních či šlechtických mecenášů. Bachtík periodizuje plzeňské baroko podle osobností významných architektů, kteří v Plzni působili (Jakub Auguston, Kondel, Barth a Schell). Podobné tendence k opožděnému zavádění nových uměleckých trendů v plzeňském sochařství sleduje Terezie Šiková. V období raného baroka do roku 1700 se v Plzni vyskytují kvalitní importy a působí zde významná dílna Kristiána Widemanna a jeho syna Lazara (mariánský morový sloup na náměstí z let 1680–1681 a 1714), jehož dílu věnuje autorka samostatnou podkapitolu. Barokního malířství se ujala I. Bukačová. Raný barok se v Plzni ujal po polovině 17. století, Plzeň však v té době nebyla malířským centrem. Při představování zdejší malířské produkce v oblasti nástěnného, závěsného i oltářního malířství vycházela Bukačová především z měšťanských pozůstalostí a kostelních inventářů. Samostatné podkapitoly se dostalo životu a dílu malíře Františka

Julia Luxe. I v uměleckém řemesle se reakce na baroko v Plzni projevila až na počátku 18. století. Jan Mergl představuje významnější práce z oboru kovářství a zámečnictví (mříže), konvářství, zlatnictví a kamnářství. Miroslav Hus pak uvádí příklady medailí 17. století, na nichž jsou použity plzeňské motivy.

Viktor Viktora se u literatury v období reformace zastavuje jen krátce patrně proto, že tehdejší plzeňské písemnictví považuje za podprůměrné. Zmiňuje např. plzeňské kronikáře Jana Bartoloměje Tannera a Jana Alexia Čapka. Textovou část knihy uzavírá V. Aschenbrenner rovněž se stručným úvodem do plzeňské barokní hudby. Věnuje se popisu hudebního provozu v kostele sv. Bartoloměje, literátskému bratrstvu, městským trubačům a výuce hudby na městské škole a seznamuje čtenáře se zmínkami o hudebních archivech v kostelních inventářích.

Za textovou částí knihy následuje 43 stran obrazové přílohy a 10 barevných rekonstrukčních map, zachycujících osídlení a topografii Plzně od pravěku do roku 1780 (autory jsou Václav Čada, Radek Široký, Jakub Krček a Milan Metlička). Kniha má zeměpisný, jmenný a věcný rejstřík.

Srovnáme-li 1. díl *Dějiny města Plzně* s dějinami měst vycházejícími v Nakladatelství Lidové noviny, je třeba ocenit, že plzeňská monografie nerezignovala na poznámkový aparát, který chyběl v dosavadních dvou plzeňských monografiích: v Bělohlávkově 1. díle *Dějiny Plzně* z roku 1965, který měl však alespoň souhrn literatury k jednotlivým kapitolám, a v *Dějínách Plzně v datech* z roku 2004.⁴ Bělohlávkovy dějiny byly dosud jediným obsáhlejším souhrnem plzeňských dějin.⁵ Přes své kvality a faktografickou spolehlivost však po padesáti letech přece jen ztratily v metodologii a v některých otázkách historického a zejména archeologického výzkumu na aktuálnosti. Potřeba nových dějin v případě tak významného města jako Plzeň byla tedy nasnadě. Rozsáhlá kniha (resp. její 1. díl) je bohatě vybavena obrázky (327 černobílých ilustrací v textu a 51 barevných ilustrací v obrazové příloze). Grafická podoba knihy je sice netradiční, ale velmi zdařilá. Grafik Jan Dienstbier rozdělil text do dvou sloupců, kniha je laděna do fialových odstínů, touto barvou jsou odlišeny i exkurzy. Titulní list každé kapitoly je zdoben ilustrací, charakteristickou pro téma kapitoly. Tuto působivou typografii Dienstbier použil již např. v katalogu k plzeňské výstavě gotiky jihozápadních Čech

⁴ MILOSLAV BĚLOHLÁVEK a kol., *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*, Plzeň 1965; *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004.

⁵ *Dějiny Plzně v datech* jsou ovšem pouze příručkou, byť velmi obsáhlou a kvalitní.

Obrazy krásy a spásy.⁶ Poloplátěnou vazbu knihy zdobí barevná fotografie sochy patronky města, Panny Marie Plzeňské.

Devatenáctičlenný mezioborový autorský kolektiv zvolil konvenční způsob podání městských dějin. Chronologické rozvržení je podobné, jaké uplatnil před padesáti lety Bělohávek, látka je tematicky rozdělena na politické dějiny, hospodářské dějiny, urbanismus a umělecké dějiny a v těchto mantinelech a v rámci zvoleného rozsahu je podána základní faktografie a výklad. Některá témata mají jednoho autora, jsou proto napříč chronologickými obdobími ucelenější, typicky hospodářství a urbanismus, umělecké řemeslo, literární a hudební historie, ucelený je i výklad plzeňské výtvarné renesance z pera Ireny Bukačové. Text netrpí roztržitostí, protichůdnými tvrzeními či přílišným opakováním, redakční práce na svazku byla odvedena kvalitně.

Většina textů vznikala na základě primárního badatelského výzkumu. Tato skutečnost je nejlépe patrná v kapitolách archeologů Karla Nováčka a Radka Širokého, v nichž autoři v ucelené syntéze zúročili dlouholeté archeologické výzkumy Staré i Nové Plzně. Tyto kapitoly přinášejí nejvíce nových poznatků a posunují dosavadní bádání nejvíce dopředu. Jde zejména o existenci a charakter osídlení v 8. a 9. století a o zdařilý pokus o zařazení Staré Plzně a Plzeňska do politických dějin vznikajícího českého státu (viz podkapitulu *Počátky Staré Plzně v kontaktním prostoru mezi Čechami a říší*). Nový je i pohled na úlohu svatyn v přemyslovském hradu Plzni (centrální svatyní snad kaple sv. Vavřince, posun datace rotundy sv. Petra a Pavla). Zcela novým objevem je pak pokus Přemysla Otakara II. založit na levém břehu Úslavy proti hradu Plzni nové město, spolehlivě doložený písemnými (listina pro Chotěšov z roku 1266⁷), ale zejména archeologickými prameny. Přínosná je i podkapitola obou archeologů o okolnostech a době translace nového města a jeho obyvatel ze Staré Plzně do Nové, byť zde zůstává otevřená otázka přesné datace (rámcově počátek devadesátých let 13. století) a hlavně příčin tohoto jevu. I většina ostatních kapitol se snaží posunout bádání dopředu, za všechny jmenujme M. Malivánkovou Waskovou, P. Jindru a I. Bukačovou, některé kapitoly jsou naopak jen opakováním dříve napsaného (J. Kuthan).

Na závěr si dovolím srovnání *Dějin města Plzně* s dosud vydanými dvěma díly *Dějin Brna*⁸, byť pro Plzeň poněkud nespravedlivé. Brno je zhruba

⁶ *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*, (red.) PETR JINDRA – MICHAELA OTTOVÁ, Plzeň 2013.

⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V./1. (1253–1266)*, (edd.) JINDŘICH ŠEBÁNEK – SÁŠA DUŠKOVÁ, Praha 1974, č. 475, s. 703–705.

dvakrát větším a lidnatějším městem než Plzeň, brněnský magistrát vyhradil na plánované sedmísvazkové dílo Dějiny Brna téměř desetinásobek plzeňského vydavatelského rozpočtu (na každý brněnský svazek tak vyjde rozpočet jako na všechny plzeňské svazky dohromady); i co se týče dochování a edičního zpracování písemných pramenů např. ke středověké etapě městských dějin, je na tom Brno nesrovnatelně lépe. Přesto si myslím, že srovnání dosud vydaných svazků obou městských monografií může ukázat na možnosti a limity současné městské historiografie.

Stejně jako Plzeň, i Brno dostalo poslední větší historickou syntézu před téměř padesáti lety.⁹ V Brně vyhradili pro nové městské dějiny poměrně hodně prostoru: 1. díl, zahrnující období pravěku až raného středověku, má 734 stran textu, 156 barevných a 241 černobílých ilustrací; 2. díl, středověké město (12./13. století – 15. století), 1 071 stran textu a příloh, 90 barevných a 410 černobílých obrázků. Celé dějiny mají mít celkem sedm svazků: 3. svazek bude představovat stavovský stát a habsburský absolutismus v období raného novověku (16.–18. století), 4. svazek město v 19. století, 5. svazek Brno v éře demokracií a diktatur (20. století), 6. svazek dějiny později připojených obcí a život obyvatel města především v 19. a 20. století (příspěvky folkloristů, etnografů, hudebních vědců, kunsthistoriků, sociologů apod.) a 7. svazek soupis uměleckých památek a kulturních aktivit města všeho druhu.¹⁰ Když jsou k dispozici finanční prostředky, je dobré je využít na důkladný text, který upírá pohled na dějiny města ze všech možných úhlů. A to se Brňanům povedlo, v tom smyslu jsou jejich nové dějiny výzvou pro budoucí projekty dějin velkých měst. Plzeňské dějiny svůj rozpočet v případě 1. dílu využily dobře. Rozsáhlejší prostor pro text navíc umožňuje sestavit širší autorský kolektiv z více badatelských oborů. Na 1. dílu *Dějin Brna* pracovalo 15 odborníků, na 2. dílu již 28 vědců z oborů, které jsou zastoupeny i v *Dějínách města Plzně*, a navíc ještě autoři z oboru právní historie a medicíny. Mezioborovost a tematická různorodost, daná početnějším kolektivem autorů, je dalším kladem *Dějin Brna*, v nichž je prostor nejen pro výklad politických, ekonomických a kulturních dějin města a jeho urbanistického vývoje, jak je podán i v plzeňské monografii, ale též pro dějiny každodennosti, mentalit, antropologická témata, rozbor

⁸ *Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku*, (red.) RUDOLF PROCHÁZKA, BRNO 2011; *Dějiny Brna 2. Středověké město*, (red.) LIBOR JAN, BRNO 2013.

⁹ JAROSLAV DŘÍMAL – VÁCLAV PEŠA, *Dějiny města Brna II*, BRNO 1969, 1973.

¹⁰ Plánovaný 2. svazek *Dějin města Plzně* by měl zahrnovat období 1789–1918, 3. svazek léta 1918–1990.

zdravotního stavu obyvatel apod., zkrátka prostor pro přiblížení města jako různorodého, pulzujícího organismu. *Dějiny Brna* jsou díky tomu mnohem modernějším historiografickým textem než *Dějiny města Plzně* i než většina ostatních současných městských monografií.

Vyšší brněnský rozpočet se promítl i do vnější podoby knihy. Na křídovém papíře lépe vyniknou ilustrace. V *Dějínách města Plzně* je na křídě tištěna alespoň barevná příloha. Nakonec lze zmínit brněnskou, stejně jako u plzeňských dějin pro text tohoto druhu netradiční typografii. Zatímco Dienstbier zvolil dvousloupcový text připomínající středověké kodexy, brněnští Martin Pecina a Petr M. Dorazil vsadili na modernější typografii, připomínající meziválečnou avantgardu.

Srovnání s brněnským projektem má ukázat na možnosti, které podobné projekty mají, jsou-li finančně dostatečně zajištěny.

Michal Tejček

Petr Rak, SPRÁVA MĚSTA KADANĚ V LETECH 1465–1620, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně – Scriptorium, Ústí nad Labem – Praha 2014 (= *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Studia Historica*, sv. 14), 350 stran.

Knihy Petra Raka věnovaná vývoji pozdně středověké a raně novověké správy v Kadani se řadí k těm výjimečným titulům, jejichž informační potenciál bude nepochybně využíván v dlouhodobém horizontu. Cílem autora bylo v první řadě odhalit mechanismy fungování městské správy tohoto královského města v kontextu vývoje ostatních českých měst, přednostně z oblasti severozápadních Čech. Zmíněný komparační výměr je pak jedním ze základních postupů, které autor ve své knize uplatnil.

Na základě důkladné paleograficko-diplomatické analýzy Rak v úvodu předkládá podrobný katalog 43 úředních knih z produkce kadaňské městské správy sledovaného období, přičemž neopomenul ani deperdita a úřední knihy z činnosti podkomořského úřadu, které pro jeho výzkum přinesly významné doplňující údaje. V navazující kapitole autor identifikuje osoby, které se jako profesionální písaři, kancelářský personál, respektive jako další úředníci nebo dokonce jako příležitostní písaři (v případě agendy gruntovních knih vesnic městského panství) podílely na vzniku úředních knih. Přiblížení jejich podílu na vedení písemné agendy a formě úřadování městské kanceláře napovědělo mnohé o způsobu fungování městské správy v Kadani.

Zvláštní pozornost je v publikaci věnována soupisům městských rad, respektive sledování dynamiky účasti jednotlivých měšťanů v radě. Protože pouhý výčet skladby radních kolegií považuje Rak i s odvoláním na již dříve publikovaný názor Bohumíra Roedla za „samoučelný“, soustředil se na hledisko délky působení měšťana v radě, které se mu stalo indikátorem vlivu a mocenské pozice sledované osoby. Při aplikaci tohoto metodického přístupu zachytil a formou tabulkových přehledů publikoval data o personálním složení kadaňských radních kolegií, ale i jiných orgánů městské správy, včetně různých komisí rady. Současně sledoval korelaci působení měšťanů v radě a jejich souběžného či navazujícího angažmá v ostatních článcích městské správy. Dalším významným hlediskem, které autor vyzdvihl v souvislosti s výzkumem personálního složení kadaňské městské správy, jsou proměny konfesijního složení kadaňských městských rad, reflektující aktuální vlivy reformace v tomto městě.

K metodice Rakovy rozsahem obdivuhodné rešerše lze jen připomenout, že samotná délka působení v radě nemusí být automatickým ukazatelem mocenské pozice a vlivu měšťana, i když to platí především pro větší města, než byla Kadaň. Domácí výzkumy posledních let, zaměřené na problematiku měšťanských elit v raně novověkých městech, které bohužel v jejich výsledcích autor nezohlednil, navíc přinesly i otázku, do jaké míry je ukazatelem politického vlivu a vyjádřením „elitní“ pozice v městské společnosti už samotné členství v radě.¹ Náplň činnosti radních kolegií v českých městech 16. století do značné míry představovala realizaci „policejní agendy“, respektive zajištění chodu města, a proto členství v nich nenabízelo automaticky prostor pro uskutečnění mocenských ambicí měšťanů. Ostatně sám autor připomíná, že menší královská města „někdy dávala dohromady potřebný počet členů pro obsazení městské rady a sboru obecních starších jen s obtížemi“ (s. 180), což by se v okamžiku, kdyby se jednalo o nezpochybnitelné mocenské posty, nepochybně nedělo.

Na příkladu dosavadních výzkumů jednotlivých měst pražských a jejich radních elit se totiž ukazuje, že skutečné mocenské elity stály často mimo radu i další orgány městské reprezentace, tj. především sbory obecních starších, resp. že v radním kolegiu mohli jejich zájmy zastupovat

¹ Aktuálně shrnutí problémů výzkumů měšťanských raně novověkých elit JOSEF KADEŘÁBEK, *Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii pozdního středověku a raného novověku. Nástin vývoje terminologie a dalších směrů bádání*, *Historická demografie* 36, 2012, s. 25–40, zde především s. 36–37.

jiní měšťané.² Reálnými mocenskými elitami v městech pražských se tak stávali např. ti z měšťanů, kteří zasahovali do městské stavovské politiky. Tuto praxi potvrzuje například i přístup měšťanů, respektive příslušníků elit z řad Jednoty bratrské, kteří v předbělohorských městech pražských většinou nerefletovali na pozice v městských radách a dalších kolegiích, ale cíleně směřovali k městské stavovské politice a angažmá v ní.³ Jednalo se o osoby, které svými zájmy (politickými, ekonomickými i kulturními) i praktickou činností překračovaly rámec běžné správy města, což je charakteristika, kterou lze v obecné rovině nepochybně aplikovat i na menší královská města. Jistou obezřetnost při interpretaci výsledků svého výzkumu kadaňských městských rad naznačuje již autor sám, když řadu zjištěných závěrů relativizuje. Např. snižující se intenzitu rotací radních v určitých obdobích neinterpretuje zjednodušeně a absolutně jako všeobecný trend uzavírání radních kolegií, ale připomíná omezené statistické údaje, s nimiž pracoval, a odkazuje na další výzkumy, které by situaci vyhodnotily i na základě přesnější identifikace místních podmínek.

Za jediný významnější deficit Rakovy jinak téměř příkladné monografie lze označit chybějící širší záběr literatury, respektive překonání hranice správně-diplomaticko-paleografického výzkumu. Netýká se to jen nereflexování širokého spektra domácí a zahraniční literatury k výzkumům měšťanských elit, ale také nevyužití literatury k další otázce, kterou se autor zabývá, tj. ke konfesijnímu vývoji a jeho vlivu na formování městské správy. Stávající domácí i zahraniční výzkumy, opřené o přesně definovanou metodologii, by pomohly hledat odpovědi na řadu otázek, které Rakův text pouze naznačuje. Pokud se autor např. zabývá koexistencí dvou konfesijních společenství ve městě a vlivem této situace na formování i fungování městské správy, mohl by naznačené prostupné hranice mezi oběma konfesijními tábory srovnat se stavem, který odhalily pro mnohá německá města dnes již klasické výzkumy Etienna Françoise a řady dalších badatelů.⁴

² JAROSLAV DOUŠA, *Seznamy staroměstských konšelů z let 1547–1650*, Pražský sborník historický (dále PSH) 14, 1981, s. 65–119; JAROSLAVA MENDELLOVÁ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*, PSH 29, 1996, s. 59–106; OLGA FEJTOVÁ, *Vergleich der Prager und Krakauer städtischen Eliten in der frühen Neuzeit*, in: *Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVII wieku)*, (ed.) ZDZISŁAW NOGA, Kraków 2011, s. 401–431.

³ OLGA FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha 2014, s. 49–56.

⁴ ETIENNE FRANÇOISE, *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg 1648–1806*, Sigmaringen 1991; případně PAUL WARMBRUNN, *Zwei Konfessionen in einer Stadt*, Wiesbaden 1983, a další.

Postrádat lze také využití teoretičtěji koncipované literatury k problematice struktury raně novověké městské správy a jejích základních, respektive vrcholných článků. Podstatu fungování měst vytvářela vazba radních sborů, obecních starších (případně některých dalších specifických kolegií) a obce. Tento vztah v nich měl značně modifikovanou podobu. Rak přibližuje působení těchto článků správy pro Kadaň a srovnává situaci s několika dalšími českými městy, přičemž teoretickou literaturu k tématu zastupují v jeho publikaci pouze dobové tisky, tj. Koldínův zákoník, Stránského historie a Krausova *Knížka obsahující městský stav*.⁵ Pokud pomineme otázku, proč nedostal prostor i druhý – oficiálně sice nepřijatý, ale prakticky používaný – městský zákoník ze 16. století, tj. Brikcího příručka, nebo zda si pozornost nezasloužila i Veleslavínova *Politia*, určitě neměla být pominuta zejména bohatá aktuální odborná literatura.⁶

Uvedené připomínky nesnižují v žádném případě význam Rakovy publikace, v níž se podařilo v prvé řadě zachytit podobu městské správy v raně novověké Kadani, odhalit její reformu v první polovině 16. století a současně zaznamenat vliv vývoje konfesijně-politické situace na skladbu městské rady a obecněji správy, stejně jako fungování jednotlivých grémií v jejím systému a jejich personální provázanost. Závěrečný apel autora na komparativní a komplexní přístup ke studiu dějin městské správy českých měst pak rozhodně není jen proklamací, ale získává oporu v jeho práci, která tuto metodu (nikoliv metodologické zázemí, jak je nepřesně v publikaci uvedeno, s. 238) nejen využila, ale současně nabídla materiál pro další komparace těm, kteří na Rakův výzkum naváží v jiných městech.⁷

Olga Fejtová

⁵ V souvislosti s uvedenými příručkami se objevil jeden z dnes obvyklých problémů, kdy se staré tisky zařazují v závěrečném soupisu mezi běžnou literaturu a nikoliv mezi prameny nebo do zvláštní skupiny, ačkoliv způsob jejich aktuálního zpracování a evidence ve sbírkách preferuje jejich vnímání jako prameny. Pokud se ovšem autor rozhodl pro jiný přístup, měl ho používat konsekventně. Proč je Hájkova *Kronika česká* z roku 1541 pojímána jako pramen a Krausova *Knížka obsahující městský stav* z roku 1602 jako literatura, to je nutně čtenáři vysvětlit.

⁶ Srovnej shrnutí OLGA FEJTOVÁ, *Formování správy raně novověkých měst pražských jako „demokratizační“ proces?*, Český časopis historický 108, 2010, s. 615–636; v evropském kontextu JAROSLAV MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středověké Evropy (1500–1700)*, Praha 2006.

⁷ Pro badatele, kteří se budou věnovat Kadani, bude ovšem scházet jmenný rejstřík s variantními jmény kadaňských měšťanů spojených s raně novověkou městskou správou, protože snaha v publikaci co nejvíce zjednodušit práci s různými tabulkami a přehledy vedla autora k vytvoření jediné varianty jmen, kombinující pravidla transkripce a transliterace. Výsledná forma jmen tak získala velmi specifickou podobu, jež nemusí budoucí badatele vždy vést k jednoznačné identifikaci hledaných osob.

Marek Ďurčanský, ČESKÁ MĚSTA A JEJICH SPRÁVA ZA TŘICETILETÉ VÁLKY. ZEMSKÝ A LOKÁLNÍ KONTEXT, Karolinum, Praha 2013, 411 + 87 stran.

Třicetiletá válka, její ničivost, depopulační důsledky a dlouhodobě působící paralyzující vliv města i celé oblasti patří v evropském rámci k tradičním a také v české historiografii měst etablovaným i stále živým tématům. Přesto si zájemce o tuto problematiku trpce uvědomuje, že dějepisný narativ většinou setrvává na úrovni líčení vojensko-politických událostí, případně dostáváme do rukou co do vytěžení pramenné báze cenné, svojí povahou však lokálně determinované studie. Pramenně založených, přitom však nepopisných a situaci městských komunit s regionálním nadhledem či dokonce komparativně zkoumajících prací je však nadále jak šafránu.

Ďurčanského obsáhlá kniha spojuje lokálně analytické a regionálně či dokonce v kontextu celé země syntetizující pohledy na tři města středočeské části Polabí za třicetileté války. Jako pevná strukturální osa výkladu je tu použit výklad o městské správě a samosprávě: Stal se páteří, která autorovi umožňuje strukturovaně srovnávat vývoj na úrovni královského města Nymburka, komorního města Brandýsa nad Labem a poddanského městečka Čelákovic. Autor se jednak opřel o vyčerpávajícím způsobem shromážděné a důkladně analyzované, ovšem jen velmi torzovitě dochované lokální prameny, zároveň však nahlédl správu královských a komorních měst také seshora s úrovně pramenů a perspektivy centrální podkomořské správy.

Po úvodu následuje cenná kapitola o stavu bádání k raně novověkým městům, vybavená bibliografií dosavadního výzkumu dějin raně novověkých měst, městských dějin správy a dějin kancelářů. Poté přichází rozsáhlá přehledná kapitola o českých městech od 16. století do konce třicetileté války, analytická kapitola o podkomořských registrech čtyřicátých let 17. století a zdařile napsaný exkurz o narativních pramenech městské provenience, resp. o jejich autorech a také o vztahu městských a měšťanských kronik k pramenům diplomatické povahy ve středních Čechách za třicetileté války. Jádrem knihy jsou pak tři kapitoly pojednávající o Nymburce, Brandýse a Čelákovících. Každá z nich je vnitřně členěna na pasáž o pramenech a literatuře, přehled dějin města v letech 1618–1648, popis městské správy válečných let a konečně pasáž o městské kanceláři tohoto období. Po dobře formulovaném závěru následují cenné přílohy se seznamy složení městských rad královských měst

let 1624–1636, soupisy doložitelných zápisů o zasedání nymburské, brandýské a čelákovické městské rady, jakož i přehled složení městské rady v Brandýse nad Labem let 1618–1640. Práci zakončuje seznam pramenů a literatury, zkratk, obrazových příloh a rejstříky.

Kniha však čtenáři poskytuje nezměrně více než „jen“ pohled na město jako celek či jako na správní a ekonomické jednotky. Práce je totiž stejně tak také drasticky konkrétním pohledem na situaci obyvatelstva (menších) středočeských měst, na jeho strategie přežití v děsivých létech zejména závěru třicetileté války. Ďurčanský ale podává i konkrétní obraz, jak válkou opakovaně těžce postižení měšťané lpěli na právní kultuře a na formální kontinuitě města, na zachování písemných, identitu a prestiž obce zakládajících písemných „klenotů městské správy“. Autor v knize přinesl mnoho nového také pro dějiny rekatolizace, mentalit, válečných migrací či sociálních dějin války. V neposlední řadě kniha nabízí též vděčný portrét klíčových velkých osobností těchto tří „malých“ měst. Z pragensiálního úhlu pohledu je pak cenné plastické vykreslení vazeb středočeských měst a městeček s pražskou aglomerací, která mj. opakovaně plnila roli útočiště pro válkou zasažené obyvatelstvo menších středočeských měst.

Jiří Pešek

DAS PRESSBURGER PROTOCOLLUM TESTAMENTORUM 1410 (1427)–1529. TEIL 2: 1487–1529, (Hrsg.) Judit Majorossy – Katalin Szende, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2014 (= Fontes iuris. Geschichtsquellen zum österreichischen Recht, Bd. 21/2), 572 stran.

Recenzovaná publikace je dlouho očekávaným druhým svazkem edice bratislavské knihy testamentů (*Protocolum testamentorum*) z let 1410/1427–1529.¹ Tato část edice – výsledku mezinárodní spolupráce – obsahuje zbývající zápisy z let 1487–1529. Vydavatelem druhého svazku je Komise pro rakouské právní dějiny (KRGÖ) na univerzitě ve Vídni, editorkami knihy, uložené v Archivu města Bratislavy, jsou maďarské medievistky. V předmluvě informuje prof. Thomas Olechowski, současný vedoucí KRGÖ na univerzitě ve Vídni, nejen o (re)organizačních důvodech zpoždění edice, ale ke čtenářově lítosti také o tom, že rejstříky, které byly původně plánovány jako součást proponovaného druhého

¹ Mou recenzi prvního svazku viz Pražský sborník historický 40, 2012, s. 412–415.

(a závěrečného) svazku, se teprve zpracovávají a budou vydány později ve zvláštním svazku.

V edičním úvodu (s. 10–13) Katalin Szende a Judit Majorossy znovu shrnují ediční pravidla, jež použily při zpracování edice a podrobněji popsaly již v úvodu k prvnímu svazku. Velmi podstatným a politováníhodným opominutím je závěrečná věta úvodu, kde se píše: „Am Ende des zweiten Bandes dieser Edition wird ein vollständiges Orts- und Namensregister geboten werden.“ (s. 13) V závěru tohoto (druhého) svazku edice ovšem žádný jmenný a místní rejstřík není. Uvedená věta tak svědčí pouze o tom, že rozhodnutí o vydání samostatného rejstříkového svazku bylo přijato patrně dosti narychlo. Dokonce natolik, že uvedené rozhodnutí nebylo zohledněno při závěrečné redakci edičního úvodu. Naznačené pochybení zároveň dokládá, že razantní reorganizace vědeckých pracovišť spojené s institucionálními, personálními a finančními transfery neprospívají v první řadě dlouhodobým, širě založeným vědeckým projektům. Právě takoveto náročnější projekty se tím nejvíce komplikují a zbytečně protahují, ba může být dokonce ohrožena i kvalita jejich výstupů. V daném případě se jednalo, jak známo, o transfer řady pracovišť Rakouské akademie věd (ÖAW) a některých dalších rakouských vědeckých ústavů na tamní univerzity, jenž se uskutečnil v roce 2012; tento přesun postihl také KRGÖ.

Druhý svazek edice bratislavské knihy testamentů je tak opatřen pouze dvěma nerozáhlými přílohami: První z nich tvoří čtyři nepřilíš kvalitní, značně zmenšená černobílá vyobrazení jednotlivých stránek (s. 555–558). Druhou přílohou je chronologický seznam celkem 395 testátorů z let 1487–1529 (s. 559–572), jejichž testamenty jsou zpřístupněny v druhém svazku edice. Na rejstříky, které teprve umožní plné využití nesporně kvalitní a pečlivě zpracované edice, si odborní zájemci bohužel budou muset ještě nějakou dobu počkat.

Petr Kreuz

Reinhard Heydenreuter, KRIMINALITÄT IN MÜNCHEN. VERBRECHEN UND STRAFEN IM ALTEN MÜNCHEN (1180–1880), Friedrich Pustet, Regensburg 2014, 120 stran.

Recenzovaná drobná, populárně vědecky zaměřená práce o dějinách trestního soudnictví a kriminality v Mnichově ve středověku a v raném novověku je dílem historika a právníka prof. Heydenreutera, jenž byl

do roku 2007 ředitelem Bavorského hlavního státního archivu v Mnichově a působil také jako vedoucí archivu Bavorské akademie věd. Vyučoval na katolické univerzitě v Eichstättu a na univerzitě v Pasově. Publikace svým pojetím poněkud připomíná starší, podstatně rozsáhlejší Heydenreuterovu populárně vědeckou monografii o dějinách kriminality v Bavorsku.¹ Knížka sestávající celkem ze sedmi různě rozsáhlých kapitol je doplněna mnoha vyobrazeními. Nechybějí textově oddělené ukázky z pramenů a vysvětlení některých pojmů a jevů.

V rozsáhlé první kapitole přibližuje autor vývoj řízení v trestněprávních případech v Mnichově od středověku do roku 1800. Dotýká se postavení kata, který je v Mnichově doložen poprvé již roku 1321. Podrobně pojednává o mnichovských institucích, jež ve středověku a na počátku novověku disponovaly právem azylu. Podrobně popisuje používané důkazní prostředky, přičemž mj. zmiňuje typicky německou formu Božího soudu, tzv. zkoušku na marách (*Bahrprobe*). V další kapitole se věnuje podrobně mnichovským popravištím a na nich vykonávaným hrdelním trestům. Na rozdíl od českých zemí se v Bavorsku již od přelomu 16. a 17. století – a nadto ve větší míře – prosadily rozličné formy trestu veřejných a nucených prací (deportace na galeje, pevnostní práce); již v roce 1682 byla v Mnichově zřízena káznice a donucovací pracovna.

Ve třetí kapitole se Heydenreuter zaměřuje na německý institut *Fehde*, se kterým se setkáváme zejména ve 14. a 15. století a který vykazoval zásadní shodné rysy s českou opovědí (správněji: odpovědí). Autor si klade otázku, do jaké míry byla *Fehde* legální právní procedurou a nakolik byla pouhým nástrojem v rukou loupeživých rytířů. Zvláštní kapitolu autor věnuje pronásledování deliktů proti náboženství v raně novověkém Mnichově, zejména kacířství a čarodějnictví. Přibližuje průběh reformace v Mnichově a pojednává o zdejších procesech s novokřtenci ve dvacátých a třicátých letech 16. století. Připomíná, že první známý kouzelnický proces v Mnichově je doložen až k roku 1521 a k první popravě (upálení) čarodějnice zde došlo teprve roku 1578. Heydenreuter pochopitelně nemohl vynechat ani neproslulejší mnichovský čarodějnický proces, který byl veden v roce 1600 proti členům tulácké rodiny Pappenheimových (Pämbů) a který na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let podrobně monograficky zpracoval pražský rodák, spisovatel a právní historik

¹ REINHARD HEYDENREUTER, *Kriminalgeschichte Bayerns. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*, Regensburg 2003 (viz též mou recenzi ve sborníku *Minulosti západočeského kraje* 39, 2004, s. 403–408).

Michael Kunze. Poslední poprava pro čarodějnictví (stětím) se v bavorské metropoli odehrála roku 1722.

V páté kapitole líčí autor několik mnichovských procesů s pachateli vražd z let 1500–1800. Nevynechal přitom ani případy infanticidia. V šesté kapitole Heydenreuter podává charakteristiku a příklady majetkových deliktů. Do této skupiny trestných činů řadí i případy vyloupení kostelů. Zvláštní pozornost autor věnuje popravě proslulého alchymisty a podvodníka Marcantonia Bragadina, která proběhla v Mnichově v dubnu 1591. Bragadino byl vévodou Vilémem V. oficiálně odsouzen jako „čarodějnický mistr“. Alchymistova poprava neproběhla bez problémů, neboť zjednaný kat z Landshutu ťal nepřesně a rozsekl odsouzenci hlavu. To vedlo k následnému vzbouření přihlížejícího davu a k pokusu kata lynčovat. V sedmé, závěrečné kapitole Heydenreuter probírá a charakterizuje vybrané sexuální a mravnostní delikty (klení, cizoložství, smilstvo, konkubinát, homosexualitu, jakož i veřejné připíjení a nadměrnou konzumaci alkoholu). Publikaci doplňuje užitečný glosář a uzavírá ji přehled základní literatury a edicí dokumentů, čítající přes tři desítky titulů.

Heydenreuterova kniha je čtivou a faktograficky i interpretačně spolehlivou populárně vědeckou prací o dějinách trestního soudnictví a kriminality ve významném německém rezidenčním městě. V knize jsem zaznamenal pouze jednu politováníhodnou chybu, když Heydenreuter uvádí, že autory Kladiiva na čarodějnice byli dominikáni Sprenger a Institoris (s. 72). Už před více než čtvrtstoletím prokázal bayreutský medievista Peter Segl, že jediným autorem Kladiiva byl Heinrich Institoris. Bádání posledních patnácti let o tom navíc sneslo mnoho dalších, velmi přesvědčivých důkazů (zvl. Günter Jerouschek, Manfred Tschakner, Tamar Herzig a také Wolfgang Behringer, jehož práce z osmdesátých a devadesátých let ostatně Heydenreuter uvádí v přehledu literatury). Je také otázkou, do jaké míry v bavorských poměrech obecně platilo, že trest smrti utopením byl ženskou variantou oběšení, jež bylo naopak vyhrazeno mužům (s. 36 a 38). Praxe českých raně novověkých soudů totiž tradovanou představu, že ženy nebyly trestány (údajně z mravnostních důvodů) oběšením, zcela jednoznačně vyvrací.

Navzdory tomu lze závěrem konstatovat, že recenzovaná publikace je cenným, zajímavým a užitečným dílem. R. Heydenreuter nepochybně prokázal dobrou znalost výsledků dosavadního bádání a dokázal je srozumitelně vyložit a tak zpřístupnit i širší laické veřejnosti.

Petr Kreuz

Nicolas Gillen, „NUR GOTT VOR AUGEN.“ DIE STRAFGERICHTS-BARKEIT DES PATRIARCHEN VON VENEDIG (1451–1545), Böhlau, Köln – Weimar – Wien, 2014 (= *Konflikt, Verbrechen und Sanktion in der Gesellschaft Alteuropas. Fallstudien, Bd. II*), 211 stran.

Tématem recenzované publikace, jež je autorovou právníckou disertací, je trestní soudnictví vykonávané benátským patriarchou v letech 1451–1545, tedy na sklonku středověku a na prahu novověku. Gillen se opíral především o soudní písemnosti uložené v historickém archivu Benátského patriarchátu. Zkoumané období autor vymezil na počátku rokem vytvoření Benátského patriarchátu (1451) a na konci zahájením tridentského koncilu (1545). Do tohoto časového spacia spadá také reforma inkvizice v Itálii, jejímž výsledkem bylo zřízení Svatého officia roku 1542. V Benátkách se však tato reforma realizovala až roku 1547.

Velkou pozornost Gillen věnuje typům řízení používaným před soudem benátského patriarchy v trestních případech. Autor potvrzuje obecněji platný poznatek, že ačkoli církevní právo striktně rozlišovalo mezi civilním a trestním řízením, z hlediska materiálního trestního práva není úplně snadné zodpovědět otázku, co má být považováno za trestněprávní případy. Toto velmi podstatné zjištění se vztahuje tradičně především na případy projednávané v akuzačním řízení, netýká se ovšem případů, které byly projednávány v inkvizičním, popř. denunciačním řízení. Tyto případy mají jednoznačně trestněprávní charakter. Gillen ukazuje a dokládá, že při rozlišování typu kauz je nevyhnutelné vycházet přímo z obsahu soudních spisů. Přitom se objevuje řada hraničních případů. Většinu z těchto případů se autor rozhodl zahrnout do své podnětné práce.

Gillenovi se podařilo pro období 1451–1545 zachytit celkem asi 450 trestněprávních případů. Vedle toho prokázal, že soud benátského patriarchy projednal v uvedeném období přinejmenším jednou tak vysoký počet trestněprávních kauz. K nim se však nedochovaly příslušné spisy a tyto případy lze doložit jen na základě rejstříků nebo zmínek v jiných pramenech. Akta soudu benátského patriarchy dosud nebyla předmětem soustavného zkoumání. Patrně právě z tohoto důvodu Gillen poskytuje značný prostor též obecnějšímu popisu institucionální základny trestního řízení u tohoto soudu.

Oprávněnou značnou pozornost Gillen věnuje příslušnosti benátského duchovního soudu ve středověku. Do jeho kompetence náležely také všechny trestné činy kleriků (*privilegium fori*). Soud přistupoval sporadicky k použití tortury a jen zcela výjimečně připouštěl trest smrti.

Osoby, jimž byl uložen kapitální trest, byly v duchu zásady *ecclesia non sinit sanguinem* předávány k exekuci světským soudům. *Privilegium fori* platilo *ratione personae*, tj. záviselo pouze na statutu dané osoby, nikoli na druhu deliktu (*ratione materiae*). Základy *privilegia fori* byly položeny již na sklonku antiky v konstitucích římských císařů. K jeho rozvinutí a detailní úpravě v kanonickém právu došlo na konci 12. a ve 13. století.

Gillen systematicky a s řadou zajímavých detailů sleduje aplikaci *privilegia fori* v Benátkách od vrcholného středověku. Ukazuje, že již na přelomu 12. a 13. století lze zaznamenat první právní předpis, jenž v Benátkách navzájem vymezoval kompetence světských a církevních soudů. Snahy o jasné rozhraničení kompetencí vycházely z iniciativy světské moci, zejména benátských dóžat. Nicméně teprve na počátku 15. století dosáhl nejvyšší benátský světský soud, Rada deseti (*Consiglio dei Dieci*), poprvé faktického omezení *privilegia fori*, když si roku 1407 vymohl na římském papeži Řehoři XII. bulu, která obsahovala povolení soudit a trestat ty kleriky, kteří se dopustili sodomie a přitom byli oděni jako laici a neměli tonzuru. Uvedené papežské povolení se stalo prvním z řady zvláštních ustanovení, jimiž papežové během 15. století (Martin V., Evžen IV., Pavel II.) rozšířili pravomoci světských úřadů v Benátkách a výrazně tak prolomili *privilegium fori*. V roce 1474 papež Sixtus IV. fakticky povolil benátským světským soudům mučit kleriky podezřelé z velezrady a z falšování mince, a to bez ohledu na stupeň jejich svěcení. Papež Kliment VII. bulou z roku 1530 zcela vyňal z působnosti *privilegia fori* ženaté kleriky a dále kleriky bez vyššího svěcení, kteří nedrželi žádné beneficium. Papež Pavel III. v roce 1542 pouze nařídil, aby byl každý odsouzený klerik před vykonáním hrdelního trestu bezpodmínečně podroben obřadu degradace. Gillen upozorňuje, že právě na sklonku zkoumaného období zbylo v Benátkách z *privilegia fori* jen málo: Na kleriky s nižším svěcením se uvedená výsada vztahovala jen tehdy, když drželi beneficium a snažili se dosáhnout vyššího svěcení.

Gillen ukazuje, že v soudní praxi ve zkoumaném období bylo *privilegium fori* respektováno ještě méně než v platném právu, přičemž světské soudy v rozporu s kanonickým právem vkládaly „srp do cizí úrody“ (*falcem in missam alienum*). Za toto jednání hrozili benátské patriarchové světským úředníkům opakovaně exkomunikací. Zvláštní skupinu souzených kleriků tvořili ti, kteří působili jako notáři a dopustili se falšování listin. Dohled nad notariátem příslušel v Benátkách jednomu z místních světských soudů, jenž zpravidla trestal provinilé kleriky-notáře odnětím notářství a vypovězením z města.

V samostatné kapitole Gillen podrobně popisuje kompetence jednotlivých specializovaných církevních soudů a tribunálů, působících ve zkoumaném období na území Benátského patriarchátu. Ten byl roku 1451 vytvořen z několika diecézí. Gillen si povšiml mj. rozdílů v trestních pravomocích benátského patriarchy nad světskými duchovními na jedné straně a nad duchovními řádovými na straně druhé. Podrobně přitom probírá zajímavou problematiku trestního soudnictví nad ženskými kláštery. V této oblasti byly soudní pravomoci patriarchy podstatně menší než u mužských kongregací. Navíc již počátkem 16. století převzala Rada deseti kontrolu nad mravností jeptišek a v roce 1528 byl za tímto účelem vytvořen stálý (světský) dohlížecí orgán (*provveditori sopra monasteri*). Zvláštní pozornost autor věnuje papežskému nunciiovi, stálému vyslanci papeže v Benátkách, který vedle diplomatických úkolů vykonával také dohled nad církevní jurisdikcí. Zvláště po roce 1509, odkdy byla benátská nunciatura kontinuálně obsazena, byla před nunciovým soudem projednávána mj. také odvolání od soudu patriarchy. Papežští nunciové v Benátkách byli většinou nejvyššími legáty, *legati a latere*, tedy kardinály. Mnozí z nich byli benátskými rodáky. Soudní pravomoci patriarchy byla podřízena také tzv. řecká obec, tvořená Řeky, kteří se po dobytí Konstantinopole Turky přestěhovali do Benátek.

Gillen jasně a s obdivuhodnou jistotou popisuje průběh řízení před soudem benátského patriarchy. Podrobně a s řadou cenných detailů, nicméně přehledně charakterizuje oba druhy soudního řízení, které se ve sledovaném období před zkoumaným soudem aplikovaly, tj. řízení akuzační (*per accusationem*) a inkviziční (*per inquisitionem*). Osobitou formou inkvizičního řízení bylo v Benátkách tzv. denunciační řízení, které bylo zahajováno nikoli z úřední moci, ale na základě udání (*denunciatio*). Předpokladem pro zahájení tohoto typu řízení bylo předchozí bratrské napomenutí (*monitio*). Autor ukazuje, že ve sledovaném období pronikaly prvky inkvizičního řízení také do řízení akuzačního. Teoreticky měla být sice v inkvizičním řízení projednávána trestná jednání, která byla v římském právu označována jako *crimina publica*, zatímco v akuzačním řízení činy nazývané *crimina privata*, v praxi však nebylo toto rozlišení plně respektováno. Navíc kanonickoprávní nauka 16. století přiřazovala stále více deliktů ke *crimina publica* (typicky milánský právník a kriminální praktik Giulio Claro / Julius Clarus [1525–1575]).

Hlavní část řízení *ex officio* před soudem patriarchy byla vedena proti pachatelům kacířství a čarodějnictví. Autor věnuje značnou pozornost právě různým aspektům soudního pronásledování kacířství

a čarodějnictví v Benátkách ve zkoumaném období. Na stíhání kacířství se vedle patriarchy podílel také místní inkvizitor, který byl v Benátkách od středověku ustanovován z řad františkánů. Od počátku 16. století postupovali inkvizitor a patriarcha při pronásledování kacířství zpravidla společně. Od třicátých let 16. století do zavedení inkviziční reformy v Benátkách (1547) dominoval místnímu inkvizičnímu tribunálu papežský nuncijs. Největší protikacířské procesy ve zkoumaném období byly vedeny proti protestantům a proběhly v letech 1533–1535. Čarodějnické procesy byly v Benátkách až do konce 15. století takřka neznámou záležitostí. Větší počet těchto procesů je možné zaznamenat teprve v letech 1514/16–1519 (17 obviněných). Většího podílu na projednávaných inkvizičních procesech dosáhly případy čarodějnictví znovu až v osmdesátých letech 16. století. Mezi obviněnými z čarodějnictví převažovaly ženy, často prostitutky a osoby cizího původu (Dalmatinky, Řekyně).

Motivem řady žalob podaných u soudu benátského patriarchy byl boj o beneficia. Soud neprováděl *inquisitio generalis*, tj. obecné vyšetřování trestného činu, nýbrž pouze řízení pro konkrétní podezření proti určité osobě. Nicméně ani po zavedení řízení *ex officio* neztratila v Benátkách zcela na významu mimosoudní urovnání sporů, obvykle ve formě soukromých smírčích smluv.

Patriarcha soudil osobně většinou jen závažné trestní případy. Jinak jej zastupoval vikář, jenž byl učeným právníkem. Vedle nich sestával personál soudu už jen z proměnlivého, nevysokého počtu písařů (notářů). První zmínka o prokurátorovi jakožto specializovaném justičním úředníkovi, jehož úkolem bylo zpracování a podání žaloby, se u zkoumaného soudu objevuje až roku 1526. Dále při soudu působil nevelký počet advokátů, kterým příslušela obhajoba v trestních věcech a kteří byli placeni svými klienty. Vyšetřování trestných činů spočívalo na bedrech patriarchy a vikáře. Gillen dále podrobně popisuje průběh samotného řízení u soudu patriarchy, včetně používání tortury. Detailně se věnuje otázce hodnocení důkazů a připomíná, že i u zkoumaného soudu hrálo přiznání obviněného velmi významnou roli. To vyplývalo především z vysoké důkazní hodnoty přiznání v inkvizičním řízení. Na druhé straně autor upozorňuje na to, že různé soudy nakládaly s inkvizičními pravidly hodnocení důkazů odlišně, přičemž právě soud patriarchy hodnotil důkazy často značně volně. Na druhé straně byly požadavky

na hodnotu důkazů u zkoumaného soudu velmi vysoké – důkazy měly být *lucem meridiana clariores*.

Gillen přibližuje vynášení rozsudků a jejich typy. Podrobně probírá a charakterizuje nejčastější tresty, které byly klerikům ukládány (klatba, degradace, veřejné vystavení, žalář). Trest veřejného vystavení na odiv v kleci (lat. *cavea*, it. *gabbia*) byl určen pro homosexuální kleriky. K exekuci kapitálního trestu uloženého církevním tribunálem byli odsouzení předáváni světskému soudu. Proti rozhodnutí soudu benátského patriarchy bylo možné se odvolat původně pouze přímo k papežskému soudu do Říma, což činilo z odvolání značně nákladnou záležitost. Později odvolání směřovala hlavně k papežskému nunciiovi.

Kniha N. Gillena, velmi kvalitní práce, představuje mimo jiné významný příspěvek k dějinám soudnictví v evropských městech na sklonku středověku a na počátku novověku. Z hlediska dějin městského soudnictví v širší oblasti střední Evropy spočívá její přínos zejména v tom, že ukazuje vzájemné vztahy a interakce církevního soudu (soudu patriarchy) a světských soudů při trestním postihu kleriků v rámci velké městské aglomerace – Benátské republiky. Toto vzájemné působení spočívalo zpravidla ve spolupráci, někdy však nabývalo též podoby ostré konkurence, zvláště pokud se jednalo o zachování a respektování či naopak omezení *privilegia fori*.

V recenzovaném díle je třeba výslovně ocenit také vysokou úroveň zpracování benátského trestního práva procesního na přelomu středověku a novověku. Gillen přibližuje tuto komplikovanou problematiku přehledně a srozumitelně, bez případných vnitřních rozporů, nicméně plasticky a s řadou podstatných detailů. Mám-li celkově zhodnotit kvalitu recenzované práce a odborné kvality jejího autora, cítím se povinen odkázat na Jiřího Kejře, přesněji řečeno na jím často opakovaný názor, že kvalita díla právního historika se měří zejména podle toho, jak dobře a na jak vysoké úrovni je v něm zvládnuta a zpracována procesněprávní problematika. S potěšením také přiznávám, že jsem v celé práci neobjevil ani jediné místo či pasáž, kde bych byl nucen autorův údaj či tvrzení korigovat nebo k němu vyslovit byť i jen dílčí připomínku. I z tohoto hlediska se mi jeví práce N. Gillena jako mimořádná.

Petr Kreuz

MĚSTSKÉ PRÁVO VE STŘEDNÍ EVROPĚ. SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ Z MEZINÁRODNÍ KONFERENCE „PRÁVA MĚSTSKÁ KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO“ Z 19.–21. ZÁŘÍ 2011, PRAHA, (edd.) Karel Malý – Jiří Šouša jr., Karolinum, Praha 2013, 398 stran.

Právní příručka Pavla Kristiána Klatovského z Koldína z roku 1579 představuje nejvýznamnější soubor předpisů městského práva z předbělohorského období. Navazuje sice na starší právní tradice a vzory, v mnoha ohledech je však zásadním způsobem rozvíjí a překračuje. Zároveň Koldínova kodifikace představuje zcela zásadní předstupeň novodobých právních úprav druhé poloviny 18. a počátku 19. století, a tak není divu, že se pravidelně dostává do centra badatelského zájmu nejen právních historiků (i když těch především), ale i historiků a archivářů. Nejnověji tak byla pozornost problematice městského práva v právní historii věnována v rámci grantových projektů řešených pracovníky Ústavu právních dějin a Centra právně historických studií na Právnické fakultě Karlovy univerzity. Hlavním výstupem těchto projektů je především moderní kritická edice Práv městských Království českého vydaná v roce 2013 nakladatelstvím KAROLINUM kolektivem autorů pod vedením Karla Malého.¹ Druhým výstupem – přesněji by však měl být uveden na prvním místě – je sborník příspěvků, jež zazněly na konferenci uspořádané Právnickou fakultou Univerzity Karlovy v pražském Karolinu na podzim roku 2011 a tiskem vyšly v roce 2013 rovněž v nakladatelství Karolinum.

Obsahem sborníku, opatřeného úvodem Karla Malého, je patnáct příspěvků vzešlých z pera sedmnácti autorů, historiků a právních historiků z České republiky, Slovenska a z Německa. V příspěvku *Stavovská politika v době přijetí Koldínova zákoníku* (s. 12–24) Jaroslav Pánek analyzuje politickou situaci a postoje hlavních protagonistů v Království českém po nástupu Habsburků a zamýšlí se nad podmínkami a důvody, jež vedly k přijetí jednotného městského zákoníku až v poslední čtvrtině 16. století. Hlavní příčiny nachází v paradoxní a z hlediska zájmů především konfliktní situaci, kdy proti sobě stály nejen centralizační a unifikační snahy panovníka na jedné straně a silné stavovské zřízení na straně druhé, ale svou roli sehrála i existence dvou okruhů městského práva, pražského a litoměřického. Z tohoto hlediska autor analyzoval míru zainteresovanosti jednotlivých stran (panovník spolu s většinou králov-

¹ *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, (edd.) KAREL MALÝ – PAVLA SLAVÍČKOVÁ – LADISLAV SOUKUP – PETRA SKŘEJPKOVÁ – JIŘÍ ŠOUSA – JIŘÍ ŠOUSA ML. – JANA VOJTÍŠKOVÁ – KLÁRA WOITSCHOVÁ, Praha 2013.

ských měst versus severočeská města) na jednotné kodifikaci městského práva, jejíž přijetí bylo rozhodujícím úspěchem na poli budování právní kultury v českých zemích.

Následující studie Jiřího Peška, *Pavel Kristián z Koldína – život a kariéra* (s. 25–62), je věnována osobnosti autora této zcela mimořádné právní příručky. Jako dlouholetý městský archivář a historik podává Pešek ucelený přehled týkající se „koldínovského“ bádání v okruhu nejen univerzitním či v Zemském archivu, ale zejména v Archivu hl. města Prahy, jehož role byla v této souvislosti rozhodující. Na základě důkladné analýzy stávající literatury a dosavadních badatelských oblastí spojených s Koldínovou osobností identifikuje největší potenciál dalšího bádání ve sféře Koldínova postupného pronikání a prosazování se v nejvyšších intelektuálních vrstvách pražské, respektive celé české společnosti. V této souvislosti Pešek pokládá řadu otázek, na něž se postupně v rámci studie snaží nalézt odpověď – nejen pokud jde o Koldínův profesní a privátní život. Zásadní pozornost věnuje i dosud opomíjené analýze pramenů týkajících se sporů a okolností provázejících léta trvající vypořádání pozůstalostního řízení po smrti staroměstského kancléře. V poslední části studie pak autor v návaznosti na Pánkovy analýzy boje o českou konfesi sleduje Koldínovu politickou činnost a jeho podíl na kodifikaci městského práva.

Ulrike Müssig si v příspěvku *Stadtluft macht frei* (s. 63–82) položila otázku týkající se způsobu chápání pojmu „svoboda“ ve středověku, kdy ustanovení ohledně městských svobod představovala společné jádro právních kodifikací ve městech vrcholného a pozdního středověku, kdy svoboda neznamenal úplnou osobní nezávislost, ale byla chápána jako ochranný faktor před vnější silou v rámci určité skupiny. Podle tohoto výkladu byl svobodný ten, kdo byl přijat pod ochranu nejmocnějšího. Autorka charakterizuje jednotlivé způsoby nabývání svobody jedince v souvislosti s jeho příchodem do města, přičemž vychází z dosavadního výzkumu a postupně jej rozvádí v řadě aspektů. Především se neomezuje pouze na formální stránku udělení, resp. získání svobody, ale zaměřuje se na sledování příčin vedoucích k udělení městských práv a svobod. Teoretická východiska dokládá na jednotlivých konkrétních příkladech, především pak na příkladu městských práv pasovských z roku 1225 a města Eferdingu z roku 1222.

Přijetím právních nařízení Pavla Kristiána Koldína v roce 1579 byla oficiálně ukončena staletí trvající etapa koexistence dvou právních okruhů v českých zemích. Ve městech spadajících do okruhu práva magdeburského se však ve skutečnosti nejednalo o záležitost jednorázovou, ale

o mnohaletý proces pozvolného úpadku starého práva a jeho konečného nahrazení novou právní úpravou, jak vysvětlila Pavla Slavičková v příspěvku *Recepce práv městských Království českého ve městech sasko-magdeburského práva v Čechách a na Moravě* (s. 83–124). Hlavní centra magdeburského práva, v Čechách Litoměřice od roku 1282 a na Moravě Olomouc od roku 1352, byla nejvyššími odvolacími instancemi pro města sasko-magdeburského právního okruhu v zemi, a to až do zřízení apelačního soudu v Praze roku 1547. Autorka dokládá, že nařízení odvolávat se k nově zřízenému soudu dopadlo zvláště tvrdě zejména na Litoměřice, oproti tomu v Olomouci se zaběhnutá praxe měnila jen velmi pozvolna. Zatímco Litoměřice se tedy ustanoveními nové právní sbírky musely řídit již na základě usnesení zemského sněmu z let 1609–1610, na Moravě byla nová právní úprava přijata s definitivní platností až o sto let později, v roce 1705.

Osud Koldínových práv městských Království českého od přijetí Obnoveného zřízení zemského do vydání Všeobecného občanského zákoníku rakouského tematizuje právní historik Jan Kuklík. Sleduje vztah a vzájemné ovlivňování práva městského a zemského zvláště po vydání Deklaratorií a novel v roce 1640. Kromě působení Koldínova zákoníku v českých městech autor popisuje i jeho šíření na Moravě od roku 1697 a do slezských měst počínaje rokem 1717, především však podává detailní analýzu celého legislativního procesu, následujícího po vydání Obnoveného zřízení zemského. K němu připojil i rozbor nově vydávaných panovnických nařízení, instrukcí a pravidel, majících nezřídka významný vliv na stávající právní poměry, městskou správu a soudnictví. Stranou autorovy pozornosti nezůstal ani okruh soukromého práva a proces jeho kodifikace.

Detailní analýza Koldínova zákoníku z hlediska recepce římského práva se stala předmětem studie *Římské právo v Koldínově díle* autorů Michala Skřejpka a Davida Falady (s. 125–164). V přehledně členěném textu autoři připomínají tradici přejímání prvků římského práva v památkách české právní historie, hlavní pozornost však věnují přirozeně Koldínovi, ať již jde o jím hojně užívanou latinskou římskoprávní terminologii, či jeho znalosti římské historie a literatury. Na konkrétních příkladech sledují jednotlivé instituty římského procesního, trestního i soukromého práva převzaté Koldínem a dokládají případné významové posuny a omezení, spočívající v tradici českého práva na jedné straně, na straně druhé pak v nepochopení systematiky odvětví římského práva. Stať Jiřího Šouši jr. *Komparace vybraných otázek práv městských Království českého s úpravou obdobných institutů v litoměřickém právu* (s. 165–188) je založena na porovnání

konkrétních pramenů litoměřického práva s některými právními knihami práva magdeburského, jenž dokládá preciznější strukturaci právního systému litoměřického i vyšší míru abstrakce. V další části studie autor na základě zevrubného rozboru sleduje hlavní rozdíly mezi oběma právními okruhy v oblasti teoretické koncepce, terminologie a v oblasti práva procesního a trestního a na základě těchto rozdílů se zamýšlí nad příčinami, jež patrně stály či mohly stát za vytlačením litoměřického práva, považovaného obecně za zastaralé, nově kodifikovanými městskými právy Koldínovými.

Specifickému postavení města Chebu a Chebska v rámci Království českého se věnuje Vilém Knoll v příspěvku *Chebský právní okruh a jeho vývoj ve světle městských privilegií* (s. 189–207). Městské právo bylo Chebu upraveno v roce 1279. Vzhledem ke svému postavení se Cheb jako jediné město v království mohl odvolávat – resp. žádat o naučení – do zahraničí, konkrétně do Norimberku. Postupně se chebským právem začala řídit i další města (Aš, Loket, Karlovy Vary atd.), která vytvořila poměrně nesourodou skupinu tvořenou městy zeměpanskými na jedné straně a městy poddanskými na straně druhé. Specifikum chebské judikatury pak spočívalo především ve skutečnosti, že chebský soud byl soudem poslední instance, od něhož bylo možné odvolat se pouze k panovníkovi, a jakékoli snahy o podřízení Chebu centrálním soudním orgánům se setkávaly až do roku 1725 s neúspěchem. Z hlediska dosavadního rozsahu archivního výzkumu v této oblasti představuje Knollova stať první významnou sondu do dané problematiky.

Zatímco v Čechách byla problematice městského práva tradičně věnována velká pozornost, na Slovensku stojí daná problematika až na výjimky (navíc převážně z padesátých až sedmdesátých let minulého století) spíše na okraji badatelského zájmu. Studie Andrey Kluknavské a Tomáše Gábriše *Mestské právo ako dynamický prvok vývoja práva v Uhorsku* (s. 208–278) přináší zhodnocení dosavadní literatury k problematice městského práva v Uhrách, přehled vývoje městského práva na území dnešního Slovenska ve vztahu k jednotlivým typům měst, včetně pokusu o definici pojmu, respektive hlavních znaků určujících městské právo. Druhým příspěvkem z pera slovenských autorů je ve sborníku studie Adriany Švecové *Formálno-právne premeny uhorského závetu v súvisi s novovekým krajinským a mestským právom* (s. 279–297). Autorka se zde zabývá legislativními úpravami testamentární praxe v období 17.–19. století, sleduje jednotlivé typy závětí z hlediska jejich formální struktury, včetně způsobu vyhotovení testamentů, dále z hlediska osoby testátora, stranou

pozornosti neponechává ani některé specifické formy posledního pořízení, jako je kodícil, dědická smlouva či darování pro případ úmrtí. Na základě rozboru jednotlivých typů právních pořízení autorka dokládá, že v 16. a v 17. století byla testamentární praxe regulována po formální, případně obsahové stránce, za předpokladu dodržení nejen veškerých norem kanonického a římského práva (souvisejících s testamentární praxí). Na počátku 18. století pak poprvé došlo ke sjednocení a především zjednodušení stávajícího právního stavu.

Následující tři příspěvky pocházejí z pera německých autorů. V roce 2004 byl v rámci saské Akademie věd v Lipsku zahájen rozsáhlý výzkum týkající se sasko-magdeburského práva ve východní Evropě, na němž se vedle právních historiků podílejí i odborníci z řad lingvistů – germanisté a slavisté („Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas“). Dílčí výstupy projektu ve sborníku představil Heiner Lück ve studii *Rechtstransfer und Rechtsverwandtschaft. Zum Einfluss des Magdeburger Stadtrechts im Königreich Böhmen* (s. 298–317). Sledoval přitom především čtyři hlavní okruhy: nejprve se věnuje jednotlivým mechanismům, jimiž docházelo k přenosu práva, respektive k jeho recepci, v druhém okruhu se zaměřuje na otázku filiace či příbuznosti jednotlivých městských práv. Stežejní část pak představují další dva oddíly textu, v nichž se Lück zabývá vznikem, následným vývojem a šířením magdeburského práva a poté úlohou, již tento právní okruh sehrál ve městech Království českého. Zatímco sasko-magdeburským právem se řídila města především na severu Čech a na Moravě, další města přejímala vzory odjinud, především z oblasti hornoněmecké (tzv. Schwabenspiegel), jak ukázal Hans-Jürgen Becker v následující stati s názvem *Die Entwicklung der Stadtrechte von Nürnberg und Augsburg und ihr Einfluss auf die Stadtrechte in den Königreichen Böhmen und Ungarn* (s. 318–330). Města Norimberk a Augsburg zvolil autor jako ilustrativní příklady, na nichž lze velmi dobře dokumentovat vývoj městského práva a jeho recepci ve více či méně vzdálených oblastech. Vliv konkrétní právní příručky na určitou oblast studoval Gerhard Lingelbach, *Das Mühlhäuser Rechtsbuch von 1225 und seine Ausstrahlung auf Mitteleuropa* (s. 331–337). Po stručném úvodu, v němž zdůvodňuje výběr tématu (postavení a úloha města ve sledovaném období), věnuje autor pozornost obsahové struktuře mühlhausenské právní knihy z roku 1225, sepsané ze soukromé iniciativy někdy mezi léty 1224 a 1231 a dochované pouze ve dvou mladších opisech (z doby kolem roku 1270 a z roku 1300). Stranou Lingelbachovy pozornosti nezůstává ani otázka její recepce.

Zatímco všechny dosud jmenované příspěvky byly věnovány konkrétním tématům týkajícím se městského práva, jednotlivým právním okruhům, poslední dva texty se zaměřily na problematiku zpřístupňování textů z hlediska edičního a především lingvistického. V prvním z nich, *K jazykové stránce edičních prací* (338–342), seznámila Jana Vojtíšková čtenáře s úskalími, jež provázely přípravu edice Práv městských Království českého z roku 1579 a s nimi souvisejících dalších dvou pramenů – Krátké summy z roku 1581 a Pokuty z roku 1582. Nanejvýš pozitivním zjištěním je, že transkripční pravidla, která byla vypracována pro ediční zpřístupnění všech tří tisků, psaných humanistickou češtinou přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 16. století, lze aplikovat i na další tisky bohemikální povahy z období druhé poloviny 16. století až z prvních dvaceti let století následujícího. Řadu příspěvků uzavírá Inge Bily, *Neb wykpidlske prawo – to gest miestczke prawo* (s. 343–362), která na konkrétním příkladu česko-německého projektu dokládá nezbytnou potřebu důkladné lingvistické analýzy zpracovávaných právních textů.

Informace o jednotlivých příspěvcích by nebyla úplná bez poznámky, že jazykově české a slovenské příspěvky v publikaci doplňují německá resumé. V závěru knihy je připojena obsáhlá výběrová bibliografie (více než 400 položek), zpracovaná Petrem Jandou, Antonínem Lojkem, Adélou Peichlovou a Jiřím Šoušou jr. (s. 383–398).

Vzhledem k šíři sledované problematiky sborník není a ani nemůže být vyčerpávajícím přehledem dosavadních poznatků týkajících se městského práva, jeho šíření, prosazování a recepce v jednotlivých zemích monarchie, ale pouze sondou do neobyčejně široké problematiky městského práva. Představuje především zdroj inspirace a podnět k dalšímu studiu v dané oblasti.

Ivana Ebelová

Ellen Franke, VON SCHELMEN, SCHLÄGERN, SCHIMPF UND SCHANDE. KRIMINALITÄT IN EINER FRÜHNEUZEITLICHEN KLEINSTADT – STRASBURG IN DER UCKERMARK, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2013 (= *Konflikt, Verbrechen und Sanktion in der Gesellschaft Alteuropas. Fallstudien*, Bd. 10), 270 stran.

Recenzovaná publikace je pozoruhodnou magisterskou prací v oboru historie, kterou autorka zpracovala pod vedením prof. Winfrieda Schicha a obhájila v roce 2008 na Humboldtově univerzitě v Berlíně. V letech

2010–2013 Ellen Frankeová působila v Komisi pro rakouské právní dějiny (KRGÖ) při Rakouské akademii věd, resp. Univerzitě ve Vídni, kde se podílela na projektu rozsáhlé edice protokolů Říšské dvorské rady. V roce 2009 byla Frankeová za svou magisterskou práci vyznamenána univerzitní cenou. Jedná se nepochybně o ocenění zasloužené, neboť její práce splňuje parametry kvalitní historické či (německé) právnické disertace.

Práce je věnována raně novověkému trestnímu soudnictví a kriminalitě v malém braniborském městě Strasburg (in der Uckermark) na severozápadě dnešního Německa, asi 60 kilometrů západně od Štětína. Svůj výzkum autorka vymezila lety 1540 a 1630. V úvodních kapitolách podává stručný přehled dosavadního bádání o dějinách kriminality a probírá některé metodické otázky. Přibližuje pramennou základnu svého díla, jejíž hlavní část tvoří dochovaná strasburská kriminální (*Criminalia*) a soudní akta uložená v Braniborském zemském hlavním archivu (BLHA) v Postupimi. Frankeová vycházela ze zpracování několika stovek případů.

Autorka detailně rozebírá uchopení pojmu kriminalita v dosavadní literatuře. Ukazuje, že současné bádání vzdor různorodým výchozím přístupům, vyznačujícím se např. nejasným vymezením odlišného chování a příliš širokým, resp. nepřesným vnímáním normy, již v zásadě dospělo k pojetí kriminality jako porušení právní normy (za něž je ukládána sankce). Právní norma je tedy, nikoli nesprávně, vnímána (v duchu sociologického pojetí práva) jako uzákoněná sociální norma („eine gesetzte soziale Norm“). Autorka ovšem ukazuje, že někteří badatelé mají na mysli pouze (!) „celé spektrum“ uzákoněných, všeobecně platných, „písemně fixovaných a publikovaných norem“ (s. 31). Pro účely své práce Frankeová uvedené sociologické pojetí zúžila a kriminalitu – správněji a přitom obdivuhodně jednoduše – definuje jako deviantní (odlišné) chování, které porušuje právní normu a je – nebo může být – trestáno.

Zvláštní kapitolu věnovala autorka zkoumanému městu Strasburg (in der Uckermark). Strasburg, který vznikl ve druhé polovině 13. století, autorka charakterizuje jako zemědělsko-řemeslnické město (*Ackerbürgerstadt*). Všimá si zdejšího městského práva, městské správy a soudnictví. Strasburg podle ní ve zkoumané době plnil funkci lokálního tržního centra. Přes existenci řady řemesel představovalo až do 18. století hlavní obživu většiny obyvatel města zemědělství, případně chov dobytka. Z řemeslníků ve městě výrazně převažovali provozovatelé textilních řemesel (soukeníci, tkalci, pláteníci, krejčí). Struktura a stav městského hospodářství se podle Frankeové odrážely také v konfliktech, k nimž ve městě docházelo. Velkou pozornost autorka věnuje sociální a majet-

kové skladbě strasburských obyvatel (ve sledované době jich mělo město asi 1 000 – 1 500), které dělí do tří skupin: na vyšší vrstvu, výdělečnou vrstvu (*Erwerbsschicht* – coby kombinaci střední a nižší vrstvy) a na okrajové skupiny.

Strasburg patřil do oblasti magdeburského práva, které převzal z ne-dalekého Prenzlau. Vyšší soudnictví v celém Uckermarku vykonával ve středověku zeměpanský fojt. Koncem 15. století došlo ve Strasburgu k faktickému zániku dualismu městského soudu a městské rady, který byl typický pro středověká města magdeburské právní oblasti. To byl zároveň první krok na cestě k oprávnění vykonávat hrdelní soudnictví, které Strasburg získal během první čtvrtiny 16. století.

Frankeová velmi podrobně probírá a charakterizuje normativní základnu, z níž strasburské trestní soudnictví ve zkoumané době vycházelo. Její hlavní část tvořilo říšské právo (vedle *Caroliny* také říšské policejní řády, usnesení říšského sněmu ad.). Vedle toho bylo užíváno rovněž městské právo, saské právo či právní obyčej zemského práva. *Carolinu* Braniborsko *de iure* recipovalo jako kodifikaci trestního práva v roce 1540. Celkově autorka charakterizuje trestní právo užívané ve Strasburgu jako směs statutárního práva, *Caroliny*, nařízení kurfirťta, právněvědní učené literatury, právnických příruček pro praxi, dobrozdání učených právníků, jakož i tradičních právních obyčejů (s. 83–84).

Ze současného bádání o dějinách kriminality autorka přebírá rozdělení institucí, resp. instancí sloužících k sankcionování osob, jež porušily právní či sociální normy, a ke znovuoobnovení narušeného společenského řádu. Dělí tak sankční instance do tří skupin, a to na formální, poloformální (*semiformell*) a neformální. Mezi formální instance řadí soudy, městskou radu a jejich výkonné orgány, tedy v případě Strasburgu městský soud sestávající z rychtáře (purkmistra) a přísedících (členů městské rady). Funkci poloformálních instancí plnily ve zkoumaném městě především cechovní soudy, které mohly postihovat přestupky proti svým statutům a ukládat svým členům menší tresty (peněžitě pokuty, vyloučení z cechu apod.). Neformální sankce byly pak projevem sociální kontroly a většinou vycházely z dobového pojetí cti. Autorka upozorňuje, že poměrně často docházelo k proměně neformální sankce v sankci formální, a na několika příkladech ukazuje, jak tento transformační proces probíhal.

V dalším výkladu, kde si Frankeová všímá původu pachatelů, dospívá ke zjištění, že nejméně 70 % z nich pocházelo přímo ze Strasburgu. Poté autorka předkládá velmi zajímavou, promyšlenou a metodicky podnětnou klasifikaci zjištěných deliktů. Dělí je na: 1. Delikty (přestupky

a zločiny) proti osobám, mezi něž řadí vraždu (včetně *infanticidia*, zabití a usmrcení při tortuře), výtržnost (srocení), loupež, zranění, pokus o znásilnění a verbální urážky (včetně vyhrožování); těchto deliktů zaznamenala 45 %. 2. Delikty proti vlastnictví, mezi které zařadila krádež, přechovávačství, neřádně vykonávané řemeslo, porušení domovní svobody, poškození věci a narušení hranic; těchto deliktů bylo 24 %. 3. Delikty proti morálce, jmenovitě smilstvo (včetně nemanželského těhotenství), cizoložství, neposlušnost vůči manželovi a svedení nezletilého; podíl těchto deliktů činil 16 %. 4. Delikty proti vrchnosti nebo veřejnosti, za něž Frankeová považuje zejména vyhlášení opovědi (včetně úmyslného zhářství a výhrůžek), zranění členů městské rady při výkonu jejich úřadu, urážky rady nebo jejích členů, krádež veřejného majetku, nedovolený sňatek a neúmyslné zhářství; autorka jich zjistila 14 %. 5. Ostatní delikty s podílem 1 %. Nejčastěji žalovaným deliktem bylo ve Strasburgu zranění (26 % případů), následované krádeží (18 %), slovními urážkami (17 %) a smilstvem (14 %).

Autorka věnuje velkou pozornost násilným deliktům. Zajímavé je např. její zjištění, že podíl žen mezi pachateli násilných trestných činů obnášel pouhých 7 %, zatímco mezi jejich oběťmi plných 28 %. Pozoruhodný je i poznatek, že většina násilných deliktů byla páchána na veřejnosti. Neméně detailně se Frankeová zabývá také verbálními urážkami na cti. Snaží se přitom vysledovat některé z příčin pronášených urážek. Dále autorka probírá a charakterizuje delikty proti majetku. Všimá si přitom zejména krádeží a jejich pachatelů. Patrně neudiví její zjištění, že mezi vyšetřovanými pachateli krádeží tvořili většinu vícenásobní pachatelé, stejně jako poznatek, že zloději převažovali mezi pachateli majetkových deliktů odsouzenými k smrti. Při postihu krádeží městský soud ve Strasburgu – podle Frankeové – postupoval v podstatě podle ustanovení *Caroliny*. Zajímavé jsou rovněž poznatky o podobě kořisti, době a místě činu, jakož i o vztahu pachatele a oběti, k nimž autorka dospěla při rozboru zachycených krádeží. Relativně menší pozornost autorka věnovala mravnostním trestným činům. Její zájem naopak upoutaly delikty proti vrchnosti či veřejnosti, přičemž se zaměřuje hlavně na opovědi (*Fehde*), včetně obsahu opovědních listů (*Fehdebrieße*).

Celkově dochází Frankeová k závěru, že nejběžnějšími pachateli byli ve zkoumaném období ve Strasburgu příslušníci výše vymezené výdělečné vrstvy. Překvapivě jimi tedy nebyly osoby náležející k neosedlým okrajovým skupinám, jež odpovídají obvyklé představě o pachatelích kriminality.

Zvláštní kapitolu autorka věnuje postavení a úloze městského soudu. Připomíná, že městská rada (personálně totožná se soudem) zprostředkovávala také mimosoudní vyrovnání a rozhodčí (arbitrážní) řízení. Oběma těmito postupy se pak dosti podrobně zabývá. Hlavní pozornost zaměřuje nicméně na samotné řízení před strasburským městským soudem, jenž ve zkoumané době užíval při souzení a postihu trestných činů jak akuzační, tak (ve stoupající míře) i inkviziční řízení. V této souvislosti autorka nicméně připomíná, že ještě Benedikt Carpoz (1635) pokládal za „řádny proces“ řízení akuzační. S ohledem na praxi zkoumaného soudu však Frankeová přesto věnuje větší pozornost jednotlivým fázím inkvizičního řízení, jejichž popis ilustruje příklady ze zkoumaných pramenů. Dále velmi podrobně zachycuje a probírá obsahovou skladbu hrdelních reverzů (*Hafturfehde*). Všimá si také institutu žádání o milost (*Gnadenbitten*) a ručení (*Bürgenwesen*). Žádosti o milost byly ve Strasburgu nejčastěji odůvodňovány soucitem, nemajetností, těhotenstvím, mládím, rodičovstvím či nějakou výjimečnou situací. Počet ručitelů za jednu osobu se ve zkoumaném městě pohyboval mezi jedním a šestnácti, nicméně nejčastěji byli dva až pět ručitelů. Drtivá většina z autorkou identifikovaných ručitelů pocházela ze Strasburgu a náležela k výdělečné vrstvě. Nápadný byl také nízký podíl žen mezi ručiteli, pouhých 0,5 %. Několika příklady ze strasburských pramenů autorka ilustruje průběh popravy, tj. tzv. poslední den soudu (*Endlicher Rechtstag*).

V závěru Frankeová formuluje podnětnou shrnující myšlenku, že ukládání sankcí bylo formou aplikace práva („živého práva“), což se vždy odehrávalo v rámci zájmového čtyřúhelníku vrchnost – společnost – pachatel – oběť.

Následuje přehled pramenů a literatury. Do rozsáhlého seznamu literatury, jenž čítá hodně přes čtyři sta titulů, autorka zařadila i tištěné prameny (tj. dobovou právnickou literaturu a edice pramenů). Publikaci uzavírá 10 stran obrazové přílohy, která přináší vyobrazení různých dobových dokumentů i několik přehledových grafů.

Recenzovaná práce je pozoruhodným a dokonce i v německých poměrech mimořádným dílem. Jak jsem již uvedl, práce splňuje parametry kvalitní disertace. Zároveň si však ponechává jisté pozitivní kvality magisterské práce, zejména v tom, že autorka k některým pojednávaným fenoménům a otázkám přistupuje takřkajíc od základu. To vede k tomu, že se ke svým závěrům dopracovává na základě delší a zároveň důkladnější analýzy. Tento velice sympatický přístup je patrný na mnoha místech práce, nejlépe však již v úvodní části, kde autorka skrz husté

pojmové houští staršího, převážně sociálně historicky zaměřeného bádání cílevědomě dospívá k vyhraněné, relativně jednoduché a zcela výstižné (a správné) definici kriminality (s. 30–31). Vyzvednout je třeba také autorčinu bezvadnou orientaci v raně novověkém trestním právu procesním, včetně jeho rozličných dobových obecněprávních forem. Přesná a bezchybná terminologie je pro ni naprostou samozřejmostí. I když to Frankeová nedokládá žádným registrovým či tabelárním přehledem, je zřejmé, že se ve své práci opírala o rozsáhlý a důkladný výzkum, byť i zdánlivě malého počtu archivních pramenů.

Ve výčtu pozitiv práce bych mohl pokračovat ještě dlouho. Výslovnou kritickou zmínku si zaslouží snad jen autorčino „germanocentrické“ tvrzení, že ve své práci poprvé zkoumá raně novověkou kriminalitu v malém městě magdeburského práva. To snad platí pro města v současném Německu, rozhodně však nikoli za jeho hranicemi. Postačí jen uvést, že východočeská poddanská města (zvláště Dvůr Králové nad Labem, Choceň a Náchod), jejichž raně novověké trestní soudnictví a kriminalita byly prozkoumány v posledních desetiletích, náležela právě do oblasti magdeburského práva. To však nemůže nic změnit na závěrečném konstatování, že práce E. Frankeové je mimořádným dílem a zároveň i závažným a cenným příspěvkem k poznání dějin raně novověkého městského trestního soudnictví a kriminality, zejména pak doposud dosti opomíjeného soudnictví malých měst na území současného Německa.

Petr Kreuz

SMOLNÁ KNIHA MĚSTA CHLUMCE NAD CIDLINOU (1562–1671) A JEHO HRDELNÍ SOUDNICTVÍ V LETECH 1542–1671, (ed.) Jindřich Francek, Východočeské muzeum v Pardubicích ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR, v. v. i., a Fakultou filozofickou Univerzity Pardubice, Praha – Pardubice 2014 (= Východočeský sborník historický. Supplementum, sv. 8), 392 stran.

Recenzovaná publikace je kritickou edicí jedné z nejvýznamnějších českých raně novověkých smolných (černých) knih – rozsáhlé knihy východočeského poddanského města Chlumce nad Cidlinou z let 1562–1671. Edice je opatřena rozsáhlým historickým úvodem. Emeritní jičínský okresní archivář Jindřich Francek, jedna ze zakladatelských osobností svébytného českého bádání o dějinách hrdelního soudnictví a kriminality, završil zpracování úplné kritické edice chlumecké smolné

knihy již před třiceti lety, v polovině osmdesátých let. Tehdy však tato edice nebyla z organizačních a posléze i finančních důvodů vydána. V první polovině devadesátých let z ní vyšel pouze kratší, populárně vědecky zaměřený výtah.¹ Od konce devadesátých let se pokoušel o vydání Franckova cenného díla *Historický ústav Akademie věd ČR*. Nakonec edici vydalo zásluhou Petra Vorla Východočeské muzeum v Pardubicích, a to v podstatně ve stejné podobě, v jaké ji J. Francek v polovině osmdesátých let odevzdal do tisku.

V rozsáhlé úvodní studii (s. 5–43) editor nejprve podává stručný nástin dějin a správního vývoje Chlumce nad Cidlinou ve středověku a v raném novověku. První zmínka o Chlumci pochází z roku 1235, městečkem se stal nejpozději v druhé polovině 14. století. Autor si všímá sociální a národnostní skladby města a městské ekonomiky, jejíž základ tvořily řemeslná výroba a zemědělství. V období, z něhož se dochovala smolná kniha (1562–1671), byl Chlumec nad Cidlinou nejprve komorním městem (1547–1611) a poté přešel do majetku Kinských. Francek dále podává podrobný popis a detailní paleografický a diplomatický rozbor smolné knihy, jejíž rozsah obnáší 132 převážně popsaných folií. Text knihy obsahuje 106 zápisů (s. 45–241). Každý zápis je v edici opatřen samostatnými alfabetskými textově kritickými poznámkami. Následuje registrový *Přehled zápisů chlumecké smolné knihy* (s. 243–254) a *Doplňek: Zápisy chybějící v chlumecké smolné knize a zjištěné v jiných pramenech* (s. 254–265). V jiných pramenech se Franckovi podařilo zachytit celkem 108 trestněprávních, resp. kriminálních případů z let 1542–1671. Jediným textem zpracovaným přímo pro recenzovanou publikaci je *Ediční poznámka* (s. 267), kde Francek vedle zachycení použitých edičních a transkripčních zásad stručně popisuje i pohnuté okolnosti přípravy a opakovaných pokusů o vydání své edice chlumecké smolné knihy tiskem.

Další částí publikace je *Obrazová příloha* (s. 269–286). Následuje rozsáhlý rejstřík osobních jmen (*Jmenný rejstřík*, s. 287–322), rejstřík místních jmen (*Zeměpisný rejstřík*, s. 323–341) a velmi detailní a pečlivě zpracovaný *Věcný a terminologický rejstřík* (s. 342–387). Publikaci uzavírá *Soupis zkratek a citovaných edic* (s. 388) a stručné anglické resumé (s. 389).

Z výzkumu obsahu smolné knihy pak vychází autorův výklad o kriminalitě a jejím postihu na Chlumecku v 16. a 17. století. Francek připomíná, že dalším významným pramenem k poznání chlumeckého hrdelního

¹ JINDŘICH FRANCEK, *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha 1993.

soudnictví jsou registra korespondence městské rady z let 1614–1649.² První doklad o výkonu hrdelního soudnictví v Chlumci pochází z roku 1534. Velkou pozornost věnoval Francek v úvodní studii též osobám chlumeckých katů. V úvodní studii i ve výkladu o kriminalitě na Chlumecku lze zaznamenat některé drobnější chyby a nepřesnosti, které však většinou odrážejí stav poznání v době vzniku edice. Snad pouze o infanticidii nelze za žádných okolností tvrdit, že šlo o pouhý mravnostní delikt; k tomuto závěru ostatně nakonec dospívá oklikou i sám autor (s. 40).

Zatímco v některých částech úvodní studie se ojedinele odráží doba vzniku díla, editovaný text i veškerý doprovodný aparát splňují nejvyšší nároky kladené na edici raně novověké smolné knihy. Ukazuje se, že Jaroslav Pánek svou vzorovou edicí smolné knihy městečka Divišova položil v sedmdesátých letech latku kvality edicí tohoto typu pramenů opravdu velmi vysoko,³ resp. natolik vysoko, že mnozí pozdější editoři smolných knih a jim obsahově blízkých pramenů nebyli schopni takto stanoveným nárokům dostát a edice pořizovali (patrně především z časových důvodů) v poněkud zjednodušené formě, zejména co se týče textově kritického aparátu. Jindřich Francek naproti tomu v předkládané edici všechny stanovené nároky splnil, a to u podstatně rozsáhlejšího pramene, než jakým je Pánkem editovaná divišovská smolná kniha. Nejen z tohoto hlediska je Franckova edice chlumecké smolné knihy, byť její rukopis vznikl již před třiceti lety, vrcholným editorským počinem a zcela moderním vědeckým dílem. Nepochybně se jedná o velmi závažný a cenný příspěvek k výzkumu dějin trestního soudnictví a kriminality v raně novověkých Čechách.

Petr Kreuz

² Tato registra zpracoval v rozsáhlé bakalářské práci ČESTMÍR PELIKÁN, *Registra městské korespondence města Chlumce nad Cidlinou z let (1610) 1614–1649 (diplomatický rozbor a výběrová edice městské knihy)*, Bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2009.

³ *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617–1751*, (ed.) JAROSLAV PÁNEK, Praha 1977.

Barbara Balážová, MEDZI PRAHOU A NORIMBERGOM, VIEDŇOU A BANSKOU ŠTIAVNICOU. ULRICH REUTTER A JEHO SVET OKOLO 1600, Societas historiae atrium, Bratislava 2013, 141 stran.

Štambuchy, respektive památníky z období raného novověku rozhodně nepatří v kontextu české historiografie posledních tří desetiletí k opomíjeným pramenům,¹ ale jejich potenciál nebyl dosud zdaleka

využit. Proto představuje monografie slovenské kunsthistoričky Barbary Balážové věnovaná celkem třem památníkům Ulricha Reuttera významnou inspiraci, neboť naznačuje další možnosti interpretace tohoto typu pramene. Reutter byl bezpochyby zajímavou postavou období raného novověku – rodák z německého Sulzbachu, typický intelektuál období přelomu 16. a 17. století formovaný německým luteránským prostředím, který se v životě uplatnil nejen jako preceptor ve šlechtické rodině Liechtensteinů, ale také jako císařský úředník, se nakonec usadil v Horních Uhrách v Banské Štiavnici. Zde se zabezpečil finančně výhodným sňatkem a dosáhl ekonomicky i společensky prestižního postavení.

Barbara Balážová využila unikátní celek Reutterových památníků, do nichž začal zapisovat během svých studií a které obsáhly typický model německého protestantského školství – městská latinská škola, gymnázium a návštěva univerzit. Reutter však v jejich vedení pokračoval i během své úřednické kariéry ve službách dvorské rady válečné a posléze i jako „vážený“ banskoštiavnický měšťan. Památníky tak představují unikátní soubor pramenů, jenž časově obsáhl téměř všechny etapy Reutterova života. S vědomím interpretačních limitů pramene, které souvisejí především s cíleným podřízením vedení těchto zápisů sebestylizaci majitele i dedikátorů a s jejich sebestylizací, se autorka pokusila zachytit Reutterův „mikrosvět“: jeho osudy, rodinné, přátelské i profesní vazby, soukromý život a profesní kariéru, respektive jeho společenský vzestup. Neopírala se přitom výhradně o zmíněné památníky, ale využila i další prameny, včetně dochovaných trojrozměrných artefaktů. Pozornost zaměřila zejména na příležitostné tisky, které jí pomohly identifikovat sítě vztahů v dobové společnosti. Předmětem autorčina zájmu se stala i výtvarná stránka památníků, a to nejen její symbolická výpověď, ale také umělecká hodnota. Autorka ostatně svoji publikaci charakterizuje jako východisko pro budoucí systematictější uměnovědný výzkum Reutterových štambuchů.

¹ Srovnej LEA FRIMLOVÁ, *Problematika památníků a jejich výskyt na Moravě*, Časopis Matice moravské 106, 1987, s. 247–258; ZDENĚK HOJDA, *Benátky na konci 16. století ve dvou pražských památnících*, in: *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.* (edd.) VÍT VLNAŠ – TOMÁŠ SEKYRKA, Praha 1996, s. 69–81; MARIE RYANTOVÁ, *Památníky raného novověku jako mezioborový pramen*, *Knihy a dějiny* 4/1, 1997, s. 63–68; aktuálně srov. shrnutí tématu TÁŽ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007; TÁŽ, *Emblematické knihy a obrazová vydání děl klasické literatury ve druhé polovině 16. století – oblíbená alternativa klasické knihy a její vztah k rukopisným památníkům*, *Opera romanica* 11, 2009, s. 405–426; JITKA SEDLÁŘOVÁ, *Památník nebo štambuch – pramen k poznání pozdně osvícenské společnosti na Moravě*, *Brno v minulosti a dnes* 21, 2008, s. 117–139 aj.

Ulrich Reutter je přiblížen jako do značné míry typický zástupce dobového intelektuálního humanistického prostředí, tj. jako intelektuál měšťanského původu, který se v životě zcela přirozeně zařadil do různých kulturních prostředí. Památníky však současně akcentují i jeho rodinné prostředí a vazby s ním spojené. Chronologicky první svazek prezentuje především Reutterova studentská léta a kontakty, často dlouhodobé, které v tomto období navázal s kolegy, ale i s pedagogy. Nepochybně nejvýraznější z těchto osobností byl právník a Reutterův učitel evropského věhlasu Nicolaus von Reusner, který mohl ovlivnit i výběr budoucí úřednické kariéry svého žáka. Uvedené osobní vazby tak často osvětlují nejen Reutterovy intelektuální zájmy, ale i jeho profesní směřování. Zápisy a dedikace v Reutterově památníku se ovšem v obecné rovině stávají také dokladem o utváření vazeb mezi humanistickými vzdělanci období raného novověku, které stály za formováním fenoménu zvaného „*res publica litteraria*“.

Druhý z památníků, který Reutter zanechal, reflektuje zejména období úřednické praxe majitele památníků spojené s působením u dvora. Díky tomuto štambuchu lze zmapovat nejen pohyb jeho majitele mezi Prahou, Vídní a Prešpurkem, kam ho zavedlo právě působení v administrativě císaře Rudolfa II., ale můžeme zachytit i jeho kontakty s osobami, které se pohybovaly v dvorském prostředí. Reutterova úřednická kariéra, tak jak ji dokumentuje jeho štambuch, nesla typické rysy jedné z možných cest sociálního vzestupu raně novověkého měšťana, tj. prostřednictvím kariéry v městských, zemských a nebo v jeho případě zeměpanských službách. Postup na společenském žebříčku pak Reutter završil opět „obvyklým“ způsobem, tj. z hlediska sociálního i ekonomického výhodným sňatkem s dcerou banskoštiavnického těžaře. Podobnou cestu ostatně volila řada jeho kolegů – úředníků v dvorských službách. I v tomto ohledu odhaluje autorka realizaci určité obecnější strategie společenského vzestupu.

Poslední z Reutterových památníků identifikuje prostředí, v němž se pohyboval po sňatku, který mu umožnil stát se předním banskoštiavnickým měšťanem, angažujícím se nejen při správě města, ale vystupujícím i jako prostředník mezi státní, respektive panovnickou mocí na jedné straně a místními těžaři na straně druhé. Jeho kompetence pro tyto aktivity nepochybně souvisely se završenou kariérou v dvorské instituci. Památník v této etapě jeho života totiž naznačuje stále prolínání soukromých i oficiálních úředních vazeb. Významnější roli v období vedení posledního z památníků sehrávaly i Reutterovy konfesijní vazby,

konkrétně k pastorům a učitelům z různých luteránských obcí z oblastí, jimiž prošel za svého úřednického života nebo s nimiž navázal kontakt, v čele s obcí banskoštiavnickou. I v těchto vazbách se mísila rovina soukromá s profesními kontakty, které nelze vždy rozlišit jen na základě údajů ze štambuchů.

Balážová v monografii předkládá vzorový postup při interpretaci raně novověkých památníků. Ač sama svou práci prezentuje jako první krok k uměnovědnému rozboru pramene, při využití kompletu dalších písemných i hmotných pramenů na základě dedikací a dalších zápisů z památníků se jí podařilo de facto rekonstruovat mikrosvět jejich majitele v kontextu různých dobových prostředí a sledovat jeho osobní i profesní vazby vytvářené v průběhu života, včetně jejich vlivu na jeho životní osudy.

Olga Fejtová

Alison Rowlands, EINE REICHSSTADT OHNE HEXENWAHN. HEXENPROZESSE UND GERICHTSPRAXIS IN ROTHENBURG OB DER TAUBER IM 16. UND 17. JAHRHUNDERT, Verein Alt-Rothenburg e. V., Rothenburg ob der Tauber 2013, 98 stran.

Recenzovaná publikace je rozšířeným souborným vydáním čtyř již dříve porůznu publikovaných, německy psaných studií anglické historičky Alison Rowlandsové z let 2002–2009, věnovaných čarodějnickým procesům a s nimi související soudní praxi v říšském městě Rothenburg ob der Tauber.¹ Rowlandsová je v současné době profesorkou evropských dějin na University of Essex. Je nejen znalkyní raně novověkých honů na čarodějnice v Německu, ale také uznávanou odbornicí na genderové aspekty evropských čarodějnických procesů.² Procesům v Rothenburgu se věnovala již ve své disertační práci.³

Město Rothenburg o. d. T., v současné době evropsky proslulé především tamním muzeem středověké kriminality, zaujímal v dějinách raně novověkých honů na čarodějnice v Německu zvláštní postavení. Zatímco v celých Francích (zejména v říšském proboštství Ellwangen a ve würzburšském, bamberském a eichstättském biskupství) byly

¹ Viz níže pozn. 4–7.

² Zvláště *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe*, (ed.) ALISON ROWLANDS, New York 2009.

³ Táž, *Witchcraft Narratives in Germany. Rothenburg, 1561–1652*, Manchester 2003.

v masových procesech jen v první polovině 17. století popraveny pro čarodějnictví, převážně upálením, řádově tisíce lidí, v luteránském Rothenburgu byly za celou raně novověkou éru popraveny pro čarodějnictví (stětím) pouze tři osoby, a to v letech 1629, 1673 a 1692. Zdejší pronásledování, které lze v Rothenburgu zaznamenat poprvé v padesátých letech 16. století, bylo velmi mírné. Na to vše Rowlandsová upozorňuje v krátkém úvodu knihy (s. 6–11). Formuluje zde také požadavek, aby se při studiu čarodějnických procesů přihlíželo ke specifickému regionálnímu kontextu zkoumané lokality či oblasti. V souvislosti s tím autorka odmítá zevšeobecnující názor, podle něhož Německo představovalo „centrální zónu“ (*Kernzone*) honů na čarodějnice.

V první přetištěné studii (s. 12–33), která vznikla ještě před vydáním autorčiny disertace,⁴ Rowlandsová podává nejprve základní přehled o rothenburských procesech. V Rothenburgu zachytila v letech 1550–1700 pouze 28 případů žalob pro čarodějnictví, podaných proti celkem 65 osobám. Do tohoto počtu zahrнула autorka také žaloby pro urážku na cti (*Injurienklagen*) obviněním z čarodějnictví, což bývá pokládáno za metodicky i věcně sporné. Ať tak či onak, pouze tři obžalované ženy byly odsouzeny k smrti a popraveny. Dvě z nich se přitom vedle čarodějnictví doznaly ještě k infanticidiu a třetí k pokusu o travičství. Ze zbývajících 62 osob bylo 13 vypovězeno z města a 21 propuštěno z vězení bez trestu. Rothenburg byl jedním ze šesti říšských měst ve Francích, v polovině 16. století měl cca 6 000 obyvatel. Soudní pravomoci města podléhalo přibližně 11 000 poddaných na území o rozloze 400 km². Počtem obyvatel a poddaných i rozlohou teritoria byl tak Rothenburg druhým nejvýznamnějším franckým městem po Norimberku. Město řídila šestnáctičlenná městská rada, která působila zároveň jako svrchovaný městský soud; vykonávala tedy i hrdelní soudnictví. K luterství přestoupil Rothenburg roku 1544. V hlavní části studie popisuje Rowlandsová detailně činnost rothenburských radních konzultantů (*Ratskonsulenten*). Podobně jako v Norimberku šlo o univerzitně vzdělané právníky, kteří s městem uzavírali (služební) smlouvu, a byli tedy městskými (smluvními) úředníky. Ve třetí čtvrtině 17. století měl Rothenburg takovýchto konzultantů pět. Jejich výroky v případech obvinění z čarodějnictví byly zpravidla umírněné a směřovaly k potlačení případných honů na čarodějnice již v zárodku. Takovýto postup byl ostatně jedním z předpokladů udržení míru

⁴ TÁŽ, *Eine Stadt ohne Hexenwahn. Hexenprozesse, Gerichtspraxis und Herrschaft im frühneuzeitlichen Rothenburg ob der Tauber*, in: *Hexenprozesse und Gerichtspraxis*, (Hrsg.) HERBERT EIDEN – RITA VOLTMER, Trier 2002, s. 331–347.

a stability ve městě. Na základě studia poměrů v Rothenburgu Rowlandsová nepřítakává současnému rozšířenému názoru, že většina raně novověkých čarodějnických procesů vzešla „zdola“. Podle jejího mínění byly tyto procesy spíše výsledkem interakce mezi vyššími a nižšími společenskými vrstvami. V Rothenburgu navíc podle autorky až do poloviny 17. století chyběl – mnohde jinde všudypřítomný – strach z čarodějnic.

V druhé studii (s. 34–58)⁵ Rowlandsová přibližuje osobu rothenburského radního konzultanta Friedricha Prenningera a podrobně, v širších souvislostech analyzuje tři jeho dobrozdání v případech čarodějnictví z let 1587, 1602 a 1605. Autorka poukazuje na to, že čarodějnictví nebylo v Rothenburgu projednáváno jako *crimen exceptum*, nýbrž jako každý jiný trestněprávní delikt v řádném soudním řízení. Friedrich Preunninger se narodil roku 1566. Jeho otec se stal školním správcem, jeho děd působil jako radní konzultant v Norimberku a poté jako kancléř würzburškého biskupa, jeho praděd Martin Preunninger zvaný Uranius (kolem 1450–1501) byl profesorem kanonického práva na univerzitě v Tübingen. Zde v letech 1576–1583 vystudoval práva také Friedrich Preunninger a tady se také poprvé oženil, a to s dcerou profesora filozofie Georga Burckhardta. Záhy poté se Friedrich přestěhoval do Rothenburgu, kde se stal radním konzultantem. Tento post zastával až do roku 1622. Roku 1604 se podruhé oženil, přesto však zůstal bezdětný. Širší proslulosti dosáhl tím, že v letech 1597–1609 vydal tiskem ve čtyřech svazcích soubor právních dobrozdání svého praděda Martina.

V dobrozdání z roku 1587 Friedrich Preunninger nedoporučil zahájit řízení pro čarodějnictví proti třicetileté ženě a třináctileté dívce na základě výpovědi šestiletého chlapce, jenž i sám sebe obviňoval z čarodějnictví. Odvolával se přitom na lidský rozum a na Bibli a poukazoval také na *Canon Episcopi*. V dobrozdání z roku 1602 odmítl Friedrich obvinění z čarodějnictví jako pomluvu. Formuloval zde zároveň zásadu, že „počestný muž nemá říkat nic, co nemůže dokázat“. Dobrozdání z roku 1605 se týkalo chudého rothenburského řemeslníka, který jako vedlejší zdroj příjmů provozoval různé magické praktiky, zejména věšteství a hledačství pokladů. V důsledku této své činnosti časem upadl do podezření ze spojenectví s ďáblem. Preunninger v dobrozdání doporučil, aby

⁵ ALISON ROWLANDS, „...wie der Pöbel gemeinlich auss einer Mucken einen Elefanten zumachen pflegt“. Ratskonsulent Friedrich Preunninger und seine Gutachten in drei Hexenprozessen im frühneuzeitlichen Rothenburg ob der Tauber, in: *Städte, Regionen, Vergangenheiten. Beiträge für Ludwig Schnurrer zum 75. Geburtstag*, (Hrsg.) KARL BORCHARDT – EKKEHART TITTMANN, Würzburg 2003, s. 285–304.

byl dotyčný řemeslník zbaven měšťanského práva a vyhnán z města. Rowlandsová poukazuje také na to, že dobrozdání z let 1587 a 1602 se vyznačovala zřetelně výsměšným tónem na adresu lidové pověrčivosti. Zejména dobrozdání z roku 1605 je podle autorky jasně formováno ústřední myšlenkou víry v Boží všemohoucnost. Zde Prenninger vycházel z pojetí reformátora a luteránského teologa Johannese Brenze. Rowlandsová přesto dospívá k závěru, že Friedrich Prenninger ve svém pojetí čarodějnictví nebyl ovlivněn (přes některé interpretačně lákavé náznaky) moderní racionalitou, nýbrž byl člověkem své doby, jenž pevně věřil v možnost zásahu ďábla do lidského života.

Ve třetí stati (s. 58–77)⁶ autorka rozebírá spor mezi Rothenburgem a Würzburgem o soudní kompetenci v případě čarodějnictví. Spor, který proběhl roku 1627, se týkal případu osiřelé čtrnáctileté dívky Margarethy Hörberové. Pocházela ze vsi, nad kterou podle smlouvy s komburským klášterem z roku 1399 vykonávala vyšší soudní pravomoc (včetně hrdelního soudnictví) rothenburská městská rada. V 16. století však klášter v Komburgu tuto pravomoc zpochybnil. Konflikt zesílil po roce 1544, kdy Rothenburg přešel k lutherství. Spory se pak s přestávkami táhly až do konce 18. století. V roce 1627 se navíc komburský klášter obrátil se žádostí o podporu na svého ochránce, würzburškého biskupa a říšského knížete Filipa Adolfa z Ehrenbergu (1623–1631). Ten byl v té době jedním z největších pronásledovatelů čarodějnic v Německu. Za jeho relativně nedlouhého episkopátu bylo ve würzburšké diecézi popraveno celkem asi 900 osob, z toho 39 kněží a značný počet dětí. Rothenburské městské radě se nakonec podařilo zabránit hrozícímu vydání Margarethy Hörberové do Würzburgu se všemi případnými důsledky z toho plynoucími. Dívka byla po sedmiměsíčním pobytu ve vězení propuštěna a poté umístěna v městském špitálu. Její výpovědi stran čarodějnictví označila rothenburská rada za ďábelská mámení. Sledovaný případ podle autorky mj. ukazuje i to, jak obezřetně rada užívala torturu: Ze 65 osob žalovaných z let 1550–1700 v Rothenburgu pro čarodějnictví bylo jen 12 podrobena útrpnému výslechu. Významnou roli konkrétně v Margarethině případě sehrálo její tělesné ohledání městskou porodní bábou (*Hebamme*). Ta zjistila, že Margaretha je vzdor svým výpovědím o pohlavním styku s ďáblem dosud pannou. K Margarethinu osvobození přispělo i dobrozdání

⁶ ALISON ROWLANDS, *Rothenburg gegen Würzburg. Durchsetzung von Herrschaftsansprüchen im Hexenprozess der Margaretha Hörber, 1627*, in: *Hexenprozesse und Herrschaftspraxis*, (Hrsg.) RITA VOLTMER, Trier 2005, s. 113–127.

rothenburského pastora a církevního představeného Georga Zyrleina.

V poslední studii (s. 78–97)⁷ přibližuje Rowlandsová čarodějnický proces se šedesátiletou rothenburskou poddanou Margarethou Hornovou, který se odehrál v roce 1652. Uvedený případ podle autorky mimořádně komplexně ukazuje strategii obrany osoby obviněné a vyšetřované pro čarodějnictví. Přestože byla Hornová podrobena tělesnému ohledání a prvnímu stupni tortury (palečnice), dosáhla nakonec propuštění z vězení bez trestu.

Recenzovaná kniha není (kromě krátké předmluvy zástupce vydavatele a autorčiny úvodní studie) vybavena společným aparátem (přehledem pramenů a literatury, rejstříky apod.). Přísně vzato se tedy jedná pouze o nové vydání již dříve publikovaných německých studií A. Rowlandsové. Přesto se domnívám, že máme před sebou cenný a vědecky závažný publikační počin. I kdybychom totiž zcela pominuli (zajisté nesporný a významný) přínos každé ze čtyř studií pro poznání dějin čarodějnických procesů a městské trestněprávní praxe v raně novověkém Německu, dostávají se čtenáři v jediné samostatné publikaci do ruky všechny studie, které autorka v německém jazyce k rothenburským procesům v uplynulém desetiletí uveřejnila⁸ a které byly dosud rozptýleny v nannoze obtížně dostupných konferenčních, jubilejních a regionalistických sbornících. Tím byly zároveň lépe zpřístupněny veškeré základní poznatky, k nimž Rowlandsová dospěla při studiu čarodějnických procesů v Rothenburgu a které byly dosud v souhrnné podobě k dispozici jen v její anglicky psané disertaci z roku 2003.

Petr Kreuz

⁷ ALISON ROWLANDS, *Die „Flohfrau von Bettenfeld“*. Strategien des Widerstandes in einem fränkischen Hexenprozess des 17. Jahrhunderts, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 69, 2009, s. 173–185.

⁸ K čarodějnickým procesům v Rothenburgu se A. Rowlandsová později vrátila ještě ve studii *TÄZ, Ein verschlagener Geist. Vorstellungen des Teufels in den Hexenprozessen der Reichsstadt Rothenburg ob der Tauber*, Archiv für Reformationsgeschichte 103, 2012, s. 266–292.

Jindřich Francek, ZLOČIN A TREST V CHOCNI V 16.–18. STOLETÍ, Oftis, Ústí nad Orlicí 2013, 160 stran.

Recenzovaná publikace je další z autorových drobnějších monografií věnovaných raně novověkému hrdelnímu soudnictví východočeských měst. Objektem zájmu prozatím poslední Franckovy práce se stalo

poddanské město Choceň. Ke studiu choceňského hrdelního soudnictví v 16.–18. století se dochovaly dosti bohaté prameny, zejména dvě poměrně rozsáhlé smolné knihy. První z nich pochází z let 1618–1644. Druhá byla založena roku 1726, nicméně obsahuje zápisy z let 1670–1755; dokumentuje přitom pouhých deset procesů. Choceňským smolným knihám byla již v minulosti věnována badatelská pozornost (zvláště Vilém Nezbeda a Zuzana Holečková). Převážně ze smolných knih vycházel také J. Francek. Na rozdíl od dřívějších badatelů však využil i některé další choceňské městské knihy, jakož i zápisy v ortelních manuálech pražského apelačního soudu.

V úvodu podává autor nejprve přehled dějin Chocně a Choceňska v 16.–18. století. Během 17. století choceňské panství měnilo poměrně často majitele, počátkem 18. století se dostalo do vlastnictví Kinských. Francek popisuje městskou správu a činnost městského soudu v Chocni ve zkoumaném období. Zvláštní pozornost přitom věnuje katovi, jehož měla Chocně od roku 1651 až do zániku místního hrdelního soudu v roce 1765. Tématu městských vězení, tortury a poprav se autor dotýká spíše jen obecně. Poté podává dosti obsírnou charakteristiku dobové kriminality, tak jak se odráží v choceňských pramenech. Druhou část publikace tvoří soubor textů ze zkoumaných pramenů k celkem pětadvaceti trestním případům, které projednával městský soud v Chocni v letech 1588–1753. Publikaci, vybavenou četnými vyobrazeními a černobílými fotografiemi, uzavírá slovníček dobových pojmů a výrazů a dosti rozsáhlý seznam pramenů a literatury.

Nelze přehlédnout, že Francek výrazně pokročil ve zpracování dosud málo sledované otázky vývoje vztahů mezi apelačním soudem a městskými soudy v průběhu druhé poloviny 17. století (s. 24–25). V knize jsem nezaznamenal závažnější faktografické chyby a nepřesnosti, na které by zde bylo nutné výslovně upozornovat. Neztotožňuji se snad jen s autorovou interpretací ustanovení Koldínova zákoníku o trestání výtržnosti (s. 66): Koldín v něm neodkazuje výtržnost do sféry soukromého práva, nýbrž nařizuje, aby za ni byl ukládán arbitrární trest.

Jako celek představuje recenzovaná publikace nepochybně cenný, populárně vědecky zaměřený příspěvek k dalšímu poznání dějin městského hrdelního soudnictví v Čechách.

Petr Kreuz

LUCEMBURKOVÉ. ČESKÁ KORUNA UPROSTŘED EVROPY, (edd.) František Šmahel – Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012, 929 stran.

Čeští čtenáři mají v oblibě historické knihy nejrůznějších žánrů, často bohužel bez ohledu na jejich kvalitu. Úspěšný prodej svazků ediční řady *Velké dějiny zemí Koruny české* (Paseka, Praha – Litomyšl 1999–2007) či uceleného výkladu o Přemyslovcích z pera kolektivu pod vedením Dušana Třeštíka, Petra Sommera a Josefa Žemličky (*Přemyslovci. Budování českého státu*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009) – a to vybírám pouze dva příklady z mnoha – však ukazuje, že se nezaleknou ani vědeckých, v „horším“ případě odborně popularizačních textů velkého rozsahu. Atraktivitu některých titulů určitě zvyšuje i bohatá obrazová příloha, díky níž má čtenář možnost seznámit se s řadou uměleckých děl a artefaktů nejenom české provenience, které by jinak neměl šanci zhlédnout. Nadto ani u *Přemyslovců* ani u zde představovaných *Lucemburků* obrazová příloha nemá pouze ilustrační charakter, nýbrž plnohodnotným způsobem doplňuje a rozšiřuje výklad.

Přemyslovci a *Lucemburkové* jsou součástí ediční řady Nakladatelství Lidové noviny, jejímž cílem je předložit odborné i laické veřejnosti historii českého státu prostřednictvím dějin dynastií, které mu vládly, případně zachytit České království nahlédnutím významných historických etap (další svazek řady je věnován husitství), to vše s přihlédnutím k nejnovějším vědeckým poznatkům. Zatímco *Přemyslovci* byli vystavěni na jedné „dějové“ linii sledující již podtitulem knihy předeslané „budování českého státu“ a veškeré společensko-kulturní dění včetně medailonků významných osobností z okruhu přemyslovských knížat a králů bylo shrnuto do kratších doprovodných textů, struktura *Lucemburků* je především s ohledem na jejich zahraničně politickou činnost, ale i dynastické zázemí členitější. Autoři museli vzít v úvahu nejen aktivity Lucemburků coby římských králů a císařů, které zpětně ovlivnily také jejich postavení v Českém království, ale i jejich povinnosti spojené se správou rodového lucemburského vévodství, případně dalších zemí, jež – ať už na čas, nebo dlouhodobě – ovládali (severní Itálie, část Burgundska, území v rámci Svaté říše římské, Braniborsko, Uherské království). A opomenuta nesmí zůstat ani Koruna Království českého, teritoriální útvar pod svrchovaností českého krále zahrnující kromě historických českých zemí především větší počet slezských vévodství, obě Lužice, Chebsko, Horní

Falc a čttná německá léna, soustátí, o jehož právní zakotvení se postaral Karel IV., jeho zárodky ale nalezneme už u Jana Lucemburského, zatímco dynastická krize zmítající třetí generaci Lucemburků negativně poznamenala i jeho fungování (*Předmluva*, s. 7).

Editoři rozdělili knihu do tří oddílů (I. *První Lucemburkové na českém trůně [1310–1378]*, II. *Královská vláda, prezentace majestátu a rozkvět kultury*, III. *Třetí generace Lucemburků na českém trůně [1378–1437]*), z nichž každý je sestaven z tematicky zaměřených pododdílů složených z kratších textů různých autorů (celkem se jich na publikaci podílelo 51). Spojnici mezi jednotlivými oddíly a současně jakýsi úvod do problematiky dějin západní a střední Evropy 14. a počátku 15. století (s několika staršími exkurzy) tvoří vstupní texty každého oddílu, napsané Lenkou Bobkovou (s. 13–38) a Františkem Šmahelem (s. 257–282 a 595–632). Pro čtenáře jsou tyto pasáže velmi důležité, neboť díky nim dokáže na události a problémy spojené s dynastií Lucemburků nahlížet v kontextu evropských dějin. Snaha o propojení jednotlivých oddílů je však patrná i ve výkladu o politicko-správní situaci v českých zemích, jejich sociálních strukturách, formách prezentace panovníka a jeho dvora či osudech jednotlivých členů vládnoucí dynastie, včetně jejich manželek a vybraných dcer. Opomenuty nejsou ani kultura, vzdělanost a umění. Mozaiku doby doplňují krátké texty bez poznámkového aparátu, věnované významným událostem, památkám a osobnostem. Jsou zařazeny na konci každého oddílu pod souhrnným názvem *Stopy a paměť lucemburské éry*.

Při sestavování takto široce pojaté publikace je vždy těžké určit, co do ní zařadit, čemu věnovat méně pozornosti a co vypustit úplně. Navíc co jedinec, to názor. Z tohoto důvodu ponechám stranou celkovou koncepci svazku a s ohledem na orientaci Pražského sborníku historického se zaměřím pouze na to, zda a do jaké míry začlenili editoři, případně autoři jednotlivých textů do svého pojednání problematiku měst a jejich obyvatel.

Města, konkrétně města královská, patřila k tzv. *dominiu speciale* a výnos z nich představoval důležitou položku královských příjmů. To byl také jeden z důvodů, proč panovníci udělovali městům čttná privilegia podporující rozvoj jejich potenciálu, především toho hospodářského. (Druhou stranou mince byl ovšem fakt, že si za tato privilegia většinou nechávali velmi dobře zaplatit.) Síť královských měst byla v historických českých zemích dotvořena do konce 13. století, v době lucemburské došlo již pouze ke dvěma založením – Nového Města pražského a Karlových Varů. Hlavní aspekty postavení měst včetně života v nich shrnuje Robert Šimůnek (s. 329–338). Všimá si jejich mocensko-politického

postavení, právního zakotvení i zakladatelských a stavebních aktivit Lucemburků uvnitř městského prostoru. Je škoda, že kvůli předepsanému rozsahu vyznívá jeho text značně encyklopedicky a – snad ze stejného důvodu – až na drobné výjimky se zabývá pouze městy v Čechách. Zajímavý srovnávací materiál zpoza hranic Českého království přináší text Jany Fantysové-Matějkové věnovaný lucemburskému vévodství, původní rodové doméně dynastie Lucemburků. I zde je připomínáno, že města byla především zdrojem panovníkových příjmů a garantem jeho půjček, jejichž ekonomiku Jan podporoval především zakládáním výročních trhů. Provedením reformy vojenské funkce měst však posílil i jejich vlastní obranyschopnost. Pro dobu vlády krále Jana, patrně prvního panovníka, který Lucemburk prohlásil za „hlavu“ hrabství, nalezneme rovněž doklady jisté politické emancipace lucemburských měst, když se jejich zástupci objevují mezi garanty řady politických ujednání (s. 142–143).

Za jeden z nejlepších textů celé publikace považují studii Petra Čorneje věnovanou národnostním poměrům ve městech na přelomu 14. a 15. století (s. 675–678). Demografický vývoj v celé České koruně zasazuje do evropského kontextu a upozorňuje na hlavní projevy demografické krize, jež toto soustátí nepřímo zasáhla právě ve sledovaném období, tj. na zastavení přílivu německého etnika, které se následně promítlo do etnického složení především větších měst na území Českého království. Po roce 1350 ve městech postupně narůstá počet jazykově českého obyvatelstva a to následně vede i k pronikání češtiny do úředních písemností a ke stále výraznějšímu prosazování etnických Čechů v městských radách, což Čornej demonstruje na příkladu staroměstské městské rady. Dalším zajímavým příspěvkem ke skladbě městského obyvatelstva mohl být text Evy Doležalové zabývající se problematikou Židů (s. 679–687). Přestože ve svém výkladu přesahuje dobu panování Lucemburků v českých zemích, přináší více informací o postavení židovského obyvatelstva v říši než v České koruně. Je škoda, že autorka nevěnovala větší pozornost např. židovské komunitě ve Vratislavi, značné zadluženosti markraběte Jošta u brněnských Židů nebo protižidovským náladám ve Zhořelci, zejména v druhé polovině 14. století. (A jen pro úplnost: o židovském regálu se zmiňuje Jaroslav Čechura na s. 326–327.) Jiný úhel pohledu na městské obyvatelstvo, konkrétně městské elity, zprostředkovává text Martina Musílka (s. 461–464).

Pohlížíme-li na města nejen jako na značný hospodářský, ale i politický potenciál, je třeba říct, že co se týká zemí České koruny (a zde především Prahy), 14. století politickým ambicím měst ještě příliš nepřálo.

Zástupci pražského patriciátu se ovšem podíleli už na volbě Jindřicha Korutanského českým králem a jistou roli sehráli jak při nástupu Lucemburků na český trůn, tak při příchodu mladého Jana do Prahy. Inaugurační diplom krále Jana z roku 1311, radikální zásahy panovníka do složení staroměstské rady v neprospěch starobyklých patricijských rodů, jež poprvé zaznamenáváme u Jana, k nimž se však uchýlovali také Karel IV. a Václav IV., ale především potlačení protikrálovského povstání patricijů v roce 1319 znamenalo dle Václava Ledvinky „definitivní odchod starého patriciátu jako organizované skupiny z celozemské politické scény, ale také konec jeho představ o Pražském Městě jako patricijské městské republice typu svobodných říšských měst“ (s. 113). Václav Ledvinka v textu *Caput regni. Pražská města za vlády Lucemburků* (s. 112–123) a na dalších místech také např. Lenka Bobková, Zdeněk Žalud, Jaroslav Čechura nebo Petr Čornej upozorňují, že přestože si Lucemburkové ještě zcela nepřipouštěli politickou sílu měst, učinili z nich oporu své politiky a využívali je – případně jejich obyvatele – proti příliš ambiciózní šlechtě (v této souvislosti není bez zajímavosti vyobrazení erbů Prahy, Vratislavi a Kutné Hory na hradě Laufu – viz Vladimír Růžek, s. 442–446). Příslušníci městských elit zastávali dvorské i zemské úřady či plnili diplomatické úkoly. Nejbohatší z nich se zhruba od poloviny 14. století zakupovali v okolí Prahy a pronikali tak mezi nižší šlechtu, k čemuž ostatně sloužily i sňatky jejich dcer se syny ze šlechtických rodin (konkrétně k nobilitaci měšťanů Tomáš Krejčík, s. 439–441). Obdobně jako Jan či Karel se choval také Zikmund Lucemburský, a to jak v případě Uherského království, tak v případě Svaté říše římské. Coby římský král a později císař se opíral o šlechtu a švábská a francká města, z nichž pocházela řada jeho rádců a říšských familiářů, a na jeho budínském dvoře nalezneme vedle místních měšťanů v nejrůznějším postavení také např. vlivnou skupinu osob z italských měst, která sehrála důležitou roli v šíření myšlenek humanismu a renesance. Zikmund záměrně posiloval i soudní, správní a hospodářské postavení měšťanů a vytvořením tzv. „královského městského stavu“ se pokusil vytvořit adekvátní protiváhu uherských magnátů (Petr Elbel, s. 308–318, a Daniela Dvořáková, s. 702–709). Ke změně mocensko-politického postavení měst v České koruně nakonec došlo až v důsledku husitské revoluce.

V publikaci věnované Lucemburkům nebyla opomenuta ani urbanistická a stavební stránka měst, často úzce související s panovnickou reprezentací. Ve 14. století města prošla významnou kvalitativní i vizuální proměnou. Stavby ze dřeva byly nahrazovány gotickými kamennými domy,

kteře současne znamenaly veětšĩ komfort bydlení. Ve městech vzniká řada reprezentativních budov, mezi nimiž mají výrazné zastoupení církevní stavby. Již zmiňovaná výstavba Nového Města pražského je zároveň dokladem jednoho z trendů značného rozvoje měst ve 14. století, kdy zvyšujícímu se počtu obyvatelstva již nestačí městské aglomerace vměstnané mezi stávající hradby a jejich další výstavba musí být plánovaná mimo ně. Města byla současně místy, kam se král uchyloval v době, kdy nemohl – nebo nechtěl – pobývat ve svém oficiálním sídle. V případě krále Jana a jeho pobytu na Starém Městě pražském šlo o nutnost způsobenou neobyvatelností královského paláce na Hradčanech. Karel učinil sídlem českých králů opět Pražský hrad, který budoval jako reprezentační rezidenci, naopak jeho syn Václav pobýval raději ve městě, v Králově dvoře, v hrádku na Zderaze či v jiných objektech, jež vlastnil v pražských městech a jejich okolí. Otázkám z naznačeného okruhu problémů jsou věnovány především texty Kláry Benešové (s. 381–396) a Jiřího Kuthana (s. 467–484). Autoři se v nich podrobně věnují výstavbě, umělecké výzdobě, ale i funkci, kterou plnily objekty spojované s pobytů králů. A vezme-li město jako kulisu poskytující zázemí pro nejrůznější ceremonie, rituály či festivity, nalezneme o něm zmínky i v textech dalších historiků.

Závěrem můžeme konstatovat, že autoři *Lucemburků* věnovali pozornost celému okruhu otázek spojených s problematikou měst a jejich obyvatel, vzhledem ke změnám, kterými města v průběhu stotřicetiletého panování Lucemburků v českých zemích prošla, ale mohla být tato témata zpracována podrobněji, případně zařazena další (například: až na výčty udělovaných privilegií se nikdo nezabýval hospodářskou situací měst nebo jejich sociální skladbou). Hlavní pozornost na sebe i v tomto případě (a z pochopitelných důvodů) strhla Praha, v knize věnované Lucemburkům bych ale očekávala adekvátní pasáže zacílené ještě alespoň na Brno a Vratislav: Brno bylo od udělení Moravy v léno Janu Jindřichovi (1349) rezidenčním sídlem lucemburské sekundogenitury a hlavním městem Moravského markrabství, zatímco Vratislav, od roku 1335 bezprostřední léno českého krále a v polovině 15. století druhé nejvýznamnější město České koruny, prošla v lucemburské éře zajímavým hospodářským a správním vývojem. Tyto připomínky (navíc zaměřené pouze na jedno z mnoha témat ve svazku představovaných) však nic nemění na skutečnosti, že se jedná o obsahově i formálně vydařenou publikaci. Naprostá většina čtenářů *Lucemburků* ocení především výpravnost publikace, encyklopedickou přehlednost textů a vstřícný styl. A doufejme, že i vědeckou poctivost.

Jana Konvičná

NATION ET NATIONS AU MOYEN AGE. ACTES DU XLIVe CONGRÈS DE LA SHMESP (PRAGUE, 23 MAI – 26 MAI 2013), (éd.) Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public, Publications de la Sorbonne, Paris 2014 (= Publications de la Sorbonne. Histoire ancienne et médiévale, t. 30), 355 stran.

Sborník *Nation et nations au Moyen Age* (Národ a národy ve středověku) je výstupem ze stejnojmenného kongresu francouzských medievistů, jenž se konal 23.–26. května 2013 v Praze. Okolnosti konání jsou připomenuty v *Předmluvě* (Véronique Gazeau), která také krátce reflektuje zásadní obrat v této oblasti bádání, totiž legitimní odmítnutí nacionalismu jako odchylky, která vedla k deformaci a instrumentalizaci středověkých „národů“. Pierre Monnet v Úvodu zmiňuje varování klasické studie Colette Beaune (*La naissance de la nation France*, Paris 1985), že by bylo zbytečné a nebezpečné hledat ve středověkých významech národa symptomy jeho moderního vývoje. „Národ“ v moderním smyslu ve středověku neexistoval, avšak tvárnost pojmu byla taková, že je snadné ztotožnit jej nedopatřením s významy blízkými současnému užití (s. 13 a 15). Tato devíza se opakuje v závěru (Patrick Gilli) i řadě příspěvků, přičemž jiné texty zas ukazují, jak je obtížné nepojímat středověký národ v intencích národa moderního a vyhýbat se anachronickým asociacím. (Opozice náš versus cizí, jež je konstantou každé sdílené identity, k tomu obzvlášť svádí.) Medievisté si téma národa opětovně osvojili a s velkou dávkou metodické opatrnosti studují národní (regionální) identity. Jak shrnuje P. Monnet, východiskem pro studium národa je středověká kombinace (1) společenství, (2) teritoria a (3) autority/vlády, jež ztělesňuje společná symbolika, přijatá či požadovaná svrchovanost, sdílená, písemně zachycená minulost a politická kultura sjednocující knížete, jeho lid, území a zvyklosti. Monnet také připomíná dnes již ikonickou tezi, kterou Joachim Ehlers zanesl do své části hesla „Nation“ v *Lexikonu des Mittelalters*, totiž že etnogeneze vždy následuje státotvorný proces, a nikoli naopak.

Po *Úvodu* následuje 23 příspěvků, které odrážejí rozmanitost pojmu „národ“ jak ve vztahu k pluralitě jeho středověkých významů, tak i k různorodosti středověkých pojmů, fenoménů a společenských identit, jež mohou být dnešním pojmem „národ“ označeny. Sémantický přístup odráží ostatně i název „Národ a národy“ – singulár i plurál, které nabývají v různých v kontextech různých významů. Příspěvky jsou sdruženy do tří tematických okruhů: *Konstrukce a rekonstrukce národa, Národy: Hra*

úrovní a *Národy mimo teritorium*. V závěru publikace lze najít abstrakty textů ve francouzštině i v angličtině.

Jak lze předpokládat, první tematický okruh obsahuje příspěvky založené na analýze narativních textů a terminologií, které konstruují národ. Edina Bozóky představuje identifikaci uherského národa s hunskou minulostí, jak ji koncipovala anonymní *Kronica* (ca 1210) a *Gesta Hungarorum* Simona Kézy z let 1282–1285. Aurélie Thomas zachycuje proměnu Lombardů v díle 9. století *Historia Langobardorum Beneventanorum* z pera montecassinského mnicha Erchemperta, jenž navazoval na dílo Paula Diacona: Národ Langobardů se rozpadl spolu s Langobardským královstvím (774), avšak v přeměněné podobě dále existoval v rámci nezávislého Beneventského vévodství. Thomas Deswarte řeší na základě koncepcí Isodora Sevilleského a Juliana Toledského otázku, zda v Toledském království 6. a 7. století existoval jeden národ: zda se vize zmíněných autorů uskutečnily jen zčásti, nebo vůbec. Mehdi Ghouirgate pojednává o literatuře maghrebských Berberů, konkrétně o žánru zvaném „Záslužné skutky Berberů“, který se rozvíjel mezi 11. a 14. stoletím, v době politické nezávislosti berberských dynastií. Jeho cílem bylo ozřejmit přednosti národa, který byl v muslimském světě opovrhovaný, ukázat jeho významné osobnosti a jejich mimořádné činy. Isabelle Guyot-Bachy analyzuje národotvorné pojmy a situace ve *Velkých francouzských kronikách* – v Primatově *Roman aux rois* ze 13. století a v pokračování Richarda Lescota (1350). Dochází k závěru, že tato pro francouzský národ konstitutivní linie historiografických děl používala ekvivalenty pojmu národ dost málo, zřejmě proto, že nebyly příliš adekvátní. Zvláště ve 14. století měla mnohem větší váhu významná místa v textu, která prostřednictvím obrazů a výrazů vyjadřovala společnou identitu: král a obyvatelé království jsou oslavováni a odlišeni od ostatních. Aude Mairey zjistila pro Anglii 14. a 15. století něco podobného: pojem „národ“ byl používán zřídka. Frekventované byly naopak pojmy vztahující se ke společenství (komunitě). Anglické společenství je jasně identifikovatelné v 15. století, včetně své specifické kultury, jež koncem tohoto období může být označena jako národní.

Myšlenku, že národ ve středověku je čímsi vedlejším, lze označit za zlatý hřeb konference. Je naznačována již v *Úvodu*, kde stojí, že středověké *natio* je pouze klasifikačním principem, který odlišuje různé původy, zvláštnosti, jazyky, zvyky a etnika, a v tomto smyslu je kombinováno s dalšími pojmy jako *gens*, *patria*, *terra*, *nos*, *nostrī* apod. Je to funkční nástroj, nikoli záměr či cíl jako v moderní době. Cíl je ve středověku

vždy křesťanský (resp. *Dar al-Islam* apod.), říšský či královský. Proto P. Gilli v závěru hodnotí téma „národy ve středověku“ jako *anachronisme raisonné* – odůvodněný, metodický anachronismus: národ není úplná chiméra, pojem existoval, ale cítíme, že tomuto konceptu cosi schází, aby byl plně operativní. Chybí zvláště emocionální náboj – dnes možná nejvýznamnější konotace. Středověcí lidé se necítili být členy národa především či v první řadě. Národ nebyl hlavním rámcem ani motorem politické dynamiky populace. Substance identity se v různých politických útvech nacházela mimo tento pojem.

Oddíl *Konstrukce a rekonstrukce národa* pokračuje příspěvkem Jaroslava Svátka (sborník čítá dva české příspěvky, tento a text M. Nejedlého) o tom, jak se cestovatelé z latinského Západu snažili uchopit národy, jazyky a kultury populací, jež žily za jeho hranicemi. Užívali přitom ekvivalenty pojmů jazyk, národ, víra či jména jako Saracénové, Mauři, Arabové, které byly v různých společenských kontextech (geografických oblastech) různě kombinovány a nabývaly odlišných etnických, kulturních, sociálních a náboženských významů. Benoît Grévin se zabývá národními stereotypy, kterými – jak se zdá – Evropa oplývala odjakživa, jelikož mají klasické, biblické, patristické a raně středověké kořeny. Tyto stereotypy byly součástí rétoriky a systému myšlení šířeného školami a univerzitami – kdesi na rozhraní mezi hravou výukou a účelovou racionalizací. Například pojednání o rétorice *Palma* (1198) od Boncompagna da Signa vyjmenovává kvality a nedostatky asi třicítky národů, mezi nimi i Čechů (*Boemi*), kteří jsou *furentes*, ale i *formosi*. Dočteme se zde také, že Poláci (*Polani*) se od Čechů málo liší a že Němcům se vyčítá *furor*, Francouzům *arrogantia* apod.

Oddíl *Národy: Hra úrovní*, který sdružuje sub-národní a nad-národní témata, začíná textem Michela Kaplana o Byzantské říši a jejích národech. Sleduje, jak se původní dělení na Římany a barbary transformovalo do opozice mezi univerzalistickou křesťanskou říší a (barbarskými a pohanskými) národy – *ethnikoi*. V tomto systému měly výsadní postavení neřímské křesťanské národy (Frankové). Text Élisabeth Malamut se zabývá helenizací Byzantské říše v době mezi pádem Konstantinopole roku 1204 a tureckou invází v 15. století. Annick Peters-Custot analyzuje významy slova *Grecus* v italských pramenech 9.–11. století, které reagovaly na identifikaci římské říše se západním císařstvím a na liturgické odlišnosti mezi Západem a Východem. O zrození andalusského národa v 11. století na průsečíku arabské, berberské a hispánské identity pojednává Emmanuelle Tixier du Mesnil. Pojem národa a národů v kontextu

středověkého panislámského společenství (*milla*) zkoumá Yann Dejugnat, a to na příkladu Ibn Battutova cestopisu z poloviny 14. století, který odráží politicko-náboženský program obnoveného sunnitského islámu v Maghrebu marínovské dynastie.

Následující příspěvky se vracejí na latinský Západ. Lydwin Scordia vnesla mezi francouzské národotvorné elementy král – království – obyvatelé otázku rozvíjející tezi Bernarda Guéného (šedesátá léta), že francouzský národ je utvářen láskou ke králi. Na základě analýzy narativních pramenů shledává, že „králova láska“ má mimo jiné i význam politický a že je svého druhu normou pro vztahy spojující krále, šlechtu a lid. Následuje text Martina Nejedlého o konceptu národa v Čechách 14. a 15. století, tj. o konceptu národa založeném na jazyku (krvi a pravé víře), projevujícím se silnou germanofobií, jak je prezentován v české verzi kroniky takřečeného Dalimila a dále rozvinut v předhusitské době. Heuristicky dobře zpracovaná studie nevybočuje z dosavadního konceptuálního a metodologického rámce českého bádání, možná však ohlašuje určitou změnu. Poznamenává (byť zcela marginálně), že tento koncept národa nebyl jediný, a distancuje se od údajné Grausovy teze, že „husitská revoluce vytvořila moderní český národ“. Grausovo *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter* (Sigmaringen 1980) je v některých ohledech obsolentní, o husitství ale říká, že zde středověké národní vědomí dosáhlo vrcholu, avšak národ se nestal cílem o sobě jako v 19. století (s. 108), a že teprve 19. století objevovalo „národní význam“ husitství (s. 110). Obojí jistě stále platí.

Studie Élodie Lecuppre-Desjardin se zabývá otázkou, proč konglomerát burgundských vévodů v 15. století neumožnil vznik burgundského národa, potažmo státu podobného Francii, a proč nebylo možné překlenout rozdíly mezi jihem a severem. Jižní části pocitovaly totiž (zhruba řečeno) loajalitu k Francii a francouzskému králi, jehož byl burgundský vévoda vazalem, zatímco severní knížectví, kde hrála velkou roli města, si nade vše cenila svých privilegií a prosperity, jež se snadno mohla stát důvodem rebelie vůči panovníkovi. Studie úctyhodně překypuje koncepty národa a nacionalismu, jež formulovalo bádání o moderním národě. Zdá se však, že moderní koncepty národa nejsou pro studium spletité škály identit v dynastickém konglomerátu dostatečně subtilním nástrojem. Metodologické a konceptuální propojení moderního a středověkého národa by se mohlo ubírat opačným, a jak se mi zdá, i plodnějším směrem: medievistická metodika a konceptuální nástroje by mohly sehrát určitou roli při studiu moderního národa a (post)nacionálních identit.

Třetí oddíl je uvozen dvěma texty o univerzitních národech. *Podmíněná univerzita* Martina Kintzingera se zamýšlí nad sociálními a politickými aspekty středověkých univerzit, a to v kontextu inspirace navozené *Univerzitou bez podmínek* Jacquesa Derridy (*L'Université sans condition*, Paříž 2011). Kintzinger rozebírá ve světle Derridovy vize univerzity funkčnost a problematiku středověkých univerzitních národů, jejichž původní dvoj-koncepce by mohla mít i dnes určitý aktuální význam: jakožto korporace učitelů a žáků a jakožto princip členění univerzity, která má být ze své podstaty mezinárodní. Nathalie Gorochov se zabývá genezí a organizací univerzitních národů v Evropě 12. a 13. století. Národy vznikly jako neformální sdružení a trvalo asi sto padesát let, než se institucionalizovaly. Univerzity se lišily počtem, složením, organizací a autonomií svých národů, jejichž časté vzájemné konflikty nelze však před 14. stoletím přičítat raným formám nacionalismu. Mikrokosmos univerzitních národů (podobně byly organizovány i koncily v 15. století) zřejmě přispěl k formování myšlenky národa, jež se později začala prosazovat na úrovni království. Claude Denjean, Juliette Sibon a Claire Soussen zpracovali text uvozený otázkou, zda byl židovský národ na konci středověku mýtem, fikcí či realitou. Na základě pramenů odrážejících normu i praxi v Katalánsku a Provence by bylo možné soudit, že židovský národ existoval ve smyslu vědomí společného původu, tj. jako určitý mýtus, ale v pozdním středověku měl nanejvýš rozměr eschatologický, nikoli politický.

Ingrid Houssaye Michienzi zkoumá obchodující národy mimo vlastní teritorium na příkladu Florencie a jejich pozic v muslimském Středomoří. Obchodníci se mimo svou vlast obvykle sdružovali do komunit, které sledovaly společné cíle, vyjednávaly si privilegia a status. Tvořili enklávy s vlastním majetkem, soudními a reprezentačními institucemi. Nezbytnou oporou jim byly politické struktury jejich vlasti, jež byly schopné vyjednávat se zemí enklávy. Florentáné však podobné struktury postrádali (1340–1421) a vyvinuli kompenzační strategie, zvláště přidružování se k jiným „národům“ a „hraní národností“. Laurent Vissière se zabývá strukturou řádu špitálníků (johanité), jenž se od konce 13. století dělil na geograficko-jazykové národy, které (podobně jako národy univerzitní) odrážely politickou a jazykovou realitu jen částečně (převorství Čechy a Polsko byla součástí německého „jazyka“). Navzdory tlaku ze strany francouzského krále si řád, přesídlený na Rhodos, tuto strukturu udržel a skrze řadu konfliktů dospěl v 15. století k ideálnímu modelu fungování, který autor označuje jako „jednotu křesťanských národů“ a „křesťanskou a evropskou republiku“.

Sborník skýtá pro české prostředí celou řadu podnětů k zamyšlení. Především: V české historiografii žádný vyslovený odklon od myšlenky spříznění středověkého národa s národem moderním nenastal; identity se téměř nestudují. Zřejmě proto se nám zdá myšlenka modernosti středověkého národa tak přirozená. M. Nejedlý ji nedopatřením připsal F. Grausovi a J. Svátek (s. 124) odkazuje na W. Schlesingera (VUF 34, 1987), který (prý) přinesl řadu důkazů, že středověcí autoři používali pojem *natio* mimo jiné v moderním významu. Schlesinger však hovoří o zdání podobnosti (s. 131–133) a klade otázku, zda opravdu stavět středověký a moderní národ do jedné vývojové linie, jak to činila historiografie 19. století. Tato nedorozumění jsou nejspíše důsledkem toho, že stále vezíme jednou nohou v 19. století a k národu přistupujeme intuitivně. Bylo by dobré se od moderního nacionalismu odstráhnout konceptuálně i metodicky. Bylo by dobré pochopit, jak a proč etnogeneze následuje státoporný proces i v českém případě a co všechno vyplývá z poznámky P. Gilliho (s. 332), že zmíněný koncept českého národa ve 14. století byl asymptomatický, jelikož se omezoval na šlechtu a netýkal se lidu. Bylo by také dobré osvěžit si, co míníme často užívaným pojmem středověký nacionalismus, jelikož Francouzi uvažují o středověkém národě jako o „národě bez nacionalismu“ (Úvod s. 16) a v angličtině se používá pojem *racism* (např. R. Bartlett). Zkrátka a dobře, bylo by dobré znát přesněji elementy, které z národa ve středověku činí „odůvodněný anachronismus“.

Jana Fantysová-Matějková

„POSLUŠENSTVÍ SYNOVSKÉ VZKAZUJI VÁM, MŮJ NEJMILEJŠÍ PANE OTČE.“ STUDIUM A KORESPONDENCE KNĚŽSKÉHO DOROSTU JEDNOTY BRATRSKÉ V LETECH 1610–1618, (ed.) Markéta Růčková, ediční část připravena ve spolupráci s Jířím A. Čepelákem, Scriptorium a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2014 (= Archiv Matouše Konečného, sv. 2), 640 stran + 31 vyobrazení.

Kniha zpřístupňuje další část písemností z archivu posledního mladoboleslavského biskupa Jednoty bratrské, ukrytého v letech po bitvě na Bílé hoře a znovunalezeného teprve v nynějším tisíciletí. Nečekaný objev, překvapující především svým rozsahem, je v každém případě významný a hodný pozornosti (i z hlediska „kulturních dějin českých zemí v evropském kontextu“, jak říká editorka na s. 26) – třebaže pokusy

zhodnotit jej krátkým epitetem se snadno zapletou do sítí relativity: „nález století“, o němž se dočítáme na s. 17, je obratem, který by přece jen potřeboval upřesnit, vymezit dílčí oblast, ve které se smí ucházet o platnost. Ale pravda, potřebné vysvětlení vyplyne z kontextu. A nadšení, jež se z citovaných slov ozývá, přišlo věci k dobru. Odkrytý materiál se sice šťastně nabízel badatelům, hledajícím, na čem by si „získali ostruhy“, ale jeho uveřejnění po nich zároveň žádalo, aby mu upsali léta práce, při které by měli prokazovat značnou zralost. Nebylo tedy nijak samozřejmé, že se ediční projekt rozběhne a bude postupovat přijatelným tempem. V tuto chvíli však situace vyhlíží povzbudivě. I když s druhým svazkem máme v rukou stále jen část objevených dokumentů, rozhodně již nepůsobí jako žalostný zlomek – a to jak pro rozsáhlost a závažnost dílčích celků, jež dostaly při vydávání přednost, tak i pro způsob zpracování.¹

S přihlédnutím nejen k počtu stran, ale právě i k vybavení působí nový článek řady ještě impozantněji než první (půl)svazek – spolu s nímž sice dodržuje společná pravidla, ale přesto vykazuje také osobité znaky. Hned na úvod můžeme ohlásit, že se zdaleka neomezuje na náležitosti, jež jsou pro kritickou edici svého druhu nezbytné, ačkoli tyto náležitosti odvádí v kvalitě, jež nezavdává důvod ke stížnostem. Přidává však navíc i tolik opor pro další práci s prvotními texty, že celek působí vskutku opulentním dojmem. Což věru není míněno jako stížnost; kdo k prostřenému stolu zasedne, stěží bude právě hojnosti litovat, i kdyby některé pasáže pouze ochutnával jako krmi pro něho poněkud cizokrajnou.

Co tedy v knize nalezneme? Ve vlastní ediční části tři skupiny dokumentů: Nejprve sliby, jimiž se bratrští studenti, vysílání, resp. propouštění na studia do zahraničí před svým odchodem zavazovali k následné službě, jíž Jednotě tuto příležitost a její náklady splatí. Dále pak dopisy (z velké části latinské), jimiž z míst svých studií podávali svým představeným zprávy; v menším rozsahu doprovázené též fragmenty z korespondence jejich (historicky přece jen vesměs významnějších) učitelů a představených (jmenovitě Caspara Dornavia a Matthiase Martinia). A konečně také vyúčtování, jak naložili s finanční podporou své církve.

¹ Přehlednou informaci o nálezu podal: JIŘÍ JUST, *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské v období před Bílou horou*, in: *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, (ed.) MARTIN WERNISCH, Praha 2009, s. 183–192. Zatím vyšly ediční svazky: *Hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil. Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, (ed.) JIŘÍ JUST, Praha – Dolní Břežany 2011, a – paralelně se svazkem Růčkové – OLGA FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany 2014 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 30).

Celkem tak edice přináší více než dvě stě kusů písemností, v nichž se lze orientovat pomocí dvojího soupisu: systematického a chronologického.

Všechny dokumenty jsou otištěny v plném znění – ačkoli ospravedlnitelnou volbou by byl i výběr, neboť jmenovitě studentské listy obsahují také nemálo tuctově rétorického. Žáci své „relace“, ne vždy zasluhující toho jména, občas psali jen z klopotné povinnosti, byť se ani nedostávalo nápad, o čem vlastně referovat. A vyskytuje-li se v nich přece něco barvitějšího, nejednou jde o trampoty, jež nároky studia připravily těm, kteří k němu byli méně způsobilí. Nicméně už tyto listy představují prvek oživující, přidávající sbírce na nepochybném původu, jaký jistě usnadňoval vlastní námahu při studiu stop cizích obtíží. Možnost nechat promluvit i každý vedlejší detail textu je v každém případě alternativou štedřejší vůči uživatelům edice, zmnoženou i přidáním podpůrnými nástroji a někdy rovnou nápověďmi, co je možné i z nenápadnějších míst vytěžit.

Každý dokument je opatřen podvojným aparátem (textově-kritickým i faktografickým), ale také diplomatickým popisem a výmluvným registrem, což výrazně usnadňuje orientaci. Zásady, podle nichž byla provedena transkripce (jakožto tuzemsky obvyklý kompromis mezi zájmy přesné autenticity a plynulé čtivosti), jsou předeslány v ediční poznámce. S ní je spojen také stylistický a jazykový rozbor dopisů z pera Jiřího A. Čepeláka, který zužitkovává právě i jejich dutěji znějící pasáže (konstatuje, že se v nich vesměs jeví nepopíratelná snaha o výraz, ale značně kolísavá dosažená úroveň), ba dokonce poklesky a chyby, v nichž vidí „nadčasové svědectví [...] o obtížích, které studenti z českého jazykového prostředí mohli mít a mnohdy doposud mají při učení se latinskému jazyku“ (s. 146).

Obsáhlejší úvodní studie Markéty Růčkové se však věnuje také řadě jiných aspektů: Editorka korpus písemností představuje v širším kontextu a přidává tak na sdělnosti nejednomu konkrétnímu věcnému údaji. Celkový obraz, jenž z nichž vyvstává, načrtává jmenovitě v rozměrech všednodennosti (jedna z podkapitol je výmluvně nadepsána *Střípky ze života*), od itineráře putování bohoslovců na zahraniční školy po finanční výdaje spojené se studentským životem. V souvislosti s nimi věnuje zájem také nakupovaným učebnicím, jež z hlediska významu (už nejen sociálně-historického, ale i „duchovědného“) představují v účetních „rejstřících“ neposlední položku. A pro gymnázium ve slezské Bytomi bylo možné rekonstruovat dokonce i týdenní rozvrh výuky v roce 1617. Soustředěné pozornosti se dostalo též literárním plodům, jež korunovaly

úsilí studentů, ale dílem i pedagogů. I tyto partie jsou uvedeny výklady ještě obecnějšími: Jmenovitě o typu škol, který je v daném souboru zastoupen drtivou převahou (vedle Bytomi obdobně dominuje ještě ústav brémský), totiž gymnasium illustre, a o jeho místě v „res publica scholarum“ tehdejší doby. Ale také, na další úrovni nadhledu a povšechnějšího podání, jednak o místě nově odkrytých písemností v rámci dochovaného pramenného korpusu k dějinám Jednoty bratrské, jednak o souhrnné problematice výchovy a vzdělávání v tomto eklesiálním útvaru. Růčková nezapomíná ani na klasické téma pozoruhodného vývoje od silné zdrženlivosti, který Jednota původně zastávala vůči vzdělání vyšších stupňů, k jeho docenění jakožto ústředního nástroje překonávání sektářských tendencí.

Z druhé, závěrečné strany pak celek doplňují ještě početné přílohy, zahrnující mj. několikere rejstříky s vřazenými biogramy. Jako pendant k úvodní studii v nich působí především detailní seznamy knih, jejichž nákup studenti zúčtovali, i literární produkce s jejich studiem spojené (aniž by v každém jednotlivém případě musela být zmíněna ve vydaných dopisech). Podobně jsou tu sepsány také pečete korespondentů, doprovázené vyobrazeními (v nikoli nejlepší, přece však únosné kvalitě) – přičemž další obrazový materiál doplňuje i první část knihy. V ní je mj. fotograficky dokumentován současný – dosti žalostný – stav budov, v nichž bývali bohoslovci Jednoty vyučováni v Bytomi.

Hojnost vybavení svazku se projevuje ještě jiným způsobem: souběžným tlumočením podstatného jádra shromážděného materiálu do dalších jazyků. Vedle krátkého shrnutí v angličtině a latině tak v knize najdeme též plné či krácené překlady regest, úvodní studie i edičních poznámek do němčiny (jež obstarala Anna Ohlidal). Pozoruhodný detail, že poznámky pod čarou pokračují na německých stránkách v číslování započatém na stránkách českých, prozrazuje, že nemají být vnímány odděleně, ale sounáležitě. V tomto ohledu se mínění mohou rozcházet a někomu se snad právě tento přídavek zazdá být až nadbytečným. Autorovi těchto řádků se však jako přehnaný luxus nejeví. Kvituje jak použití latiny (opět zásluhou J. A. Čepeláka), jež k celku patří jako původní jazyk jeho podstatné části, tak i skutečnost, že německá verze se podává v jednom celku spolu s ostatním a ne jako finančně nedostupný, v zahraniční vydaný separát. O faktu, že nějaký doprovodný text v němčině byl na místě, není přitom třeba vůbec pochybovat: kniha je také přínosným příspěvkem k dějinám škol, jež patřily právě do německé jazykové oblasti. A práce se nezakládá pouze na zde vydaném souboru dokumentů,

ale je obohacena též studiem dalších místních archiválií (jmenovitě, ale nikoli výhradně v případě brémském).

K výsledné podobě svazku ještě podotkněme, že do značné míry vyplývá z jeho příběhu. Vznikal totiž v průběhu studijních let M. Růčkové nejprve jako magisterská diplomová práce a posléze, v rozhojnené a zdokonalené formě, i jako doktorská disertace. Odtud lze lépe porozumět nejen zařazeným součástem a jejich vzájemným souvislostem (zkušenému čtenáři kvalifikačních prací budou povědomá hned několikastupňová předeslání, mezi nimiž zaujímá čelné místo „přehled dosavadního bádání k jednotlivým kapitolám“), ale i takovým jednotlivostem, jako jsou položky v seznamu literatury, jež zmiňují internetové adresy nahlednuté již pět šest let před vydáním práce tiskem. Zbývá ovšem ujistit, že tato disertace se pohybuje vysoko nad obvyklým průměrem. Přesto z ní pochopitelně vysvítá také obor, v jehož rámci vznikala. Dílčí oblastí, kde se editorka pohybuje se zvláštní jistotou, jsou pomocné vědy historické. S těžištěm v paleografii a diplomatice – ale malý mistrovský kus lze spatřovat i v převodu dobových měn, jejichž soustavy bývaly notně komplikované, na společnou jednotku, umožňující početní analýzu podanou dílem i v tabelární formě, znázorňující procentuální rozložení studentských výdajů do jednotlivých okruhů. Při značně širokém záběru zpracovávané látky bylo ovšem nezbytné pole užší odbornosti překračovat, a taková výzva nemohla být snadná.

Smí-li i recenzent uplatnit své oborové zaměření, upozorní jmenovitě, jakým „minovým polem“ umí být problematika konfesijního zařazení teologických škol „německo-reformovaného“ směru – před rokem 1648 koneckonců obecně a v některých teritoriích obzvlášť. V tomto ohledu lze klást zneklidňující otázky i na okraj jinak solidní literatury. Celkem běžně se v ní např. hovoří o „kalvinismu“, což ovšem bývá pro dotyčný časoprostor nejednou zavádějící. Ani ztotožnění charakteristiky „*orthodoxus*“ s „reformovaným“, s nímž se i v představované edici pracuje, nefunguje vždy tak stoprocentně, aby význam výpovědi poněkud neposunulo – a obdobně nejsou prostým a přímým ekvivalentem „*ubiquitarii*“ a „luteráni“. Pohyb v tomto terénu je zkrátka obtížný a matoucí. Ale v každém případě se tu zabýváme distinkcemi už velmi jemnými a lze konstatovat, že Růčková se s naznačenými souřadnicemi při jejich složitosti vyrovnala statečně – a v zásadě i dostatečně. Pokud ji látka vede k příslušným souvislostem, nevyhýbá se jim, zároveň však zachovává spíše decentní zdrženlivost, než aby do nich zacházela příliš daleko a zaplétala se do problémů, jimž by nerozuměla.

Pro specialistu naopak patří další tázání k jeho vlastní práci, pro niž mu edice poskytuje vynikající východisko. A v tomto kolegiálním smyslu si zde dovolím zauvažovat nad několika důležitými místy a nad nevyhnutelnou ošidností regist, jež sahajíce po výrazech, které originální znění překládají, již je také interpretují – přičemž ovšem někdy může lehce odstíněná nuance rozhodnout, vydáme-li se za stopou po vhodnější, nebo méně vhodné cestě.

Korunou v systému vzdělávání kandidátů kněžství byla pochopitelně tehdy jako dnes teologie: uveřejněné dokumenty činí zajímavá sdělení k její výuce. Mívají však i podobu, v níž pro nás zůstávají poněkud zahalenými narážkami. Zmínku, že „*studia theologica*“ byla v Bytomi traktována „*methodo Augustanae confessionis*“, již nacházíme na s. 346, tlumočí vydavatelský opis na s. 345 slovy, že jejich „obsahem má být výklad augšpurské konfese“. Jenže v tomto případě se nabízí chápat metodický postup hlavně jako posloupnost, v níž byla látka řazena. Tím spíše, že takový výklad umenší zdánlivý rozpor mezi východiskem kurzu v základní symbolické knize luterství a případným užíváním věrouk vyhraněně reformovaných autorů při něm, jaké editorka důvodně předpokládá na základě dalších indicií. Ostatně především o členění a řazení se zdá jít i tam, kde je jedna z nich přímo jmenována v souvislosti s vyučováním profesora Georga Vechnera. Výtah na s. 412 k tomu říká, že učitel „podává výklad z Bucanovy dogmatiky a ustanovuje soukromé teologické disputace“ (učebnice zastávce reformované ortodoxie ze Švýcar se tedy příznačně dostává do popředí až v doplňkovém kurzu). Nicméně v původním textu na s. 413 čteme: „*instituit disputationem privatam theologiam juxta capita Locorum communium Buccani*.“

A do třetice ze stejného soudku. Na s. 326 se praví, že Vechner „*generaliter theologia quaedam tractat*“ (a nepokročil tedy dosud nijak dálece, „*nimirum ad locos communes*“). Tato informace nebude příliš přesně předána obraty, že „zatím podává výklad jen obecně“ (tak na s. 325), či „dosud podává látku jen obecně“ (na s. 92). Pravděpodobněji šlo o to, že se zdržoval teprve u úvodních kapitol kurzu, věnovaných prolegomenům – jaká ovšem ve své podstatě nepředstavují bezvýznamnější ani méně náročnou část celku. I jeden z bratrských studentů, Tomáš Cedar, posléze disputoval právě „*De theologia ... in genere*“ jakožto o tématu hodném samostatného pojednání (viz s. 353, ale rozprava je zmiňována i jinde).

Badatel o více než spoře se vyskytujících učebnicích věrouky pocházejících z domácích dílen Jednoty si musel s nemenším zájmem povšimnout

zmínky na s. 456, potvrzující, že Matouš Konečný skutečně vypracoval jakýsi (žel nedochovaný) text takového druhu, jak mu bylo Bratřími oficiálně uloženo. I o tomto místě se však lze dohadovat, jak mu vlastně rozumět. M. Martinus, který měl příležitost číst Konečného „diagrafé locorum communium“, na její okraj poznamenal: „Videntur autem complura capita alicubi utiliter constitui posse.“ Připojené regestum předpokládá, že tím autorovi navrhl „spojení některých kapitol“ – ale nepůjde přece jen spíše naopak o jejich rozhojnění, ať již vsunutím nových, nebo rozdělením dosavadních?

A konečně ještě jedna poznámka: „Jakési obřady“ ve výtahu na s. 343, kvůli kterým měl polský pastor Julius Poniatoski opustit pruskou církev, sice textu na s. 344 odpovídají slovně přesným způsobem – nicméně sám o sobě tento obrat působí až příliš neurčitě, zatímco z listu vzápětí zřetelně vyplývá, že šlo v neposlední řadě o tzv. exorcismus jako součást křesťního ritu. A tedy o téma, nad kterým se spory uvnitř reformačních církví vedly častěji, přičemž se právě v pruském exilu již dříve dotkly i bratrských obcí.

Ale snad je z těchto příkladů zjevné, že nejde ani tak o chyby jako o diskusi, již edice umožňuje, podněcuje, a také usnadňuje. Opravdovým omylem je ovšem „superintendent“ ve slovníčku pojmů místo správného „superintendenta“ – ale i když zamrzí, opakuje-li se po pokusu před ním veřejně varovat,² je dostatečně drobný. Navíc také není jasné, komu vlastně padá na vrub. Nemůže tedy zabránit příznivému hodnocení. Ano, celkem vzato před sebou prostě máme užitečný přírůstek do knihovny badatelů několika oborů a výsledek práce, jež zaslouží uznání.

Martin Wernisch

² Srovnej MARTIN WERNISCH, *Politické myšlení evropské reformace*, Praha 2011, s. 101.